בית הספר המקיף בעמק חרוד

יובל ירדני

עז א-דין אל-קסאם: הדמות והמיתוס

עבודת-גמר י״ב

טבת תשס״ב * דצמבר 2001

עז א-דין אל-קסאם: הדמות והמיתוס

תוכן העניינים

מבוא 2

פרק א' - רקע: המצב בארץ ישראל בשנים 1919-1936 6

1. התפתחות היישוב היהודי בא"י בשנים 1919-1936 7
2. תהליכים בדמוגרפיה הערבית בא"י בשנים 1919-1936 8
3. גלי העימות בין היהודים לפלשתינים בא"י בשנים 1919-1936 13

פרק ב' - הביוגרפיה של עז א-דין אל-קסאם

1. רקעו המשפחתי של אל-קסאם וראשית דרכו 16
2. כינונה של כנופיית אל-קסאם ופעילותה 19
3. מבצעים מרכזיים של כנופיית אל-קסאם 25
4. סופו של עז א-דין אל-קסאם 31

פרק ג' - מיתוס אל-קסאם

1. מהות המונח 'מיתוס' 37
2. מיתוס ה'שאהיד' בתרבות האִסלאם 39
3. תקציר תולדות התנועה הפלשתינית בשנים 1936-2001 41
4. תנועת החמאס - רקע 45
5. התגובות להריגת אל-קסאם 53
6. הקבר - נדבך בבניין המיתוס 58
7. מיתוס אל-קסאם בזרם הפלשתיני הלאומי 64
8. מיתוס אל-קסאם בתנועה האִסלאמית 73
9. אל-קסאם בראי היסטוריונים פלשתיניים 84

פרק ד' - ניתוח המִמצאים 87

סיכום 97

ביבליוגרפיה 99

נספחים

1. ריאיון - ד"ר איברהים אבו-ג'אבר, מנהל מכון מחקר איסלמי 102
2. ריאיון - אל"ם ד"ר יגאל אייל, לשעבר רמ"ח היסטוריה בצה"ל 107
3. ריאיון - אל"ם דוִד חכם, יועץ שר הביטחון לענייני ערבים 114
4. קטעי תרגום מביטאוני החמאס 'פלשתין אל-מוסלִימה' 122
5. קטעי תרגום מהספר 'שייח' אל-מוג'אהד"/ד"ר ע' קאסם 127

מבוא

לדמותו ההיסטורית של עז א-דין אל-קסאם (1882-1935) נודעת חשיבות ניכרת בהוויה הביטחונית הנוכחית במדינת ישראל, בגלל הערך הסִמלי והאופרטיבי המיוחס לה ע״י הפלשׂתינים. מאז פרוץ האִנתִפאדה בדצמבר 1987, וביתר שאת מאז התלקחות העימות הנוכחי (׳אִנתִפאדת אל-אקצה׳) באוקטובר 2000, משמשת דמותו של אל-קסאם מופת והשראה לפלשׂתינים מהזרם האִסלאמי הלוחמני מתנועות החמאס ו׳הג׳יהאד האִסלאמי׳. על-שמו נקראים כוחות הזרוע הצבאית של החמאס - ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳, המהווים גורם משמעותי בזירה הפלשׂתינית, ושחקן בעל השפעה במערכת האזורית. מתקפת הטרור על ארה״ב ב11.9.2001- הִקנתה לארגוני הקנאות האִסלאמית מעמד ייחודי גם במערכת הגלובאלית. נראה שלימוד פרקי חייו של אל-קסאם וניתוח מורשתו הרעיונית מהווים מפתח חיוני להבנת חלק מהתהליכים בסכסוך הישראלי-פלשׂתיני בִּמציאות ימינו-אנו.

שאלת המחקר

עבודת המחקר **׳עז א-דין אל-קסאם - הדמות והמיתוס׳** נועדה להתחקות אחר הפרקים הביוגרפיים ופועלו של אל-קסאם האיש, לבחון את מקורות המיתוס שהתפתח מדמותו ההיסטורית, ולזהות את ההשפעות העכשוויות של מיתוס אל-קסאם בחברה הפלשׂתינית. בבסיס עבודה זו מוצבות שתי שאלות מחקר עוקבות -

א. מי היה עז א-דין אל-קסאם?

ב. מדוע וכיצד נוצר מיתוס אל-קסאם, - ומה השפעתו?

הדגש בעבודה ממוקד בסוגיית מיהותו ומהותו של ׳מיתוס אל-קסאם׳, ומטבע הדברים, מתבסס ומותנה המענה לשאלת המיתוס בַּמסד הביוגרפי.

מבנה העבודה

נושאי העבודה משתרעים על פני למעלה ממאה שנים ומתוארכים בשני עוגנים:

א. תולדות חייו של עז א-דין אל-קסאם משלהי המאה ה19- עד חיסולו ב1935-.

ב. פרקי מיתוס אל-קסאם הנפרשׂים מיום הריגתו ב1935- ועד ראשית המאה ה21-.

העבודה מבוססת על שני עמודי תיכון מרכזיים הנתמכים במבואות ספורים וחיוניים. בשל משך התקופות והיקף הנושאים, נדרשו מספר מבואות להבהרת הרקע של תכני העבודה המרכזיים גם בשעריהם של שני הפרקים המרכזיים בעבודה. שאפתי להסתפק במבואות נדרשים בִּלבד, שיהוו מעין חוליית קישור הכרחית שתכליתה לשמש פרוזדור לנושאי המחקר. העבודה נחתמת בסיכום המְמצאים ובמבט לעתיד.

פרק א׳: הרקע - פרק הרקע נועד לסקור את התהליכים ההיסטוריים שהתחוללו בארץ ישראל בתחילת המאה העשרים ויצרו את הנסיבות לפעילותו של אל-קסאם. פרק זה מתמקד בשורשי העימות בין היהודים לפלשׂתינים בארץ ישראל בשנים 1919-1935, ומתאר בתמציתיות רבה את שלבי התפתחותו.

פרק ב': הביוגרפיה של עז א-דין אל-קסאם - תיאור קורות חייו של אל-קסאם על רקע התהפוכות הדרמטיות במערכת האזורית בעקבות מלחמת העולם הראשונה. הפרק כולל את הרקע המשפחתי של אל-קסאם בסוריה, מעברו לארץ ישראל ופעילותה של כנופייתו עד לקרב האחרון ב1935- בשומרון בו נהרג אל-קסאם ע"י המשטרה הבריטית.

פרק ג': מיתוס אל-קסאם - בפתיח לפרק מוקדשים שני מבואות לאקוניים להסברת הערכים 'מיתוס' ו'שהאדה', לסלילת התשתית האקדמית לגוף העבודה. הפרק סוקר את התהפוכות שחלו בצמיחת מיתוס אל-קסאם, בדעיכת המיתוס תוך שימור זכרו, בהתפרצותו לאחר למעלה מיובל שנים ע"י התנועה האִסלאמית הפלשׂתינית ובהשלכותיו.

פרק ד': ניתוח מְמצאים - בפרק החותם את העבודה נכרכות מספר התייחסויות ומסקנות מחקריות שהפקתי בסוגיית 'מיתוס אל-קסאם'. הפרק ממוקד במורשת לוחמת הטרור של אל-קסאם, שאומצה ע"י תנועת החמאס ומוּבנָה באסטרטגיית הרשות הפלשׂתינית בימינו.

סיכום - בדפי הנעילה של העבודה ניסיתי להתמודד, במלוא הצניעות, עם הערכת תקפותו של מיתוס אל-קסאם בעתיד לבוא.

<u>מקורות</u>

ספרות מחקרית (מקורות מְשניים) - כתיבת העבודה התבססה בעיקר על ספרות מוסמכת. עם זאת נדרשתי לאיתור מקורות נוספים שיתרמו להעמקת בקיאותי האישית ולביסוס התזה המחקרית. התגייסתי לאיסוף כל שביב מידע מהתקשורת הכתובה והאלקטרונית בנושא. למדתי להכיר את הספריות בעמק חרוד, באוניברסיטאות ואת הספריות הציבוריות (במיוחד 'אוצר העיתונות' בספריית 'שער ציון - בית אריאלה' בתל-אביב). הסתייעתי בארכיונים במכוני מחקר אקדמיים[1] ובמאגרי המידע של החמאס והתנועה האִסלאמית באינטרנט[2]. התבססתי על מאמרים מכתבי עת מדעיים, ביטאוני תנועת החמאס, פרסומים היסטוריים-מקומיים, ביוגרפיות, ספרי זיכרון ותרגומי טקסטים מערבית שנעשו במיוחד לעבודה זו.
בהכנת הפרק הביוגרפי על אל-קסאם - האיש ופועלו, נעזרתי רבות בעבודת המוסמך המקפת שכתב מר נחמן טל (1995), מחקרו של מר יגאל גרייבר (1995) ומקורות נוספים.

ריאיונות (מקורות ראשוניים) - לאחר שלב הלימוד הראשוני של הנושא ריאיינתי מספר מומחים בתחום המחקר - אל"ם ד"ר יגאל אייל[3], ד"ר איברהים אבו-ג'אבר[4] ואל"ם דוִד חכם[5]. ריאיונות אלה היקנו לי ראייה כוללת לנושא בפרספקטיבה היסטורית ובַהקשרים האקטואליים.

---

[1] 'מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה' באוניברסיטת תל-אביב, 'המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור' במרכז הבינתחומי בהרצלייה, ונוספים.

[2] בשלב סיום העבודה, במהלך המתקפה האמריקנית באפגניסטן בנובמבר 2001, לאחר קריסת מגדלי התאומים בניו-יורק, הבחנתי שאתרים אִסלאמיים ששימשו אותי, 'נעלמים' לפתע ללא סימן וזכר.

[3] **אל"ם ד"ר יגאל אייל** - מחבר הספר 'האִנתִפאדה הראשונה - דיכוי המרד הערבי ע"י הצבא הבריטי בארץ ישראל 1936-1939', ולשעבר ראש מחלקת היסטוריה בצה"ל.

[4] **ד"ר איברהים אבו-ג'אבר** - מייסדו של 'המכון למחקרים בני זמננו' באום אל-פאחם והעומד בראשו, הקשור לתנועה האִסלאמית בישראל.

[5] **אל"ם דוִד חכם** - יועץ שר הביטחון לענייני ערביים, ולשעבר קצין מודיעין בכיר ברצועת עזה שנועד בפגישות אין-ספור עם המנהיגות הפלשׂתינית בכלל, ועם מייסד החמאס אחמד יאסין ובכירי הארגון בפרט.

סיורים - ערכתי מספר סיורים כדי ללמוד באורח בלתי אמצעי וממראה עיניים את נושאי העבודה. ביקרתי בקברו של עז א-דין אל-קסאם בבית-העלמין המוסלמי בנשר, ויצאתי למעיין עין הסמל בהר הברקן ברכס הגלבוע, להתחקות אחר חלק ממסלול הקרב האחרון של כנופיית אל-קסאם.

כללי הכתיבה - כתיבת העבודה התבססה על כללי התעתיק והכתיב המלא עפ״י קביעות האקדמיה ללשון העברית[1]. השם ׳פלשׂתינ׳ נכתב, כמקובל מאז תקופת המנדט הבריטי, על-בסיס הקשרו המקראי (פלשת). שמותיהם של שתי התנועות הפלשׂתיניות - הפַּתָ״ח והחמא״ס, נכתבו בעבודה זו ללא גרשיים המתחייבים בראשי תיבות.

* * *

<u>מהמעיין ברכס הגלבוע למגדלי התאומים בניו-יורק</u>

בבחירת נושא העבודה ביקשתי לשלב נושא מקומי מתולדות עמק יזרעאל בעל משמעות במישור הלאומי. הבחירה בדמותו של עז א-דין אל-קסאם נבעה מהזיקה בין פרשייה היסטורית שהתרחשה בעמק לתחום בעל השלכות אקטואליות מובהקות בזירה הביטחונית-המדינית.

במהלך הכנת העבודה התוודעתי להֶקשֵרים המשפחתיים המשיקים לפרשייה זו ולספיחיה. על פרשת הריגתו של משה רוזנפלד ז״ל, הנוטר במשטרת היישובים, שמעתי כבר בילדותי בטיול משפחתי לתל-יוסף הישנה למרגלות הגלבוע. סבתי גינה מן, בת קיבוץ תל-יוסף, סיפרה שהיא זוכרת מילדותה את הסמל משה רוזנפלד ז״ל ואת שני בניו שהתחנכו איתה בבית-הספר המשותף בעמק חרוד. כששִחזרנו את מסלול הליכתו של רוזנפלד בעקבות קליפות האשכוליות במדרון הגלבוע, היא ציינה שהצמחייה באותה השנה נבטה מוקדם לאחר גשמי היורה, כפי שזכור לה מיום ההלוויה.

דודהּ של אִמי, רוני אורי, בן מושב נהלל, סיפר לי את זיכרונות ילדותו המעורפלים על יוסף יעקובי ז״ל ועל חקירת הרצח שלו ושל בנו דויד יעקובי ע״י כנופיית אל-קסאם ב1932- בנהלל[2].

במרוצת השנים התוודעתי לקשר הדם המשפחתי שלי במערכה על עצמאות ישראל. דן צביק ז״ל, אחיה של סבתי שעל שמו נקרא אבי, נפל בקרב על הגלבוע בח׳ באדר ב׳ תש״ח. דן צביק, בן תל-יוסף, היה בן 19 בנפלו כשנחלץ עם חבריו להגנת יישובי העמק[3].

במלחמת ששת הימים ב1967- כבש גדוד החרמ״ש 25 בפיקודו של סבי, לוי מן, את הכפר יעבד[4], בו התחולל ב1935- הקרב האחרון של כנופיית אל-קסאם.

---

[1] הערה זו חלה במיוחד ביחס לכללי התעתיק של שמות מהשפה הערבית.

[2] יעקב אורי, אביו של אהרון (רוני) אורי, ספד לנרצחים בהלווייתם בנהלל. <u>הארץ</u> 28.12.1932.

[3] צביק, אריה, ״בִּנְנוּ״, (תש״י1950-), <u>לדמותם</u>, תל-יוסף, עמ׳ 13-19.

[4] בר-כוכבא, משה, (1967), ״ציון לשבח לגדוד 25״, <u>ברק - חטיבה 45 במלחמת ששת הימים</u>, תל-אביב, מתן, עמ׳ 755 ; ואביעזר, גולן, (1969), <u>אנשי הפלדה</u>, תל-אביב, אותפז, עמ׳ 92.

ב׳חופש הגדול׳ האחרון נסעתי לארה״ב. לקחתי איתי מספר ספרים לכתיבת הפרק על הטרור האִסלאמי לעבודה זו. בבוקרו של יום ה11.9.2001- הייתי בניו-יורק לקראת שובי לארץ. פתאום נחרדה העיר. עמוד עשן שחור וסמיך התאבך מעל מגדלי התאומים שקרסו. ענן אֵפר כיסה את השמיים, מעל אלפי הנספים במרכז הסחר העולמי. יומיים קודם לכן ביקרתי במגדלי התאומים, ולפתע כמו זינק שֵד הטרור במלוא אימתו מדפי הספרים על אל-קסאם. רצחנותו ה׳תאורטית׳ של הטרור האִסלאמי נחשפה בממשיות מזוויעה.
קשר ישיר ומוחשי נמתח, בעיניי, בין אידאולוגיית הג׳יהאד והטרור הקסאמי מהמעיין הנסתר על רכס הגלבוע לחורבנם של מגדלי התאומים, סמל העוצמה של העולם החופשי. רשמי תוצאותיה של מתקפת הטרור האִסלאמית על מגדלי התאומים חרוטים בי עמוק, וכנראה לתמיד. המאבק בטרור הפלשתיני, שהחל מראשית ההתיישבות היהודית בארץ, ממשיך לגבות מחיר דמים כבד במציאות הנוכחית במדינת ישראל, ועדיין קִצו לא נראה. במהלך הכנת עבודה זו למדתי פרק משמעותי בתולדות הסכסוך המדמם בארץ ישראל, והעמקתי את שורשֵי מורשת זהותי הנטועים באדמת העמק.

ניו-יורק, 11.9.2001 (צילום: יובל ירדני)

פרק א'
רקע: המצב בארץ ישראל בשנים 1919-1936

בתום מלחמת-העולם הראשונה, לאחר התפוררות האימפריה העות'ומנית, נוצרה מציאות גאו-אסטרטגית חדשה במזרח-התיכון. צרפת ואנגליה, שתי המעצמות הקולוניאליות חילקו ביניהן את השליטה במזרח-התיכון[1]. חלוקה זו קיבלה ב1920- את אישור חבר-הלאומים בוועידת סן-רמו באיטליה. עם החלת המנדט הבריטי על ארץ-ישראל החלה תקופת עימות חדשה בין שתי התנועות הלאומיות בארץ - התנועה הציונית והתנועה הפלשתינית.

בשניים בנובמבר 1917 החליטה הממשלה הבריטית לתמוך בדרישתה של התנועה הציונית להועיד את ארץ ישראל כמולדת מתחדשת ובית לאומי לעם היהודי. המדיניות הבריטית התבטאה במכתבו של שר החוץ הבריטי, הלורד ארתור בלפור, ללורד רוטשילד. בהצהרה נכתב: "ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.." התגובה הראשונית בעולם היהודי והציוני לַהצהרה הייתה אופוריה מוחלטת. רבים היו מסונוורים ולא הבחינו כי 'הצהרת בלפור' הינה מסמך מעורפל ולא מחייב דיו בהגדרותיו המדיניות. שלושים שנות מאבק מפרך למען עלייה, התיישבות וביטחון נכונו לציונות עד להקמת מדינה עצמאית[2].

מעורבותה של בריטניה הגדולה בארץ ישראל החלה נוכח צרכיה המעצמתיים להבטיח את האינטרסים הקולוניאליים שלה במזרח[3]. האינטרס הבריטי העליון היה כינון מסכת יחסים תקינה עם העולם הערבי. אינטרס זה נבע משיקולי השפעה על ארצות מפיקות נפט, ושליטה על נתיבי תעבורה יבשתיים וימיים ברחבי האימפריה (אפריקה ואסיה). 'הצהרת בלפור', נחשבה בעיני חוגים שלטוניים בבריטניה בתחילת המאה העשרים למִשגה חמור באסטרטגיה האימפריאלית של הממלכה ש"השמש לא שקעה בה מעולם".
עד 1 ביולי 1920 התקיים בארץ מִנהל צבאי בריטי. במועד זה נמסר השלטון למִנהל אזרחי, בראשות נציב עליון[4].
סדר פרקי המִשנה בפרק המבוא נפתח בהתפתחות היישוב היהודי בא"י לאחר מלחמת העולם הראשונה, מפני שהעלייה היהודית הייתה הקטליזטור להתפתחות הכלכלית הנמרצת שחלה בארץ. הצמיחה המשקית משכה את ערביי המדינות השכנות, גרמה לַגידול הדמוגרפי הערבי ולתהליכי גיבושה של היישות הפלשתינית[5]. סקירת שלושת גלי העימות בין שתי התנועות הלאומיות בא"י נועלת את תיאור הרקע לתקופת פעילותו של אל-קסאם.

---

[1] הסכם סייקס-פיקו, 1916.
[2] בוים, זאב וזינגרוב, ישראל, (1988), מגולה לתקומה לאומית 1914-1939, כרך שני, ירושלים, כנה כרטא, עמ' 55.
[3] אייל, יגאל, (1998), האינתיפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 16.
[4] עם סיום השלטון הצבאי היו בארץ 64,000 יהודים, בקירוב. לעומתם נספרו במִפקד אוכלוסין שנערך ב1922- 660,000 'ערבים' (לרבות נוצרים ודרוזים). אלון, עזריה, (1979), "פלישתים עליך", כשרון לארץ-ישראל, תל-אביב, זמורה, ביתן ומודן, עמ' 269.
[5] לראיָה - הקיפאון הכלכלי בעבר הירדן המזרחי שנקרע מתחומי הבית הלאומי שהובטח ב'הצהרת בלפור' ליהודים.

1. **התפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל בשנים 1919-1936**

במהלך השנים 1919-1936 היו שלושה גלי עלייה יהודית לארץ ישראל:

א. **העלייה השלישית: 1919-1923**

'הצהרת בלפור' והמצוקה החריפה אליה נקלעה יהדות רוסיה של מאות אלפי פליטים מורעבים לאחר מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הקומוניסטית, היו שני הגורמים העיקריים שהשפיעו על חידוש העלייה היהודית לארץ ישראל. העלייה השלישית הורכבה בעיקרה מקבוצות מאורגנות של חברי תנועת 'החלוץ'. רוב העולים היו צעירים אידיאליסטים בעלי השקפה סוציאליסטית-ציונית, חדורי להט מהפכני. בעלייה השלישית עלו ארצה כ35,000- יהודים, והיישוב היהודי בארץ הגיע כדי 93,000 נפש (כמעט שילש את גודלו)[1].

ב. **העלייה הרביעית: 1924-1928**

רוב יהודי העלייה הרביעית היו בעלי משפחות מקרב המעמד הבינוני הזעיר-בורגני בפולין ('עליית גרבסקי', שר האוצר הפולני), שהביאו עִמם הון וניסיון מסחרי. עלייה זו זרמה בעיקר לערים ובראש וראשונה לתל-אביב, שמספר תושביה גדל מ16,000- ב1923- ל40,000- ב1925-. בשנות העלייה הרביעית הוקמו 30 יישובים יהודיים חדשים ונמשכה רכישת האדמות ע"י 'הקרן הקיימת לישראל' (קק"ל). קרקעות רבות נקנו בהון פרטי. בשנת 1928 היו בבעלות יהודים 805,000 דונם אדמה, ובארץ היו כ150,000- תושבים יהודים. במשק החל תהליך מודרניזציה ונוצרה בהדרגה כלכלה המבוססת על ייצור לשם שיווק (ולא רק לצריכה עצמית). ממשלת המנדט עשתה רבות בשנים אלה לפיתוחה של הארץ, מתוך שיקולים קולוניאליים-אינטרסנטיים. כבישים נסללו, תשתית מסילות הברזל הורחבה, ובחיפה הוחל בבניית נמל עמוק-מים לייצוא נפט (מעיראק) שבקרבתו הוקמו בתי-זיקוק. כמו-כן החל תהליך החשמול של הארץ. בעלייה הרביעית הונחו יסודות מערכת החינוך: הוקמו בתי-ספר תיכוניים, האוניברסיטה העברית בירושלים ומוסדות להכשרת מורים וגננות[2].

ג. **העלייה החמישית: 1929-1939**

למרות מאורעות הדמים בארץ (תרפ"ט), התחדשה ב1929- עליית יהודים ארצה בעקבות המשברים באירופה. במהלך העלייה החמישית עלו ארצה כ235,000- יהודים. עלייה עצומה זו התחוללה נוכח מצוקתם של יהודי מזרח-אירופה שסבלו מהמדיניות האנטישמית של ממשלותיהם, ומראשית 1933 - מעליית היטלר והנאציזם בגרמניה.
מ1932- הגיעה העלייה לממדים שלא היו דוגמתם, - בשנה זו הוכפל מספר העולים לעומת אשתקד והגיע לכדי כ10,000- עולים.

---

[1] ואלך, יהודה, (1972), אטלס כרטא לתולדות ארץ-ישראל, ירושלים, כרטא, עמ' 45.
[2] שם, עמ' 50-52.

ב1930- עלו ארצה 4,944 יהודים ומאז עלה מספר העולים בכל שנה עד שב1935- עלו ארצה 61,854 יהודים[1]. עלייה זו העלתה את מספר היהודים באי"י מ175,000- בסוף 1931 (17% מכלל התושבים) ל400,000- (31% מכלל התושבים) ערב פרוץ המאורעות באביב 1936[2].
רכישת הקרקע בארץ ע"י היהודים לא פיגרה בממדיה אחר העלייה: ב1931- נקנו ע"י יהודים 19,365 דונם וב1935- נקנו 72,905 דונם[3].
עולי גרמניה הטביעו במידה רבה מאוד את חותמם על התפתחות היישוב, הודות לרמתם האינטלקטואלית, מקצועיותם והשקעות ההון שהזרימו לארץ. בעיצומו של המשבר הכלכלי העולמי (האינפלציה בגרמניה והוול-סטריט בארה"ב), שרר בארץ שגשוג כלכלי, עד פרוץ 'המרד הערבי' ב1936-. בשנות הגֵאות הכלכלית הייתה הקק"ל שרויה במצוקה כספית שהתבטאה ברכישת 110,000 דונם בלבד, בשנים 1930-1936[4]. ההתיישבות היהודית בעמק חפר יצרה רצף טריטוריאלי בין השרון הדרומי לצפוני.

2. תהליכים בדמוגרפיה הערבית בארץ-ישראל בשנים 1919-1936

התפוררות האימפריה העות'ומנית-המוסלמית האיצה את תהליכי הלאומיות הערביים. אתא תורכ (מנהיג 'התורכים הצעירים') יצא נגד עליונותם השלטונית של מנהיגי הדת, בטענה שהדת גרמה לנחיתות האימפריה מול המערב[5].
ב1922- נספרו במפקד אוכלוסין של השלטונות הבריטיים בארץ-ישראל 660,000 ערבים. לעומת זאת, ב1948- היו בארץ 1,282,000 ערבים. לכאורה הגידול הוא סביר: ריבוי טבעי של שלושה אחוזים לשנה (שהוא ריבוי עצום לפי קני-מידה עולמיים) אכן יביא להכפלה של האוכלוסייה בתוך 25 שנים. אלא שריבוי כזה לא היה קיים כלל, ודאי שלא בחלקה הראשון של התקופה הנדונה: ב1927- הייתה תוחלת החיים הממוצעת של האוכלוסייה הערבית 37 שנים! 412 מתוך כל 1000 ילודים מתו בחמש השנים הראשונות לחייהם. אמנם, במשך השנים בנתה הציונות לא רק את העם הפלשתיני, אלא גם את האוכלוסייה הערבית: תוחלת החיים הערבית עלתה ותמותת התינוקות פחתה, - בעוד שהרגלי הילודה לא נשתנו. ניתוח דמוגרפי מפורט יותר מוכיח כי ככל שהיה היישוב הערבי קרוב יותר ליישוב היהודי, כך היו התמורות הללו בו מהירות יותר[6].
הריבוי הטבעי לא היה יכול להביא להגדלה עצומה זו של האוכלוסייה הערבית; התפתחותה של ארץ-ישראל בזכות המפעל הציוני, גרמה להגירה ערבית רבתי מעבר-הירדן, מסוריה וממצרים. במקביל, פסקה הגירת ערבים מן הארץ החוצה. המהגרים הערבים, שלא היו זקוקים לרשיון כלשהו כדי להיכנס לארץ, נקראו בימי הגֵאות

---

[1] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק שלישי, תל-אביב, מערכות, עמ' 1391.
[2] הגידול במספר היהודים כולל גם את הריבוי הטבעי. מתוך: בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק ראשון, תל-אביב, מערכות, עמ' 479.
[3] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק שלישי, תל-אביב, מערכות, עמ' 1391.
[4] ואלך, יהודה, (1972), אטלס כרטא לתולדות ארץ-ישראל, ירושלים, כרטא, עמ' 54.
[5] חבקוק, יעקב ושכיב, סאלח, (1999), טירור בשם האסלאם, ירושלים, משרד הביטחון, עמ' 18.
[6] אלון, עזריה, (1979), "פלישתים עליך", כשרון לארץ-ישראל, תל-אביב, זמורה, ביתן ומודן, עמ' 269.

(׳הפרוספריטי׳) של שנות השלושים ׳חורנים׳, ורבים מהם נטלו חלק בכנופיות הרצח במאורעות 1936. אפילו הממעיטים, נוקבים במספר 100,000 מהגרים ערבים שהגיעו ארצה במהלך שנות המנדט (וכמובן, הקימו משפחות והתרבו), ומהווים כיום ״עם פלשׂתיני השוכן בארץ מדורי דורות״. לגבי מהגרים ירדנים וסורים לא הייתה קיימת כלל בעיית הלאומיות הערבית הנפרדת. רק לאחר שנהיו ׳פלשׂתינים׳, שוב אין הם יכולים להתערב בשום אוכלוסייה ערבית שהיא.

עד אמצע המאה ה19- הייתה האוכלוסייה הערבית המקורית של ארץ-ישראל מרוכזת בגוש אחד - האזור ההררי שבין עמק יזרעאל לבין דורה, דהריה ויוטה מדרום לחברון. קבוצות קטנות יותר היו פזורות ב׳כיסים׳ בגליל ובכמה ערי חוף. כל שאר האזורים היו ריקים מיישובי קבע ובחלקם - ריקים לחלוטין. בירושלים חיו אלפי תושבים בלבד. העיר עזה הייתה אז ה׳כרך הגדול׳.

במהלך ההיסטוריה היו קבוצות ערביות ומוסלמיות שונות (בדואים, חורנים, זועבים, דרוזים, כורדים, תורכים, צ׳רקסים, בוסנים, סודנים, אלג׳ירים וצפון-אפריקאים אחרים) שהיגרו ארצה. לדוגמה, בתקופת מלחמת העולם הראשונה הייתה הגירה ניכרת של מצרים שהאנגלים הביאו בתור פועלים לארץ ישראל, והם השתקעו בארץ.

הגירת ערבים מן הארצות השכנות לארץ ישראל לא פסקה עד שנת 1947, והיא - ולא הריבוי הטבעי - גרמה לעלייה התלולה במספרם[1].

א. <u>ניצני ההקצנה הפונדמנטליסטית הפלשׂתינית</u>

רכישות הקרקע ע״י היהודים והעלייה הציונית היו שתי אבני נגף עיקריות מבחינת התנועה הלאומית הפלשׂתינית. בראשית שנות ה30- התגלתה חולשתו של ׳הוועד הפועל הערבי׳: המפעל הציוני התקדם והתעצם בקצב גובר והולך. מספר העולים היהודים גדל עם עליית הנאצים לשלטון וקצב רכישת הקרקעות גבר. הוועה״פ הערבי, לא זו בלבד שלא הצליח למנוע את מכירת הקרקעות ליהודים, אלא שחבריו עסקו במכירות בעצמם[2].

חאג׳ אמין אל-חוסייני מונה לכהונת המופתי של ירושלים ב8- במאי 1921, ומאז, במשך השנים 1922-1928 עלתה השפעתם של הכוחות הלאומניים בראשות משפחת אל-חוסייני. המופתי מיקד את התעניינות ׳האחים המוסלמים׳ (האח״ס) בקרב ערביי ארץ-ישראל, מתוקף היותו כוהן דת כריזמטי ומנהיג פוליטי: ראש ׳הוועד הערבי העליון׳ וראש ׳המועצה המוסלמית העליונה׳[3].

לא רק גורמים פנימיים הביאו לסיומה של תקופת הרגיעה (1922-1928) בארץ-ישראל, אלא גם האקלים הבינ״ל (התחזקות התנועות הלאומניות באירופה) והעלייה בכוחם של הגורמים הלאומניים בארצות השכנות שהתקדמו לקראת מילוי דרישותיהם לשלטון עצמי. משטר ׳הממשלה העצמית׳, אשר הוקם בעבר-הירדן בשנת 1923, ההתקדמות בדו-שיח בין בריטניה לעיראק, חתימת חוזה הידידות בין ממשלות בריטניה ומצרים ב1927-, במצרים התעוררו הגורמים הלאומיים לתבוע עצמאות, והבריטים נאלצו לפתוח במשא-

---

[1] אלון, עזריה, (1979), ״פלישתים עליך״, <u>כשרון לארץ-ישראל</u>, תל-אביב, זמורה, ביתן ומודן, עמ׳ 270.

[2] טל, נחמן, (1995), <u>שייח׳ עז א-דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 41.

[3] פורת, יהושע, (1976), <u>צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפלשׂתינית, 1918-1929</u>, תל-אביב, עם עובד, עמ׳ 156.

ומתן על חוזה אנגלו-מצרי. מותו של המלך פואד פינה את הדרך לשלטון מפלגת ה'וופד' הלאומית. המו"מ הסתיים באוגוסט 1936, בחתימה על חוזה שקידם את עצמאותה של מצרים. ההתפתחות במצרים השפיעה על התהליכים הפוליטיים הפנימיים בסוריה. נוכח קרבתם הגיאוגרפית וההיסטורית של ערביי סוריה לערביי ארץ-ישראל, נודעה למצב המתהווה השפעת יתר על ערביי הארץ[1]. הסכמתה של הממשלה הצרפתית לדרישות התנועה הלאומית הסורית - כל אלה עוררו בקרב ערביי ארץ-ישראל את הפטריוטיות הלאומית ונטעו את השאיפה להשגת עצמאות מדינית.

ב1928- הוקם באיסמעילייה שבמצרים ארגון 'האחים המוסלמים' ע"י חסן אל-בנא. הארגון היה בגדר זרוע צבאית חשאית, שמטרתה - מאבק טרוריסטי בשלטון הבריטי[2]. סייד קטב, ממשיכו של אל-בנא, היה פונדמנטליסט וכפר בלאומיות הערבית מכל וכל ("האמונה לבדה היא המולדת והלאום")[3].
פרסומים לאומניים בעיתונות הערבית נגד "רצון היהודים להשתלט על המסגדים", יצרו לראשונה את הקשר בין היסוד האִסלאמי הדתי לבין ההתנגדות הערבית הלאומית למפעל הציוני.

ב1- בנובמבר 1928 התכנסה בירושלים ועידה מוסלמית בראשות המופתי, בה נכחו כ500- נכבדים ערבים מהארץ ומהארצות השכנות. הוועידה מחתה נוכח "פעולות ההשתלטות היהודיות על קודשי המוסלמים", והחליטה להקים "אגודה להגנת המקומות הקדושים של המוסלמים". בינתיים הצטרפה הפוליטיקה הפלשׂתינית כבעלת-בריתה של הדת. סדרה של אסיפות פלשׂתיניות, שנשאו אופי של תעמולה לאומית, התקיימו ברחבי הארץ החל מסתיו 1928. בערי השדה הערביות נוסדו סניפים של אגודות מוסלמיות. בראש מסע התעמולה עמדה הדרישה, לתת בידי הערבים שלטון עצמי[4].

בשלהי 1929 החל המופתי בפעילות בעולם המוסלמי כדי להרחיב את מעגל התמיכה בדרישות הפלשׂתינים. הוא התערב בסכסוך פנים-לבנוני על רקע דתי בין מוסלמים לנוצרים. המוסלמים בהודו העניקו למופתי עידוד רב. הוא ידע כי חשוב להדק את המגעים עִמם, מאחר שהשפעתם על המצב הפנימי בהודו ('היהלום שבכתר' האימפריה הבריטית) מזכה אותם בתשומת-לב רבה של השלטונות הבריטיים. צעד חשוב להאדרת שמו של המופתי ושמה של ירושלים היה בינואר 1931, עם הבאתו לקבורה של מוחמד עלי, ממנהיגיה של הקהילה המוסלמית בהודו, במסגד אל-אקצא בירושלים. ביוני 1931 הובא לקבורה באל-אקצה השריף חוסיין בן-עלי, מנהיג המרד ההאשמי בתקופת מלחמת העולם הראשונה ומלך חיג'אז לשעבר, שנפטר בגלותו בקפריסין. מימוש הרעיון לכנס ועידה מוסלמית בירושלים בדצמבר 1931 היה צעד משמעותי נוסף לביסוס מעמדו של המופתי. הנימוק לכינוס הקונגרס היה תביעת ערביי ארץ ישראל מראשי המדינות המוסלמיות

[1] אייל, יגאל, (1998), האִנתִפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 57.
[2] חבקוק, יעקב וסאלח, שכיב, (1999), טרור בשם האסלאם, ירושלים, משרד הביטחון, עמ' 21.
[3] שם, עמ' 23.
[4] אייל, יגאל, (1998), האִנתִפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 28.

לסייע בשמירה על המקומות הקדושים לאַסלאם. הקונגרס נפתח ב7- בדצמבר 1931 בהשתתפות מוסלמים מ22- מדינות[1].
בקונגרס הצליח המופתי להציג עצמו כנושא דגל המאבק של העולם המוסלמי בשלטון הבריטי. בניגוד להבטחותיו לנציב הבריטי העליון, שלא להביך את השלטונות הבריטיים, לא הצליח המופתי למנוע קבלת החלטות אנטי-בריטיות. למעשה נכנע לחוגים הקיצוניים שהונהגו בידי הצירים ממפלגת 'אל-אסתקלאל', והעלה את חמתו של הנציב ווקופ. למרות זאת לא נענש המופתי ע"י השלטונות וספג רק נזיפה. למן קונגרס זה ואילך הפכה שאלת ארץ-ישראל לבעיה ערבית-מוסלמית בין-לאומית ולעניינן המשותף של הארצות המוסלמיות[2].

מעשיו של המופתי כוונו גם כלפי פנים; מטרתו הייתה למשוך לצִדו את הצעירים, ה'שבאבּ', שהיו מהגורמים הבולטים בציבור הערבי בארץ בעקבות מהומות 1929. הוא לא יכול היה להתעלם מתרומתם של הצעירים להתרחבותה של התנועה הלאומית הערבית-הפלשׂתינית. עליית הארגונים הרדיקלים החלה, באורח בולט, לאחר פרסום אִגרת מקדונלד ('האיגרת השחורה', כפי שכונתה בפי הערבים) בפברואר 1931. אגודות לאומיות שונות החלו לטעון כי 'הוועד הפועל' פעל במתינות רבה מדַי, וכי מתינותו של דור האבות גרמה לכך שאזורי פתח-תקווה וחדרה נעזבו במאורעות האחרונים ונותרו ללא פגע. האשמה דומה הועלתה נגד השפעתם של זקני יפו, שהביאה (לפי הטענה) לכך שהמאורעות כמעט שלא הורגשו בתל-אביב. ועוד: אחרי המאורעות טרחו זקני חברון לפייס את היהודים, שעזיבתם הייתה מכה קשה לכלכלת העיר. התנועה הלאומית, שהתנגדה למעשי הזקנים, החלה לעודד את ה'שבאבּ'. שוב הושמעו התביעות הקודמות ל"חירות, אחדות ועצמאות". זו הייתה האווירה שאפפה את כניסת הדור הצעיר והמשכיל לשדה הפעילות הפוליטית.
במקביל לצעדים שננקטו בשנת 1931 לארגון הנוער הערבי במסגרת נפרדת, עסקו מספר פעילים לאומניים בארגון פלוגות 'צופים' ערבים. במרוצת 1932 גדלה התנועה ופלוגות חדשות הוקמו ברחבי הארץ. ועידת הנוער הפלשׂתיני ב1933- הקדישה תשומת-לב רבה לארגון החדש שחבריו נשלחו למבצעים לאומיים שונים (כמו הצבת משמרות נגד מעפילים יהודים בחוף הים).
ארגון רדיקלי נוסף משמעותי יותר בהשפעתו, שהתעורר לתחייה בעקבות מאורעות 1929, היה מפלגת 'אל-אסתקלאל'. בתקופת השקט היחסי של שנות העשרים השאירו אנשי 'אל-אסתקלאל' הפלשׂתינים, בעלי האידיאולוגיה הלאומנית הפאן-ערבית (שדגלו ברעיון כי "פלשׂתין היא חלק טבעי של סוריה"), את הזירה ל'מפלגות המשפחתיות'. המצב השתנה לחלוטין בעקבות המאורעות[3].

[1] אייל, יגאל, (1998), האַנתַפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 46, וחבקוק, יעקב וסאלח, שכיב, (1999), טרור בשם האסלאם, ירושלים, משרד הביטחון, עמ' 27.
[2] אייל, יגאל, (1998), האַנתַפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 47.
[3] שם, עמ' 47.

ב. **<u>מאורעות 1933</u>**

בסוף שנת 1933 החל הנציב הבריטי העליון, הגנרל סר ארתור ווקופ, לדווח על התעוררות בפעילותם הפוליטית של אנשי מפלגת 'אל-אסתקלאל' וארגוני הנוער. 'קונגרס אי-שיתוף הפעולה', הכנס הארצי הלאומי שנערך ביפו במארס 1933, היה השיא במערכת התעמולה שאִרגן ה'וועד-הפועל'. אנשי 'אל-אסתקלאל' ניצלו את הבימה החשובה הזו ודרשו מהקהילה הערבית לנקוט בשיטות שונות של מרי אזרחי. באוקטובר 1933 התלקחו עימותים אלימים בין מפגינים ערבים בחיפה, יפו, ירושלים ושכם לכוחות משטרה בריטיים, שגבו קורבנות בנפש.

אנשי יו"ר ה'וועד הפועל הערבי', מוסה כאט'ם אל-חוסייני הישיש, התקשו להסכים עם דרך זו שכן סיסמתם "הממשלה עִמנו", הייתה גם דרכם הפוליטית, כלומר, מדיניות של שיתוף פעולה ותיאום עם השלטון המנדטורי.

בשנה זו הוכיחה המנהיגות הערבית בראשותו של מוסה כאט'ם אל-חוסייני את יכולתה לאחד את הרחוב תחת רעיונות לאומיים ולשלוט בו. עם מותו של מוסה כאט'ם אל-חוסייני במארס 1934, חרף התחזקות המגמה האִסלאמית, נשארה התנועה הלאומית הפלשׂתינית בשליטת החוגים הפוליטיים המתונים. במארס 1934 חל שינוי במחנה הערבי. תחת הנהגת המופתי אל-חוסייני, פעלו הפלגים היריבים במסגרת אחת. עם פטירת מוסה כאט'ם אל-חוסייני "הסתלק השריד האחרון של האחדות הערבית".

ב20.11.1935- התחולל הקרב בשומרון בו נהרג עז א-דין אל-קסאם ע"י כוחות בריטיים, והפך לעמוד תווך במיתוס הלאומנות הפלשׂתינית האִסלאמית. ההתעוררות הלאומית בעקבותיו הביאה לשינוי בזירה הפוליטית. ב25- בנובמבר 1935, גיבשו ראשי חמש המפלגות הערביות בארץ-ישראל את 'מסמך שלוש הנקודות', אותו הגישו לנציב הבריטי העליון. המנשר כלל שלוש תביעות:

1) הקמת שלטון דמוקרטי.
2) איסור על העברת קרקעות ליהודים.
3) הפסקה מיידית של העלייה היהודית והקמת ועדה שתבדוק את יכולת הקליטה של הארץ.

מסמך זה, היווה ציון דרך במאבק הלאומי הערבי ובישר על תחילתו של המאבק הגדול[1].

חמישה חודשים לאחר מות עז א-דין אל-קסאם בקרב נגד הבריטים, פרץ באפריל 1936 המרד הערבי הגדול נגד שלטונות המנדט הבריטי בארץ-ישראל.

את התפרצות התבערה האלימה הציתה באפריל 1936 פעולתם של חברי ה'אח'וואן אל-קסאם' בהנהגת השייח' פרחאן, יורשו של עז א-דין אל-קסאם וממשיך דרכו.

[1] אייל, יגאל, (1998), <u>האִנתִפאדה הראשונה</u>, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 50-56.

3. **גלי העימות בין היהודים לפלשתינים בא"י בשנים 1919-1936**

מתחילת שלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל ועד לפרוץ המרד הערבי ב1936-, היו שלושה גלי עימות בין יהודים לערבים בארץ.

א. **מאורעות 1920-1921**

פרשת תל-חי

מאז 1919 הייתה 'אצבע הגליל' שטח הפקר, שנועד, עפ"י הסכם סייקס-פיקו, להיות תחת שליטה צרפתית. באותה עת היו ב'אצבע הגליל' ארבע נקודות יישוב עבריות: מטולה, חמרה, כפר-גלעדי ותל-חי. יוסף טרומפלדור נשלח ע"י מוסדות היישוב לסְפר המרוחק והמנותק, כמפקד צבאי בעל אוטוריטה מוכרת[1]. בכל אזור הגליל העליון ודרום לבנון שררה אנרכיה שלטונית בעקבות ניסיון המרידה של האמיר פייסל במשטר המנדט הצרפתי בסוריה[2]. ביום י"א באדר תר"פ, 1.3.1920, התלקח קרב בין ערביי הסביבה (חלסה) לתושבי תל-חי ושישה ממגיניה נהרגו, ביניהם יוסף טרומפלדור[3]. בעקבות נפילת תל-חי החליטו אנשי מטולה וכפר-גלעדי (חמרה ננטשה עוד קודם) לנטוש את יישוביהם.

לאחר סילוקו מדמשק של האמיר שריף שחולל את המתיחות בצפון, ויתרו הצרפתים על שליטתם ב'אצבע הגליל' והאזור נמסר לשליטה בריטית. הלקחים הנלמדים, מבחינת היישוב העברי, היו שגבולות הארץ ייקבעו ע"י ההתיישבות ולא רק ע"י הסכמים בינ"ל, ושאין לסמוך רק על השלטון הזר, אלא על היישוב להגן על עצמו. מהמסקנה האחרונה צמחה 'ההגנה'[4].

פרשת תל-חי וקורבנותיה נעשו סמל לגבורה לאומית, ודמותו של יוסף טרומפלדור הפכה למיתוס מכונן בתולדות התנועה הציונית.

מאורעות פסח תר"פ בירושלים

בפסח תר"פ (אפריל 1920) חל החג המוסלמי 'נבי מוסה'. באותם ימים הלכה והחריפה ההסתה של מנהיגים ערבים נגד הציונות. המטיפים במסגדים טענו בדרשותיהם שמיליוני יהודים מתכוונים להגיע ארצה, והם עתידים לנשל את הפלאחים מאדמותיהם, לייהד את הארץ ולהכריז על הקמת מדינה יהודית. לשלטונות המנדט וליישוב העברי נודעו שמועות על טבח מתוכנן של הערבים ביהודים. מושל יפו, קציו בריטי, אמר למקורביו שאם אכן יתרחש טבח ביהודים הוא יתייצב ליד חלון ביתו ויצפה בו בהנאה. חאג' אמין אל-חוסייני, מנהיגם הלאומני של ערביי הארץ, חש להיכן 'נושבת הרוח' וליבה את ההסתה.

במהלך חול המועד פסח תר"פ הגיעו אלפי ערבים לירושלים. לעיר עלו לרגל גם יהודים רבים שהתכוונו לחוג בה את חג החירות. קריאת המטיפים 'אדבח אל יהוד' (טבחו ביהודים) שימשה אות לפורעים. ההמון המוסת שיצא ממסגדי הר הבית ירד אל הרובע

---

[1] טרומפלדור אֵרגן בתום מלחמת העולם הראשונה את גל העלייה הגדול של תנועת 'החלוץ' מרוסיה, והגיע ארצה (בשנית) בנובמבר 1919 להכין את קליטת החלוצים בארץ.

[2] רוגל, נקדימון, (1994), פרשת תל-חי, ירושלים, הספרייה הציונית, עמ' 22.

[3] שניים ממגיני תל-חי, שניאור שפושניק ואהרון שר, נהרגו לפני י"א באדר תר"פ. לסקוב, שולמית, (1995), טרומפלדור - סיפור חייו, ירושלים, כתר, עמ' 203 ו217-.

[4] בוים, זאב וזינגרוב, ישראל, (1988), מגולה לתקומה לאומית 1914-1939, כרך שני, ירושלים, כנה כרטא, עמ' 161-162.

היהודי בעיר העתיקה ועשה שפטים במתפללים היהודים. אחדים נהרגו, מאות הוכו ונפצעו, בתי מדרש, בתי כנסת וחנויות יהודיות נבזזו ונהרסו.
השלטונות הבריטיים לא נקטו בצעדים משטרתיים לדיכוי מהומות הדמים. רק בעקבות מחאות נמרצות של מנהיגות היישוב היהודי, ומחשש לאיבוד השליטה על המצב - נקטו הצבא והמשטרה פעולה יעילה כלפי הפורעים. המסיתים, שנוכחו בשינוי שחל בעמדת השלטונות, מיתנו את הפורעים וכך שככו המהומות[1].

<u>מאורעות 1921</u>

ב1- במאי 1921 החלה התקפה של אספסוף ערבי על שכונות יהודיות בפרברי יפו. הפסקת העלייה היהודית הייתה אחת הדרישות העיקריות של המסיתים. התקפות נוספות היו על פתח-תקווה, חדרה ורחובות. כשחלף שבוע הפרעות נִמנו ביישוב העברי 47 הרוגים, 146 פצועים קשה ורכוש רב שירד לטמיון.
בעקבות המאורעות פרסמה הממשלה הבריטית, בהשראת שר המושבות וינסטון צ׳רצ׳יל, את ׳הספר הלבן׳ של 1922[2] שעיקריו היו: הכרזת הממשלה הבריטית על דבקותה ב׳הצהרת בלפור׳, הגבלת העלייה היהודית ארצה לפי ״יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ״ וקריעת עבר-הירדן המזרחי מגבולות ארץ-ישראל.

ב. <u>מאורעות תרפ״ט - 1929</u>

במהלך שנות העשרים הבין המופתי אל-חוסייני, שהפלאחים וההמון העירוני הנבער, רוב מניינה של האוכלוסייה הערבית בארץ, אינם בשלים עדיין לקליטת מסר פוליטי או לאומי בגלל היעדר מסורת לאומית פלשתינית. נוכח גלי מהגרים ערביים מהארצות השכנות[3] היו מסרים אלה מתוחכמים מדַי עבורם, ולפיכך התקשו להזדהות עִמם. לכן החליט המופתי לתת למאבק נגד הציונות צביון דתי ולהכריז על ג׳יהאד (מלחמת קודש) נגד הכופרים: חרב הג׳יהאד תונף על הציונות, ומעתה, גם על ׳בעלת בריתה׳ - היהדות. המופתי ידע כי בחברה הדתית-שמרנית של ערביי ארץ ישראל תזכה הקריאה לג׳יהאד להיענות רבה. יתר על-כן, הוא העריך שבעקבות ההכרזה על ג׳יהאד, עשויה בעיית ארץ ישראל להפוך לבעיה של העולם המוסלמי כולו, שהרי האִסלאם מצווה על כל מאמיניו להתלכד ולסייע זה לזה תחת דגל הג׳יהאד.
בתשעה באב תרפ״ט התנפלו אלפי ערבים על יהודים בירושלים, חברון, צפת, תל-אביב, חיפה ואף על יישובים כפריים: מוצא, הרטוב, חולדה וקסטינה (באר-טוביה).
המִמשל הבריטי הצליח לדכא את המהומות לאחר מספר ימים בהם נרצחו 133 יהודים, 340 נפצעו ורכוש יהודי רב נהרס.
בעקבות המאורעות פרסמה ממשלת בריטניה ב1930- את ׳הספר הלבן׳ של פאספילד שביטויו המעשי היה: מניעה של מכירת קרקעות ערביות לידיים יהודיות והפסקה של מתן קרקע ממשלתית להתיישבות יהודית.

---

[1] בוים, זאב וזינגרוב, ישראל, (1988), <u>מגולה לתקומה לאומית 1914-1939</u>, כרך שני, ירושלים, כנה כרטא, עמ׳ 165.
[2] <u>שם</u>, עמ׳ 169-176.
[3] אלון, עזריה, (1979), ״פלשתים עליך״, <u>כשרון לארץ-ישראל</u>, תל-אביב, זמורה, ביתן ומודן, עמ׳ 269.

כוונתו של המופתי להבהיל את היישוב ולמנוע עלייה והתנחלות באמצעות מעשי טבח נכשלה כישלון חרוץ. כתוצאה מהמאורעות הגיע לקִצו הרפיון שאחז ב׳הגנה׳ ב׳שבע השנים הטובות׳ (1922-1928). כמו כן התעוררה יהדות הגולה לסייע ליישוב בימי המצוקה שבאו בעקבות המאורעות. ההתעוררות באה לידי ביטוי בגל עלייה גדול ארצה: בחודשים האחרונים של שנת 1929 הגיעה העלייה ארצה לממדים שלא היו כמותם בשלוש השנים האחרונות[1].

ג. **<u>לקראת מאורעות תרצ״ו-תרצ״ט</u>**

מאורעות 1929 חיזקו את מעמדו של המופתי לדרגת מנהיגם המוכתר של ערביי ארץ-ישראל. הוא ניצל את כוחו להפיכת בעיית ארץ-ישראל לבעיית העולם הערבי כולו. ב1932- הוקמה מפלגת ה׳אסתקלאל׳ (ה׳עצמאות׳) הערבית, שהייתה בעלת סגנון חדש. המפלגה לא הייתה כפופה לזקנים ולנכבדים מסורתיים, אלא לאנשים צעירים שלא היו בני המשפחות המיוחסות. ה׳אסתקלאל׳ חרתה על דגלה את מטרות הפסקת העלייה היהודית, מניעת מכירת קרקעות ליהודים והקמת מדינה ערבית בארץ ישראל. האסטרטגיה הפוליטית שלה התבססה על הקצנת המאבק בין שני העמים.

במקביל, החלה התנועה הלאומית הערבית לעלות על דרך הדמים. כנופיות של ערבים התארגנו כדי לשפוך דם יהודי. ברוב המקרים היו אלה פורעי חוק בעלי עבר פלילי שנכלאו בעבר בבתי-סוהר אזרחיים. רצח היהודים מחק מעל מצחם את כתם עברם הפלילי, בעיני סביבתם הערבית, ויצר להם הילת גיבורים לאומיים.

מטרת הטרור הייתה להטיל אימה על היישוב. הטרוריסטים סברו, שכאשר ייווכחו היהודים לדעת שחייהם נתונים בסכנה, והארץ איננה חוף המבטחים עליו חלמו, תחדל העלייה והיהודים שבאו לארץ ירדו ממנה בחיפוש אחר מקום בטוח יותר.

למרות גילויי העוינות והטרור, וחרף ההתלהבות ברחוב הערבי על רצח יהודים, נקט היישוב העברי מדיניות של הבלגה, כדי לא להקצין את הסכסוך. מנהיגי היישוב וראשי ׳ההסתדרות הציונית׳ לא חדלו לחפש דרך להגיע להבנה עם הערבים, או לשכנעם להסכמה טריטוריאלית לפיה יש מקום לשני העמים בארץ. אולם הערבים לא גילו פתיחות ונכונות להתפשר ורצו להחזיר את גלגל ההיסטוריה לאחור (לסלק את היהודים מן הארץ)[2].

[1] בוים, זאב וזינגרוב, ישראל, (1988), <u>מגולה לתקומה לאומית 1914-1939</u>, כרך שני, ירושלים, כנה כרטא, עמ׳ 224-236.

[2] <u>שם</u>, עמ׳ 261-263.

פרק ב'
הביוגרפיה של עז א-דין אל-קסאם

1. <u>רקעו המשפחתי של אל-קסאם וראשית דרכו</u>

עז א-דין עבד אל קאדר מוצטפא יוסף אל-קסאם, נולד בשנת 1882 בכפר ג'בלה אל-דהמייה, במחוז לאד'קיה שבמערב סוריה. סבו של אל-קסאם ואחי סבו היו שייח'ים ידועים במִסדר הקאדרייה, שהיגרו מעיראק לג'בלה. אביו, עבד אל קאדר, עסק בהוראת קרוא וכתוב, הלכה וקוראן לילדים ב'כותאבּ' שלו (חדר ללימוד הקוראן, מעין מהדורה מוסלמית ל'חדר' היהודי)[1] וכן בעבודה חלקית בבית הדין השרעי במקום. האב היה המדריך הרוחני של מִסדר הקאבלייה בג'בלה, ובן-דודו עבד אל-מאלכּ אל-קסאם היה האימאם של מִסגד ג'בלה. אשתו הראשונה של האב הייתה חלימה כסאב והיא אמם של עז א-דין ואָחיו פח'ר א-דין ונביה[2] .

אל-קסאם נמנה על האסכולה החנפית[3]. מורו בילדותו היה 'עאלם'[4] ידוע מביירות בשם שייח' סלים טיארה שהתיישב בג'בלה ולימד נערים במסגד המקומי[5]. המבנה החברתי בכפר השוכן על החוף מדרום ללאד'קיה, היה מבוסס על ניגודים וסתירות. כאשר פורסמו חוקי הטאנזימאת בתקופה העות'ומנית, חויב כל בעל קרקע לשלם 5% מערכה, נוסף לתשלום במזומן, כדמי רישום בטאבו. הפלאחים העניים לא יכלו לעמוד בכך, וכך נוצר מעמד של אפנדים תקיפים שהצליחו לרשום על שמם את הקרקעות, ומנגד, מעמד של פלאחים עניים שנאלצו לחכור קרקעות מן האפנדים. ילדותו של אל-קסאם הייתה במשפחה דתית שמעמדה הכלכלי נמוך והוא היה פאר המשפחה. בשנת 1896, בהגיעו לגיל 14 לערך, יצא אל-קסאם ללמוד הלכה אִסלאמית ('שריעה') באוניברסיטת 'אל-אזהר' בקאהיר[6]. איתו יצא אחיו פח'ר וצעירים סורים נוספים. ב'אל-אזהר' היה אל-קסאם תלמידם של השייח' ראשיד רדא[7] והשייח' מוחמד עבדו, שבו ראה אל-קסאם מהפכן חברתי ולא איש דת מוסלמי קפדן[8]. בשבתו במצרים הושפע אל-קסאם מפעילותה של התנועה הלאומית המצרית וייתכן שנטל חלק בהפגנות נגד הבריטים בקאהיר[9].

בשנת 1903, לאחר שהוסמך כ'עאלם', שב אל-קסאם לביתו בג'בלה. אביו ביקש לקחתו לארמונו של האפנדי דיב, שהיה דמות משמעותית ובעלת השפעה באֵזור, לביקור נימוסין. אל-קסאם סירב ובכך הֵפר נוהג מוסכם לרצות את בעלי הקרקעות המקומיים לאחר היעדרות מן הכפר.

---

[1] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), <u>חמאס</u>, ירושלים, כתר, עמ' 295.
[2] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז אל דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 22.
[3] האסכולה החנפית, הינה אחת מארבע האסכולות המקובלות באִסלאם והנפוצה יותר במזה"ת.
[4] **עאלם** - חכם דת מוסלמי, מוסמך ללימודי דת, בוגר אוניברסיטת 'אל-אזהר' בקאהיר.
[5] גרייבר, ישראל, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן</u>, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 12.
[6] http://www.muslimehian.com/archives/special 99/izz-din.htm - Izz al-Din al-Qassam an inspiration for muslims By Ramzy Baroced .
[7] כבהא, מוסטפא, דאוד, (1988), <u>מהפיכת 1936 הגדולה</u>, נצרת, ספריית אל-קבס, עמ' 30, תרגום: תמר גלעד.
[8] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז אל דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 23.
[9] גרייבר, ישראל, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן</u>, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 12.

לפני שהחל בעבודת ההוראה בכפרו, יצא אל-קסאם לתורכייה כדי ללמוד שיטות הוראה במסגדים ואת נוסחי התפילות והדרשות של יום השישי. בשובו נשא אל-קסאם את בת-דודו, אמינה, לאישה ולזוג נולדו בג׳בלה שלוש בנות. הוא התמסר להוראה בבית ספרו של אביו ובמסגד ׳הסולטאן איבראהים בן אדהם׳. כמו כן נשא דרשות בימי שישי במסגד אל-מנצורי בג׳בלה. אל-קסאם הקדיש עצמו לחינוך הקהילה. הוא עודד הקפדה על תפילה, על צום הרמדאן ועל הפסקת הימורים ושתיית משקאות משכרים. הוא אף נהג לשלוח את נאמניו לתקוף שיירות של מבריחי משקאות אלכוהוליים, שפעלו בסביבת הכפר, ולהשמיד את סחורתם. הוא היווה דוגמה באישיותו ובאורח חייו הדתיים. הוא סחף את העיירה בלהט דתי עד כדי כך, שמסופר שבימי שישי הסתובבו הנשים נטולות רעלה בשעה שהגברים כולם התפללו במסגד.

אל-קסאם הפך לאישיות מפורסמת ובקרב האפנדים התעורר חשש מפגיעה ביוקרתם. בתגובה, הפעילו האפנדים לחץ על אל-קסאם בכוונה לצמצם את השפעתו, אך הדבר לא עלה בידם. הם ניסו לגייס את השלטון העות׳ומני למטרה זו, אולם גם בכך נכשלו.

ב30- בספטמבר 1911, צר הצי האיטלקי על טריפולי שבלוב. אל-קסאם אִרגן הפגנות נגד צעד זה, ומשהפך המצור לכיבוש, גייס 250 מתנדבים למאבק באיטלקים. הוא אסף תרומות מתוך דאגה למשפחות המתנדבים, כמו-כן תיאם עם השלטון העות׳ומני את העברת אנשיו ללוב באונייה דרך אלכסנדריה. לא כל מאמציו נשאו תוצאות: תורכייה הסכימה לסיפוח לוב לאיטליה (החלטה שהתבטאה אח״כ בהסכם מ18.10.1912-). מהלך זה מנע את ההתלקחות הצפויה. בכספים שנאספו לפני צאתם, הקימו אל-קסאם ואנשיו בית-ספר לקידום חסרי ההשכלה בכפרם[1].

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, התנדב אל-קסאם לצבא העות׳ומני. הוא לא ניצל את זכותו לשרת בתפקיד דתי בעיירת מגוריו (כמקובל לגבי כל ה׳עאלמא׳) והתגייס ליחידה צבאית משימתית. הוא נשלח לאימונים באזור דמשק, והוצב כקצין דת בבסיסו. עם סיום המלחמה והתמוטטות השלטון העות׳ומני, חזר אל-קסאם לכפרו ג׳בלה[2].

בשטח שרר תוהו ובוהו שלטוני. כוחות בריטיים התפרשו בסוריה ואילו צרפת חיזקה את אחיזתה בלבנון. לפי הסכם סייקס-פיקו (בין צרפת לבריטניה) מ1916- נועדה ג׳בלה להימצא בשליטה צרפתית. בסוף 1918 נכנסו כוחות צרפתיים לאזור כשבדמשק נאבקה ׳התנועה הלאומית הערבית׳ להקמת ממלכה סורית עצמאית בהנהגת האמיר פייסל[3]. במצב זה מיהר אל-קסאם להקים מיליציה מקומית להגנת התושבים והחל באימונים וברכישת נשק. פעולות אלו מומנו באמצעות הכספים שנותרו מהתרומות למסע המבוטל לטריפולי ומתרומות חדשות של בעלי רכוש מקומיים[4]. את הקרבות הראשונים, ניהלה המיליציה של ג׳בלה בפיקודו של אל-קסאם, נגד כנופיות עלאוויות שפעלו למען הצרפתים נגד הקהילות הסוניות באזור לאד׳קיה. העלאווים נהדפו בתחילת הקרבות מתוך ג׳בלה, אולם כשהגיעו כוחות צרפתיים לכפר נאלצו אל-קסאם ואנשיו לסגת להר-צהיון. מהכפר זנקופה, הנמצא באזור, פתח אל-קסאם במאבק גרילה נגד הצרפתים. מאבק הגרילה של

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 24.

[2] גרייבר, ישראל, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 13.

[3] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 25.

[4] גרייבר, ישראל, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 13.

אל-קסאם הביך מאוד את הצרפתים. אל-קסאם נהג ללמד את אנשיו מדי חודש פרק בקוראן המחזק את תפיסת הג׳יהאד.

ערב נפילת ג׳בלה בידי הצרפתים באוקטובר 1918, הספיק אל-קסאם למכור את ביתו ולהעביר את משפחתו אל הכפר אל-חפה. גם שם, כהרגלו, הטיף לג׳יהאד ומרד נגד הצרפתים[1]. מלבד אל-קסאם והמיליציה שלו שלחמו נגד הצרפתים היו מיליציות נוספות שניהלו מלחמת גרילה נגד צבא הכיבוש הצרפתי, שפעלו באזורים שונים. שתיים מהבולטות שבהן היו כנופיית איבראהים הנאנו וכנופיית עמר אל-ביטאר.

באחד הקרבות נהרג עמר אל-ביטאר. אנשיו הצטרפו אל כנופיית אל-קסאם ויחד המשיכו במאבק. בינתיים, החלו הצרפתים ללחוץ על בעלי הרכוש בג׳בלה לשלם מיסים או לאבד את רכושם. בין בעלי הרכוש היו שתמכו פיננסית בכנופיית אל-קסאם ולמעשה אִפשרו את המשך קיומה. כאשר נכנעו לבסוף ללחץ הצרפתי חש אל-קסאם כי ננטש. הוא החליט לעזוב את בסיסו ולהצטרף לכנופייתו של איבראהים הנאנו. במחצית יולי 1920 פגעו הצרפתים קשות בכנופיית הנאנו שנאלצה להתפזר. אל-קסאם וארבעה מאנשיו החליטו להיפגש עם האמיר פייסל בדמשק לבקש נשק וסיוע מכל סוג אפשרי. הם הספיקו להגיע לדמשק ואף קיבלו מהאמיר פייסל 50 רובים, כאשר באותו הזמן, הלך צבא צרפת וסגר על דמשק[2].

הצרפתים ניסו לשחד את אל-קסאם ושיגרו אליו הצעה[3], לפיה יפסיק את המאבק ובתמורה הם יתירו לו לשוב לביתו ולקבל מִשרה. אל-קסאם סירב. בית דין צרפתי מיוחד דן את אל-קסאם למיתה על חלקו במלחמה נגד הצרפתים. ב24- ביולי 1920 ניצחו הצרפתים במערכת מיית׳לון, שסימלה את ניצחון הצרפתים במלחמה כולה. בעקבות הניצחון הצרפתי נפלה ממשלתו של האמיר פייסל. בנסיבות שנוצרו החליט אל-קסאם לעזוב את דמשק ולעשות את דרכו לפלשתין במטרה להקים שם תנועה ג׳יהאדית בעלת אופי אנטי-בריטי ואנטי-ציוני[4].

אל-קסאם ואנשיו צוידו בדמשק בדרכונים מזויפים ובאמצעותם עברו את הקווים הצרפתיים שהקיפו את העיר. בראשית 1921 הם הגיעו לחיפה דרך טרטוס וביירות[5]. שש נפשות התלוו לאל-קסאם בדרכו לחיפה - שייח׳ אחמד אדריס[6], חאג׳ עלי עביד, שייח׳ מחמד חנפי, חאג׳ חאלד, זאפר אל-קסאם ועבד אל-מאלכ אל-קסאם. בהגיעם לעכו החליט שייח׳ אדריס לעזוב את החבורה ולחזור לסוריה בגלל חילוקי-דעות שהיו לו עם אל-קסאם. כעבור חודשיים נשר חאג׳ חאלד מן החבורה, שהחליט לשוב למקום הולדתו, הר צהיון, במגמה לתמוך משם (תמיכה כלכלית) בתנועתו של אל-קסאם. חאג׳ חאלד נפל לידי הצרפתים סמוך לג׳בלה, והם הוציאוהו להורג בהציתם אותו לעיני תושבי הכפר[7].

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 25.

[2] גרייבר, ישראל, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 14.

[3] ההצעה הגיעה לידיו ע״י קרוב משפחה שהיה מקורב לצרפתים.

[4] גרייבר, ישראל, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 15.

[5] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 26.

[6] שייח׳ אחמד אדריס נמנה על מקורביו של אל-קסאם. גם הוא נידון למוות ע״י הצרפתים.

[7] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 27.

2. <u>כינונה של כנופיית אל-קסאם ופעילותה</u>

את לילם הראשון בחיפה עשו אל-קסאם ואנשיו בדירה קטנה שהעמיד לרשותם, ללא תמורה, חאג' עבדאללה מוסמר, שניהל את מסגד 'אל-ג'רינה' בעיר. משם עבר אל-קסאם להתגורר אצל קרוב משפחתו, חאג' אמין נוראללה, ולאחר מכן התגורר בבית חאג' עבד אל-ואחד אל-חסן בשכונת היהודים. כאן שהה עד בואם של אשתו ובנותיו זמן קצר לאחריו. הם הגיעו ארצה עם נהג מביירות אשר צירף את שמותיהם לדרכונו[1].

המשפחה, עברה לגור בעיר העתיקה בחיפה, שהפכה באותה עת למרכז גולים ופליטים מסוריה ולבנון, לאחר כיבושן ע"י צבא צרפת. אל-קסאם קיבל משרת מורה בבית-הספר האִסלאמי[2].

באותה עת, נהג אל-קסאם לקיים מגעים עם גולים שונים ובמיוחד התיידד והושפע מכאמל אל-כסאב, גולה סורי מדמשק שנטל חלק פעיל מאוד במאבק נגד הצרפתים[3].

אל-קסאם התקבל בחיפה בחמימות רבה ע"י המנהיגים המקומיים, ועד מהרה השתלב בפעילות הקהילה הערבית. זמן קצר לאחר שהחל לעסוק בהוראה, התמנה אל-קסאם לאימאם של מסגד 'אל-אסתקלאל'[4]. דעותיו המקוריות, הטפותיו הכובשות, אישיותו הכריזמטית ופרסומו כלוחם חופש נגד הצרפתים, הפכוהו לדמות מוכרת ואטרקטיבית. עובדה זו סייעה לו לבסס את מעמדו הדתי ולקבץ תחת מנהיגותו קבוצת נאמנים שהיו נכונים להישמע להנחיותיו. גם פעולותיו למען עניי השכונה היקנו לו פרסום רב. אולם, אליה וקוץ בה. בדרכו לבית-הספר נהגו עוברי אורח לעכבו ולשאול לעצתו בשאלות דת. בשל כך היה מאחר, לא אחת, לשעת תחילת הלימודים. מנהל בית-הספר, אל-כסאב, דרש מאל-קסאם להתייצב לכיתה בזמן, אך אל-קסאם לא יכול היה לעמוד בכך. הוא נאלץ להתפטר ממִשרתו כמורה בשנת 1925 ואז התמנה, כאמור, לתפקיד אימאם במסגד 'אל-אסתקלאל'[5].

אל-קסאם הפך את המסגד ממקום פולחן מסורתי לבית-מדרש לאומי, בו הרביץ את משנתו הערבית-אִסלאמית בפני פועלי רכבת, פועלי מחצבות ויורדי ים חיפאיים. גם איכרים מכפרי הצפון באו לשמוע את דבריו של אל-קסאם. בהרצאותיו שילב הוראת קריאה וכתיבה לביעור הבערות ושיעורי ג'יהאד. באחת מדרשותיו אמר לעדת מאמינים: "אתם עם של ארנבות, הפוחדים ממוות ומגרדומים ושקועים בפטפטת. עליכם לדעת כי דבר לא יושיענו זולת כלי נשקנו"[6]. בחלוף הזמן, יצא אל-קסאם בלילות עם אנשים שנבחרו על ידו מקרב תלמידיו אל הר הכרמל, שם אימן אותם בהפעלת נשק[7].

השתלבותו של אל-קסאם בפוליטיקה הפלשתינית נעשתה דרך 'אגודת הצעירים המוסלמים' (אצ"ם). אגודה זו נוסדה בשנת 1927 בקאהיר בשמה הערבי 'ג'מעית אל-שבאן

---

[1] מוחמד, בנו היחיד של אל-קסאם, נולד ב1923- בחיפה.

[3] גרייבר, ישראל, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן</u>, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 15.

[3] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז אל דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 28.

[4] המסגד הוקם ע"י המועצה המוסלמית העליונה. בנייתו החלה בינואר 1922 והסתיימה ב1925-.

[5] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז אל דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 28.

[6] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), <u>חמאס</u>, ירושלים, כתר, עמ' 295.

[7] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז אל דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 29.

אל-מסלמין'. מטרתה הייתה הפצת תרבות האִסלאם תוך ביצוע תיקונים ברוח הזמן. במרוצת 1928 הוקמו סניפים של האגודה בארץ וביניהם גם סניף בחיפה. מייסד הסניף היה השייח' עז א-דין אל-קסאם וסגנו היה עבד אל-רחמאן אל-חאג' איברהים, בנו של רשיד אל-חאג' איברהים שהיה איש מפלגת 'אסתקלאל' וחיפאי ידוע[1].

בשנת 1932 נטל אל-קסאם חלק בוועידה הארצית של אצ"ם ונבחר לממלא מקום נשיא הוועידה. שנה לאחר-מכן, במארס 1933 היה נציגה של אצ"ם מחיפה בכנס הארצי שנערך ביפו[2].

בשנת 1929 מינתה ה'מועצה המוסלמית העליונה' (ממ"ע) את אל-קסאם לרשם נישואין (מאד'ון) מטעם בית הדין השרעי בחיפה. ייתכן כי הועבר לתפקידו החדש בגלל החשש של הממסד הדתי בחיפה מהטפותיו הקיצוניות. אם אכן זו הייתה הכוונה היא לא הושגה כלל ועיקר. נהפוך הוא, תפקידו החדש חייב את אל-קסאם לצאת בקביעות אל כפרי הצפון לרישום ועריכה של טקסי נישואין. בדרך זו יכול היה להמשיך בהפצת דעותיו ולנצל את קשת ההיכרויות החדשה לאיתור אנשים מתאימים לפעילות.

סוגיית קשריו של אל-קסאם עם ממ"ע וראשה, המופתי חאג' אמין אל-חוסייני מירושלים מורכבת ובעייתית. סמוך לבואו לחיפה ב12- באפריל 1921 חתם אל-קסאם עם אחרים על עצומה של נכבדים ואנשי דת אל הנציב העליון בתביעה למנות את חאג' אמין אל-חוסייני, למופתי של ירושלים. ניתן להעריך שצעד זה, אין בו כדי להצביע על מהות היחסים בין השניים. למופתי לא היה קשר למינויו של אל-קסאם כמורה בבית-הספר וכאימאם במסגד 'אל-אסתקלאל'. הקשר היחיד בין המופתי לבית-הספר המוסלמי בו לימד אל-קסאם, היה הופעתו של המופתי מִדֵי שנה במסיבת הסיום השנתית של ביה"ס. לאחר מותו של אל-קסאם, ניסה המופתי ליצור קשר וזיקה בינו לאל-קסאם כדי לזכות בתהילה שהניבה פעילותו הג'יהאדית של אל-קסאם[3].

יחסי אל-קסאם עם המופתי ועם המפלגות השונות מתאפיינים בסתירות מהותיות עפ"י המקורות. פער רחב היה קיים בין אל-קסאם, בן למשפחה ענייה, למנהיגים המסורתיים העשירים ולאליטה הפלשתינית המיוחסת. אל-קסאם לא הצליח לשכנעם להצטרף לדרכו[4]. המופתי חאג' אמין, כמו גם המפלגות הפלשתיניות, ניסו להתהדר בתהילתו של אל-קסאם, במיוחד נוכח הפופולריות שלו לאחר מותו. לאל-קסאם גם לא היה קשר כלשהו עם ממ"ע. רק לאחר מותו, החלו ה'קסאמים' לקבל מהמופתי הקצבה כספית בת מאה לירות בחודש לחבר. פרט מעניין נוסף, המשליך על יחסי אל-קסאם עם חאג' אמין הוא שהמופתי לא השתתף בהלווייתו של אל-קסאם, ואף לא באזכרה במלאת 40 יום למותו. המופתי הגיע לביקור תנחומים אצל המשפחה והעניק לאלמנה ולילדיו עשר לירות כתמיכה.

---

[1] ארנון-אוחנה, יובל, (1981), חרב מבית - המאבק הפנימי בתנועה הלאומית הפלשתינית, תל-אביב, יריב-הדר, עמ' 267.

[2] גרייבר, ישראל, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 16.

[3] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 30.

[4] גרייבר, ישראל, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 16.

מקור הדיווח היחיד על ראשית פעילותו של אל-קסאם הִנו סובחי יאסין[1], שנמנה על כנופייתו בראשית שנות השלושים. בשנת 1959 הוא פִרסם בדמשק את ספרו על פעילותו של אל-קסאם ועל תקופת המאורעות 'המהפכה הערבית הגדולה בפלשתין 9-1936'. עקב מעורבותו האישית והכתיבה המאוחרת על האירועים יש להתייחס לספרו בביקורתיות מחקרית, אך הוא מכיל מידע רב ערך על פעילותו של אל-קסאם. יאסין טוען שאל-קסאם, לא היה חבר מפלגה כלשהי ולא היו לו קשרים מיוחדים עם חאג' אמין.

האחרון גם התנגד לפעילות ולתפיסות של אל-קסאם. ניתן להעריך כי אל-קסאם לא השתייך לשום מפלגה פוליטית ובודאי שלא סר למרותו של המופתי. אם היו לו מגעים עם אישים או מפלגות, הם נועדו בראש ובראשונה לקדם את הכנותיו לג'יהאד. (באוקטובר 1938, לאחר מותו של אל-קסאם, השתתפה אשתו אמינה כחברה במשלחת הפלשתינית, בוועידת הנשים המוסלמיות). מאז הגיעו לחיפה שקד אל-קסאם על ההכנות למאבק מזוין נגד השלטון הבריטי ונגד היישוב היהודי בארץ ישראל. העיקרון המרכזי בניהול הארגון היה חשאיות ומידור. הוא ניצל את תפקידו כדרשן במסגד 'אל-אסתקלאל' בשנים 1935-1925 כדי להשיג שלוש מטרות: **הטפה לג'יהאד, ההתארגנות וביצוע אימונים**.

אין לדעת בוודאות מתי החל אל-קסאם לבנות את ארגונו החשאי ואם אמנם ניתן לראות בו ארגון מסודר לכל דבר. סובחי יאסין גורס שאל-קסאם הקים רשת מסועפת של תאים חשאיים החל משנת 1925, במסגרת תוכניתו בת חמשת שלבים:

א. הכנה נפשית של הציבור והפצת רוח המהפכה.

ב. הקמת תאים חשאיים - לאחר עשר שנים (1935) עמדו לרשות אל-קסאם 200 אנשים 'מוכנים' לג'יהאד.

ג. הקמת ועדות (לאיסוף תרומות, לקניית נשק, לאימונים, למודיעין וריגול, לפרסום וועדה פוליטית).

ד. הרג יהודים.

ה. הכרזה על המהפכה ויציאה למאבק מזוין[2].

שלב הכשרת הלבבות הושג במידה רבה באמצעות ההטפה בה עסק אל-קסאם במסגד 'אל-אסתקלאל'. בשנת 1925 פתח אל-קסאם גם כיתה ללימודי לילה, אליה הגיעו אנאלפביתים כדי ללמוד קרוא וכתוב ושיעורים בקוראן. תלמידים אלה העריצו את אל-קסאם שניחן בכַּריזמה סוחפת. הוא הרשימם בהופעתו החיצונית (זקנו המטופח), בכישוריו התרומיים כמורה מצוין, ובדוגמה האישית שהמחיש בהליכותיו ובמידותיו כאדם ישר ומתפלל מאמין. באחת מדרשות יום השישי בשנת 1927 הזהיר אל-קסאם את המתפללים מפני סכנת העלייה היהודית לארץ-ישראל. הוא קרא למאמינים להתייחס לעולים היהודים

---

[1] **סובחי יאסין** - נולד בעיירה שפרעם ב1913- והיה מגויס זוטר בכנופיה של אל-קסאם בראשית שנות השלושים. לאחר 1948 השתקע בדמשק, חקר את חיי אל-קסאם והוציא את הספר שנועד להוכיח כי המאבק המזוין של ערביי א"י, ראשיתו באל-קסאם וכנופייתו. בשנת 1963 הקים בקאהיר ארגון מתחרה לארגון הפתח, בשם 'ארגון חלוצי ההקרבה לשחרור פלשתין'. הוא ראה בארגונו את המשך דרכו של אל-קסאם. בשנת 1968 התמזג ארגונו עם הפתח ומספר חודשים אח"כ הוא נרצח ע"י אחד מאנשיו ברבת-עמון. ראה: יערי, אהוד, (1970), פתח, תל-אביב. עמ' 31.

[2] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 31-32.

כאל אויבים ולא כאל מהגרים או אורחים[1]. אל-קסאם התריע, מעת לעת, גם מפני מכירת קרקע ליהודים. הוא התייחס לעליית היהודים ארצה ולרכישת קרקעות על-ידם כבסיס להשתלטות הציונית על פלשתין. יותר ויותר הִדהדה במסגד המילה ג׳יהאד עליה הקפיד אל-קסאם לחזור שוב ושוב. הוא הדגיש כי הג׳יהאד נועד למנוע מהציונות להגשים את חלומה - הקמת מדינה יהודית בפלשתין. ״הג׳יהאד הוא התאום של הדלות״, התבטא אל-קסאם בהכירו בעובדה שקהל שומעיו נמנים על דלת העם. ביטוי נוסף שלו: ״לוחם הג׳יהאד הוא החלוץ של עמו ולא יכזיב את עמו״. אל-קסאם תקף את מדיניות ממ״ע (שכיוונה לשיפוץ מסגדים ולהקמת בתי-מלון) ותבע להשתמש בקישוטי החן של המסגדים למימון רכישת נשק. הוא טען כי בתקציב ההקדשים, שהיה למעלה מחצי מיליון ליש״ט, ניתן היה לחמש 5000 לוחמים. הוא אפילו קרא למוסלמים לדחות את העלייה לרגל ולחסוך את הכספים לרכישת נשק, כי לפי תפיסתו הג׳יהאד היה חשוב יותר מן העלייה לרגל. דבריו חִלחלו היטב לשומעיו והדרך להתארגנות בתאים חשאיים נסללה. החברים בהתארגנות החשאית נבחרו בקפדנות רבה ע״י אל-קסאם מקרב המתפללים במסגד. אלה שנראו מתאימים הוזמנו על-ידו לביתו לצורך שכנועם להצטרף למאבק להצלת פלשתין[2]. גֵרסה שונה לגבי אנשי הכנופייה מציג החוקר הערבי מוסטפא דאוד כבהא, לפיה גייס אל-קסאם גנבים, שודדים ורוצחים לקבוצתו, בגלל האומץ שלהם לבצע מעשי עבריינות, וכדי לגייס את האומץ הזה לג׳יהאד[3].

איברהים שייח׳ חליל תיאר איך גויס ע״י אל-קסאם ב1934-: ״היה זה בסוף תפילת יום שישי. לאחר שאל-קסאם סיים לשאת את הדרשה ניגשתי אליו ושיבחתי את דברי הדרשה. לחצתי את ידו של אל-קסאם, והוא הגיב בשתי לחיצות על ידי. אז הבנתי שהוא רוצה לראותני. הלכתי אחריו, לפי הוראותיו, עד שהגענו לביתו״. כך גייס אל-קסאם את אנשיו. הוא סבר שמוסלמי עני הנו דתי מתוך כנות ולשם שמיים ולא למטרות רווח. ארגונו היה הארגון הפלשתיני הראשון שהתבסס על פלאחים עניים ובדואים ולא על האריסטוקרטיה הכפרית. ארגונו החשאי של אל-קסאם נשא אופי דתי-קיצוני ודמה למסדר דרווישי[4]. החברים גידלו זקני פרא וקראו לעצמם שייח׳ים. בטקס ההצטרפות לארגון החשאי, מסרו החברים בפני אל-קסאם שבועה דתית בעלת מחויבות חמורה לשמור על סודיות ולהקדיש את חייהם למלחמה נגד היהודים. אל-קסאם נהג בפגישות במסגרת התאים, שהתקיימו במסגדים ובמקומות מסתור סביב חיפה, להטיף לאנשיו להכין עצמם לג׳יהאד ולהקרבה עצמית[5].

אחד התאים הראשונים הוקם ע״י אל-קסאם בשנת 1928 ומנה חמישה אנשים - עז א-דין אל-קסאם, אל-עבד קסאם, מחמוד זערורה, מוחמד צאלח[6] ואבו איברהים אל-כביר (הגדול)[1].

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 32.

[2] גרייבר, ישראל, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 16.

[3] כּבהא, מוסטפא, דאוד, (1988), מהפיכת 1936 הגדולה, נצרת, ספריית אל-קבס, עמ׳ 31, תרגום: תמר גלעד.

[4] **הדרווישים** - מסדר מוסלמי בעל אופי סגפני ומיסטי.

[5] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 33-34.

[6] ארנון-אוחנה, יובל, (1978), פלאחים במרד הערבי בארץ ישראל 1936-1939, ירושלים, הוצאת אגודת הסטודנטים - אוניברסיטת תל-אביב, עמ׳ 15.

ההתארגנות נוסדה במתכונת דומה לקבוצת המאמינים הראשונה של הנביא מוחמד. התאים מנו חמישה אנשים כל אחד, ובראשם עמד 'נקיב', שהיה אחראי על הכוונת התא[2]. הארגון כלל חמש יחידות כלהלן:

א. יחידה לרכישת נשק שעליה נימנו חסן אל-באיר[3] ונימר אל-סעדי[4].

ב. יחידה לאימונים צבאיים בפיקוד קצין לשעבר בצבא הטורקי.

ג. יחידה לאיסוף מודיעין על היהודים והמֶמשל הבריטי, שעל אנשיה נמנה שייח' נאג'י אבו-זייד[5].

ד. יחידה להפצת רוח המהפכה.

ה. יחידה לקשרים פוליטיים.

לאחר מאורעות 1929, חל פילוג בארגונו של אל-קסאם. הגורם לכך היה דרישתם של מספר חברים, בראשות אבו-איברהים הגדול, לאסוף כספים בכל דרך, ולהכריז מייד על מרד. אל-קסאם גרס שיש צורך להמשיך בהכנות וכי כסף יש לאסוף רק באמצעות שכנוע. סביר להניח, שפרישתם של החברים הללו החלישה את הארגון, שכן חלפו שנתיים עד לתיעוד המהלך הבא על פעילות הארגון: צבירת נשק, אימונים ומעשי אלימות[6].

אל-קסאם הלך והשלים את ההתארגנות. במקביל להקמת התאים החשאיים, הקים ב1930- גוף נוסף בשם 'כנופיית היד השחורה' (ג'מעית אל-כף אל-אסוד). מטעמי סודיות, כונתה הכנופייה לעִתים גם בשמות אחרים, כמו 'אגודת לוחמי קודש סודית' או 'אגודת החימוש'. גם בחינת מוצאם של אנשי כנופייה זו מעלה מכנה משותף ברור, - רובם ככולם היו פלאחים עניים, חסרי רכוש והשכלה, חלקם מצאו פרנסתם בחיפה בעבודות סבלות, מכירת פחמים ונפט[7].

עם השלמת הקמת התאים החשאיים בחיפה ובכפרי הצפון, עבר אל-קסאם לשלב הבא של הכנות צבאיות שעיקרן אימונים בנשק, חימוש האנשים והכנת מרכזים לאחסון הנשק. קשה לקבוע במדויק מתי הוחל באימונים אלה, ככל הנראה אחרי מהומות אוגוסט 1929. את ההדרכה והאימון התחיל להעביר אל-קסאם בעצמו. הוא נהג לצאת בלילות עם אנשיו להר הכרמל, שם הדריך אותם בנשק ובשיטות המאבק המזוין. אחד מאנשי אל-קסאם, חסן שבלאכ, שהיה מבעלי המחצבות על הכרמל, מספר שהאנשים היו נפגשים באחד מהמסגדים - 'אל-אסתקלאל', 'אל-ג'רינה', 'המסגד הגדול' או 'המסגד הקטן'. הם היו יוצאים לאימון במסגרת תאים, שכללו שלושה אנשים בכל תא. סיפור הכיסוי לאימונים

---

[1] אבו איברהים הגדול (בשמו המקורי, חליל מחמד עיסא) משפרעם, נמנה על ראשוני אנשיו של אל-קסאם. הוא הועמד לדין עם אחרים באשמת רצח משפחת יעקובי בנהלל (ראה להלן) וזוכה. במאורעות 1936-1939 היה מראשי הכנופיות הערביות. חשיבותם של יתר חברי התא הייתה משנית.

[2] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 34.

[3] **חסן אל-באיר** - יליד 1895, בן הכפר בורקין (ע"י ג'נין). השתתף, בנובמבר 1935, בקרב יעבד (ראה בהמשך) ולאחריו נתפש ונכלא. לאחר 1948 עבר לדמשק, שם נפטר מעט מאוחר יותר.

[4] **נימר אל-סעדי** - בדואי, יליד 1905, בן הכפר ציפורי. מראשוני המגויסים לכנופייה. השתתף בקרב יעבד, בו נפצע, נתפש ונשפט לשנתיים בכלא. נפטר ב1948-.

[5] **שייח' נאג'י אבו-זייד** - איש דת מהכפר זַרעין (היום קיבוץ יזרעאל) שעבד והתגורר בחיפה. במאורעות 1936 שימש כמפקד קבוצה בנצרת, וב1948- ברח לרבת-עמון, שם נפטר מאוחר יותר.

[6] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 35.

[7] ארנון-אוחנה, יובל, (1981), חרב מבית, תל-אביב, יריב-הדר בשיתוף מכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 267.

היה יציאה לעבודה במחצבה והוא הוכיח היטב את יעילותו, מאחר שרוב 700 עובדי המחצבות, נִמנו על אנשי אל-קסאם או אוהדיו. האימונים התקיימו גם במסגד 'אל-אסתקלאל'. לאחר שאל-קסאם היה מסיים את ההוראה או ההטפה הוא פינה את הבמה למדריך בשם מוחמד אבו אל-עיון שערך הדרכה אישית בתפעול רובה. כל חבר המתין עד שהגיע תורו להתאמן. המימון הושג מתשלומי דמי חבר (לא פחות מעשרה גרושים) ומתרומות של חברים ואוהדים. בין התורמים היו מספר חיפאים עשירים שקיימו קשרים קרובים עם אל-קסאם. חברים בארגון התבקשו להשיג נשק על חשבונם. את חומרי הנפץ הצליחו אנשי אל-קסאם להשיג מעובדי המחצבות על הכרמל, מהם נהגו להרכיב פצצות פרימיטיביות מתוצרת בית[1].

לקראת המעבר לפעולות טרור הבהיר אל-קסאם את תוכניתו שוב ושוב:

1. ביטול השלטון הבריטי בארץ ישראל. אם זה יושג תתבטל גם היישות הציונית - בהיותה תלויה בבריטים.
2. התפטרות ההנהגה הערבית הלאומית בארץ בשל חוסר יכולתה להוביל את העם למאבק מזוין, שהוא הדרך היחידה למנוע את הקמתה של מדינה יהודית בחלק משטחי א"י.
3. להכין את האנשים למרד ע"י אימון של מאות לוחמים והשגת נשק וכסף.
4. הקמת בריתות עם אויבי בריטניה לרכישת תמיכה בארגון[2].

בהיותו מוסלמי אדוק העדיף אל-קסאם לבצע את פעולות הטרור רק לאחר קבלת 'פתווה' (אישור דתי). האישור הושג במהרה. בשנת 1930 קיבל אל-קסאם 'פתווה' מהשייח' הסורי באדר אל-דין אל-תאג'י חוסין, שישב בדמשק. האישור התיר שימוש בכוח נגד הבריטים והיהודים. אל-קסאם הקריא את ה'פתווה' במספר אסיפות סגורות שערך במסגד 'אל-אסתקלאל' ובכפרים בסביבת חיפה. הדרך לפעולות טרור הייתה פתוחה עתה[3]. ראש החמאס, שייח' אחמד יאסין, סבור שאל-קסאם לא היה זקוק כלל לקבלת 'פתווה'. הוא סבור, שבהיותו שיח' ו'עאלם' בוגר 'אל-אזהר', הוא היה גם בחזקת מופתי ולכן גם בעל סמכות להכריז על ג'יהאד באופן עצמאי, ורשאי לבצעו[4].

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 36.

[2] שם, עמ' 37.

[3] ארנון-אוחנה, יובל, (1981), חרב מבית, תל-אביב, יריב-הדר בשיתוף מכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 268.

[4] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 100.

3. מבצעים מרכזיים של כנופיית אל-קסאם

רצח השלושה בקיבוץ יגור

האות להתחלת הטרור ניתן עם רצח שלושת חברי יגור בפסח תרצ"א, 5 באפריל 1931. בשעה 21:30 חזרה לקיבוץ עגלה רתומה לפרדות כשעליה שנים-עשר חברי הקיבוץ. במרחק של כ200- מטרים מהמשק, נפתחה עליה אש מן המארב. מהיריות נהרגו במקום הינדה פישמן ושמואל דישל. העגלון, יעקב זמיר, נפצע קשה ונפטר מפצעיו לאחר-מכן. הפרדות המבוהלות פתחו בדהרה לעבר המשק כשבעגלה עוד ארבעה פצועים, מהם שלוש בחורות[1].

למחרת היום יצא מסע ההלוויה כשהוא עובר בבית הפועלים ברחוב החלוץ בחיפה, מקום בו ספד להם דוִד בן-גוריון בנוכחות כעשרת אלפים איש[2]. הקהל הרב ליווה אותם עד בית הקברות ביגור, שם נטמנו בקבר משותף[3]. לאור הממצאים בשטח (לא היה, למשל, כל ניסיון לשדוד את הבהמות ואת חפצי הנפגעים), היה ברור כי המקרה איננו אירוע פלילי 'רגיל', אלא רצח פוליטי. מבצעי הרצח מעולם לא נתפסו.

סגן מפקד הבולשת (C.I.D) הבריטי כתב בתזכיר מ9- במאי 1931, שהרוצחים היו נחושים בדעתם להרוג יהודים, וכי הם משתייכים לכנופייה המונחית ע"י ארגון פוליטי[4].

המשטרה הבריטית התייחסה לרצח ברצינות רבה ומינתה את טובי חוקריה לפענחו. הממונה על כל החקירה היה מפקד המשטרה בצפון הארץ[5]. הממשלה אף הקציבה פרס כספי בן מאתיים לירות למי שימסור מידע שיביא ללכידת הרוצחים. היו מספר כיווני חקירה ואחד מהם היה חשד למעורבות המפלגה הקומוניסטית היהודית ה-פ.ק.פ.

ב10- באפריל 1931, בעקבות ההכרזה על הפרס, קיבלה המשטרה דיווח על ערבים מזוינים באזור הקישון. לאחר דיווח נוסף מוקם באזור מארב, וב23- באפריל נלכדו בשעות הלילה שלושה דרוזים מזוינים מעוספייה. מבדיקת שמותיהם הסתבר כי הם נמנים על שרידי כנופיית 'היד הירוקה' מצפת והם מבוקשים על שוד ורצח.

עובדה זו רק חיזקה דעה שרווחה בקרב החוקרים כי מבצעי הרצח ביגור נמנים על שרידי הכנופייה הזאת. אחד מחוקרי הכנופייה היה 'נעול' על כיוון חקירה זה. השלושה שנעצרו נחקרו בעינויים, אך בסופו של דבר לא הצליחה המשטרה למצוא כל קשר בינם לבין רצח יגור. הם נשפטו, דינו של אחד נגזר לתלייה ושני האחרים נידונו לתקופות מאסר ארוכות. למרות זאת היו החוקרים משוכנעים כי הרוצחים נמנים על הדרוזים שבכרמל והם עצרו חמישים מבני העדה לחקירה. רק לאחר לחץ של נכבדי העדה ושל מנהיגים יהודיים הם שוחררו[6].

---

[1] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק ראשון, תל-אביב, מערכות, עמ' 451.

[2] "התנפלות דמים על-יד משק אחווה יעג'ר", הארץ, 6.4.1931, והארץ, 7.4.1931.

[3] הקבר נמצא בבית הקברות הישן של הקיבוץ וממוקם בין בנייני המגורים למרגלות הכרמל.

[4] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 38.

[5] א"י הייתה מחולקת לחמישה מחוזות משטרתיים באותו הזמן. אחד מהמחוזות היה מחוז צפון ובו היו חמישה מרחבים.

[6] הסתבר כי שוטר ערבי ממשטרת צפת, שסופח לצוות החקירה, 'המציא' מידע מפליל שבעקבותיו נאסרו מספר אנשים, הוא עשה זאת כדי לזכות בפרס הכספי. לאחר גילוי העניין הוא נדון לשמונה שנות מאסר. הארץ, 28.2.1932.

גם 'ההגנה' השקיעה מאמץ ניכר בפענוח הרצח, בהפעילה את אנשי המגזר הערבי שלה, והעלתה חרס. אהרון חיים כהן, שנחשב למומחה בענייני ערבים והיה מראשוני אנשי המודיעין של הש"י (שירות הידיעות של 'ההגנה'), נשלח לחקור בעניין. במשך מספר ימים הסתובב בחיפה, נצרת, ג'נין, עכו ובכפרי האזור, כשבחלק מהמקרים הופיע כ'מסתערב' בכיסוי של סוחר תבואות מירושלים. כהן הוטעה ע"י דיווחים שונים ושמועות שרחשו בשטח והדוח שהגיש היה מוטעה לחלוטין. דוח נוסף של הש"י, שריכז את כל המידע שנאסף על הרצח, מנה שמות רבים של חשודים, רובם דמויות בעלות 'רקורד' פלילי ולאומני. הדו"ח מאזכר בפעם הראשונה את שמותיהם המסורסים של עז א-דין אל-קסאם וחליל מחמד עיסא ('אבו איברהים הגדול') עם שמות נוספים, כמי שתיכננו וביצעו את הרצח[1].

מבצעי הרצח ביגור לא נתפסו. רק לאחר חשיפת מבצעי הרצח בנהלל (ראה להלן עמ' 27) ומשפטם, הסתבר כי לבריטים היה מידע רב על פעילות הכנופייה מפי סוכניהם שפעלו בתוכה ודיווחו להם עוד לפני ביצוע הרצח, אך הם לא מנעוהו, כנראה מחשש לחשיפתם.

רצח יוסף בורשטיין בבלפוריה

לאחר הרצח ביגור הפסיקה הכנופייה את פעולותיה לתקופה בת מספר חודשים, ככל הנראה מחשש לחשיפתם ע"י המשטרה. אולם, לאחר שנוכחו לדעת שהמשטרה איננה בעקבותיהם, חידשו חברי הכנופיה את פעולות הטרור.

במוצאי שבת, 16 בינואר 1932, שהה יוסף בורשטיין בביתו עם בנו אריה (לובקה). אשתו פנינה ואחת מבנותיו ביקרו אצל חברים בקרבת מקום.

לפתע נשמע רעש מחוץ לצריף ובורשטיין, שחשש שאלה גנבים פתח את דלת הכניסה כשהוא עומד על רקע החדר המואר ומנסה להביט אל החשיכה[2]. או אז נורתה יריה מרובה אנגלי מטווח קצר ובורשטיין נפל מתבוסס בדמו[3]. הבן אריה שהה בחדר אחר ולא ברור אם שמע את היריה אך פחד לצאת, או שלא שמע דבר[4]. האישה והבת, ששמעו את היריה, החליטו לחזור הביתה ובכניסה החשוכה, הן נתקלו בגופתו של יוסף בורשטיין.

המשטרה הבריטית שהוזעקה למקום לא התאמצה בחקירת האירוע והתייחסה אליו כאל אירוע פלילי, כנראה על רקע ניסיון גניבה. ישראל קוריס, שהיה האחראי על השמירה במושב, ניסה לחקור באופן פרטי את זהות הרוצחים, אך ללא הצלחה. יש יסוד ראייתי ונסיבתי להניח שרצח בורשטיין לא בוצע ע"י כנופיית אל-קסאם, אלא ע"י שני שודדי רכוש, מיקבל עבדאללה אבו-כליב, בדואי משבט הכליבאת באל-עוודין (מושב היוגב, היום), ועאווד אל-מיסלה מכפר סולם. השניים נעצרו לאחר רצח בורשטיין ושוחררו, ונכלאו שוב לאחר רצח משה בלנדר בעפולה ב6.9.1934-[5].

---

[1] גרייבר, ישראל, (1995), שייחי עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 30.

[2] שם, עמ' 30.

[3] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק ראשון, תל-אביב, מערכות, עמ' 452.

[4] לפי עדותה של רחל ברנר הרוצחים ניסו להיכנס לבית, אך לובקה חסם את הדלת. אין לכך תימוכין בעדויות אחרות.

[5] **פלטיאל סלע** - בנו של ישראל קוריס איש 'השומר' האחראי על השמירה במושב בלפוריה וחבר 'ההגנה'. הוא סיפר כי באותה תקופה השמירה הייתה מתבצעת ע"י שני חברים לא חמושים, שהיו מסתובבים בלילה בין המשקים כשברשותם נאבוטים בלבד. פלטי ואחיו, אליעזר, היו

במשפטם של אנשי הכנופייה, שנחשפו לאחר רצח נהלל ב6- בדצמבר 1933, הביא מפקד משטרת הכפרים של חיפה רשימה של כל "הפשעים הידועים שאירעו במושבות היהודיות בסביבות חיפה ובעמק בשנים 1931-1932". בסעיף ד' ברשימה מופיע הרצח בבלפוריה. לצִדו - כל האירועים שלא נפתרו עד אותה תקופה והיו חשודים כמי שבוצעו ע"י הכנופייה, חלקם ללא כל הוכחה או ביסוס. רשימה זו הועתקה מאוחר יותר בכל הספרות העוסקת בעניין כעובדה מוגמרת, החל בספר תולדות ההגנה[1] וכלה במחקרים מאוחרים יותר. הסתבר שחלק מהאירועים המופיעים ברשימה יוחסו לכנופייה בטעות[2].

רצח שמואל גוטרמן בכפר-חסידים

במוצאי שבת 5 במארס 1932, בשעות הערב שהו שמואל ושרה גוטרמן בצריפם בכפר-חסידים[3]. לפתע, נורתה יריה בודדה דרך החלון שפגעה בבעל הבית והרגה אותו במקום. המשטרה הבריטית, שהוזעקה למקום, גישה באפלה ולא היה לה כל כיוון חקירה. השוטרים אף חקרו את שרה אשתו מתוך חשד כי הרצח בוצע על רקע רומנטי. גוטרמן נקבר בבית הקברות הישן של חיפה[4] מבלי שהרוצחים התגלו, למרות שהוכרז פרס כספי. רק שנים לאחר מכן התברר כי הם השתייכו לכנופיית 'היד השחורה'[5].

רצח משפחת יעקובי בנהלל

בתאריך 22 בדצמבר 1932 נערכה בשעות הערב במושב נהלל אסיפת חברים בבית העם. סמוך לשעה 21:00 נשמע לפתע פיצוץ והתושבים, שלא היו מורגלים בכך, חשבו בתחילה כי אימונים של אנשי 'ההגנה' גרמו לרעש הנפץ ורצו לביתו של האחראי על הביטחון, על מנת לבדוק את פשר העניין. משהובהר להם כי הסיבה לפיצוץ היא, כנראה, פיגוע, החלו בחיפושים. תוך דקות ספורות הגיעו אל הצריף של משפחת יעקובי. בצריף נמצאו הבן דוִד (כבן שמונה) הרוג ואביו יוסף, פצוע קשה. הסתבר, כי דרך חלון חדר השינה נזרק לתוך החדר חפץ שמחובר אליו פתיל בוער והתגלגל אל מתחת למיטתו של הבן דוד. האב יוסף שלא הבין כי מדובר בפצצה, התכופף ושלח ידו כדי להוציא את החפץ. אז אירע הפיצוץ שהרג את הילד במקום, ריסק לאב את היד ופצע אותו קשה[6].

המשטרה הבריטית שהוזעקה למקום, סרקה את הצריף ואספה את כל חלקי הפצצה במגמה לשחזרה. כמו כן הוכרז פרס של 500 לא"י למוסר הידיעה שתביא לתפיסת

אחראיים להודיע כל יום לחברים תורו של מי לשמור בלילה. בליל הרצח הם שכחו להודיע לשני השומרים המיועדים, כך שלא הייתה שמירה במקום. עובדה זו, שהייתה מקרית לחלוטין ולא יכלה למנוע את הרצח, ייסרה את מצפונם כל השנים. גרייבר, ישראל, (1995), שייחי עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 42.

[1] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק ראשון, תל-אביב, מערכות, עמ' 452.

[2] ארנון-אוחנה, יובל, (1981), חרב מבית, תל-אביב, יריב-הדר בשיתוף מכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 269. וכן פורת, יהושע, (1978), ממהומות למרידה - התנועה הלאומית הערבית-הפלשתינית 1929-1939, תל-אביב, עם עובד, עמ' 165.

[3] היישוב נקרא אז 'נחלת-יעקב'.

[4] בית הקברות נמצא ברחוב יפו בחיפה מול בית מספר 129.

[5] גרייבר, ישראל, (1995), שייחי עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 32.

[6] שם, עמ' 36.

הרוצחים[1]. האב פונה לבית חולים 'הדסה' בחיפה, ולאחר שלושה ימים נפטר[2]. האב ובנו, נקברו בקבר משותף כשבהלוויה השתתפו, נציגי המוסדות הציוניים ומושל העמק. המספידים היו מנהיגי היישוב העברי המאורגן באי"י - ארלוזורוב, בן-צבי, בן-גוריון, שפרינצק, אלמליח, שקולניק, שמואל דיין ויעקב אורי. הנציב העליון באי"י שלח לארלוזורוב, ראש המחלקה המדינית בהסתדרות הציונית, מכתב המגנה את המעשה ומשתתף בצער המשפחה.

שרידי הפצצה נאספו ונשלחו לבדיקה במעבדה. הסתבר, כי היא הורכבה מקטע של צינור שנאטם משני צדדיו בפקקי מתכת מיוחדים ונדירים מתוצרת יפן. כן הוברר, שיובאה לארץ כמות של 50 יחידות בלבד ע"י סוכנות 'דיזנגוף' מתל-אביב. כשתוחקר בעל החנות, הוא סיפר כי בעל חנות לתיקון פרימוסים בשם אחמד גלעיני, ניסה לקנות אצלו 30 יחידות כאלה, קנייה חריגה מאוד, ולבסוף קנה רק שתי יחידות[3]. בבדיקת המשטרה עלה כי אחמד גלעיני, כבן 19 שהתגורר בחיפה, הוא בעל חנות קטנה לתיקון פרימוסים ובחנותו עובד אדם נוסף בשם חליל מוחמד עיסא המכונה 'אבו-איברהים'.

בינתיים נודע כי שרידי הפצצה תואמים לפצצות מתוצרת בית, שנתפסו ע"י המשטרה מספר חודשים קודם לכן. ב20- במארס 1932 נמצאו באוטובוס ערבי בבדיקה במחסום משטרתי על כביש חיפה - ציפורי, עשר פצצות חבויות בתוך פח, שהיו מיועדות לאיש הכנופייה בציפורי[4].

משטרת חיפה עצרה ב5- בינואר 1933, את אחמד גלעיני וחליל מוחמד עיסא. בחיפוש בבית המלאכה, נמצאו חלקי מתכת דומים לשרידי הפצצה והשניים הועמדו לדין. בחודש אפריל 1933, נעצרו בכפר ציפורי עוד מספר אנשים וביניהם מוסטפה עלי אל-אחמד. בחיפוש בביתו של מוסטפה עלי, נמצאו פצצות זהות לפצצה מנהלל וכן רובה צבאי ותחמושת. בחקירה 'נשבר' מוסטפה, הודה ושִחזר בשטח את ביצוע הרצח[5]. החקירה, הובילה לשייח' עז א-דין אל-קסאם וחבורתו. חשיפת הכנופייה בעקבות הרצח בנהלל, הביאה לשיתוק פעולתה בעקבות זיהוי חלק מאנשיה ומעצרם, תפיסת הנשק ובית המלאכה שייצר עבורם את הפצצות. הכנופייה חזרה לפעול רק בסוף 1935, פעילות שהביאה לסופה. בעקבות המשפט, נדונו אחמד גלעיני ומוסטפה עלי למוות אך לבסוף, רק מוסטפה הוצא להורג ב27- בפברואר 1934, ואילו אחמד גלעיני נדון ל15- שנות מאסר בכלא[6].

---

[1] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק ראשון, תל-אביב, מערכות, עמ' 452.

[2] דבר, "נעלמים זורקים פצצה לבית בנהלל - החבר יעקובי וילדו פצועים - הילד אנוש", 23.12.1932; והארץ, "הלוויית יוסף יעקובי", 28.12.1932.

[3] גרייבר, ישראל, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 37.

[4] על פי עדותו של טהה אחמד טהה במשפט הרצח בספטמבר 1933. כנראה שטהה היה סוכן משטרתי ועקב דיווחיו, נתפסו פצצות אלו, אך כדי לא להחשידו, לא נעצר איש.

[5] מוסטפה עלי הכחיש בתחילת חקירתו כל קשר לכנופייה ולנשק שנמצא בביתו. נקודת המפנה הייתה תרגיל שערכה המשטרה: הקצין הערבי אחמד נאיף (נרצח ע"י כנופייה ב2- באוגוסט 1936 בחיפה) התחבא מתחת למיטה בחדר חקירות. מוסטפה ועורך דינו, שריף עוביד הוכנסו לחדר והורשו לשוחח לבדם. בשיחה שנרשמה ע"י נאיף וע"י קצין משטרה יהודי (קצין זה היה סוכן של הש"י וכונה 'הרב') סיפר מוסטפה בפרוטרוט על השתייכותו לכנופייה ומעורבותו ברצח, עובדה שהביאה ל'שבירתו'.

[6] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 40.

פעולות טרור נוספות

א. <u>ניסיון פיגוע במושבה עתלית</u>

המשטרה הבריטית הפעילה כסוכן בתוך כנופיית 'היד השחורה' את חמדאן עבדאללה צלאח, צעיר ערבי פשוט. באחד מדיווחיו לממונים עליו, הוא סיפר כי חולייתו מתכננת לערוך פיגוע גדול במושבה היהודית עתלית וכי הנשק לשם כך כבר הוכן. החוליה שמנתה חמישה אנשים (כולל הסוכן), הייתה אמורה להיפגש באחד הלילות בביתו של איש החוליה, בכפר טירה ליד חיפה (היום, טירת-הכרמל) ומשם להמשיך לעתלית. חמדאן, קיבל הנחיה ממפקדו בארקר (סגן מפקד משטרת הצפון) להוביל את החוליה בציר מסוים (הכוונה הייתה להניח מארב וללכוד אותם 'על חם'). אולם בליל הביצוע כשיצאו לדרך וחמדאן הציע את הציר המסוים, לא הייתה הסכמה על כך. חמדאן, שהבין כי הרצח עלול לצאת אל הפועל, פעל בקור רוח וכשהגיעו לקרבת המושבה, הוא 'נפל' ופלט יריה מרובהו. הפעולה בוטלה מחשש לערנות במושבה.

ב. <u>כוונה להתנקש ביו"ר העדה היהודית בחיפה</u>

בעת משפטם של מבצעי רצח משפחת יעקובי בנהלל, הופיע כעד מטעם התביעה, צעיר ערבי כפרי - טהה אחמד טהה, שעבד כפועל בחברת הנפט I.P.C בחיפה. טהה, סיפר על פעילות הכנופייה ובעדותו סיפר כי באחד הימים כשהסתובב בשכונת הדר הכרמל עם חליל מוחמד עיסא, הצביע זה על בניין מגורים גבוה בשכונה ואמר כי בבניין זה, גר אחד מראשי היהודים בחיפה ויש כוונה להרגו.

ג. <u>תקיפות באזור חיפה</u>

באפריל 1931 התרחשו בשכונת 'גאולה' בחיפה פיגועים שכללו ירי וזריקת פצצות לעבר בתי השכונה, לא היו כל נפגעים[1].

בליל 13 ביוני 1931 הושלכה פצצה לדירתה של גברת הרשקוביץ שהתגוררה באותה שכונה, לא נגרם נזק ולא היו נפגעים. בסריקה שנערכה סמוך לבית נמצאו שתי פצצות נוספות[2].

ב2- בינואר 1932, נזרקה פצצה לצריפו של אחד הפועלים היהודים בשכונת 'נשר' ליד חיפה, שלא התפוצצה ולכן לא נגרמו אבידות או נזקים.

ב4- בינואר 1932 נערכה פעולה משולבת של זריקת פצצות (כנראה ע"י חוליות נפרדות וממודרות זו מזו) בחיפה ובקרבתה. במקרה הראשון נזרקה פצצה תוצרת בית בצורת כדור ברזל לביתו של יעקב מישקוב - השומר של שכונת 'אחוזה' שעל הכרמל. הפצצה לא גרמה לנפגעים והנזק היה קטן: ניתוק קווי הטלפון באזור. במקרה השני נזרקה פצצה, גם היא תוצרת בית, לעבר ביתו של המתיישב גוטליב, במושבה הגרמנית 'נוי הרדוף' בקרבת הכפר הערבי טירה ליד חיפה. שוב לא היו נפגעים בנפש אך נגרם נזק רב.

ב25- בינואר 1932 בעת חיפוש משטרתי על הכרמל נתפסו שלושה ערבים מכינים פצצות.

---

[1] גרייבר, ישראל, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן</u>, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 33-34.

[2] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), <u>ספר תולדות ההגנה</u>, כרך ב, חלק ראשון, תל-אביב, מערכות, עמ' 452.

ב8- ביולי 1932 בעת חיפוש משטרתי נמצאו בוואדי-רושמייה בחיפה פצצות מוסתרות בתוך קיר צריפו של ערבי[1].
ב12- ביולי 1932 מצאה המשטרה פצצה אצל היצאנית ג'מילה אל-טוויל בשכונת אל-קנוס בשוק בחיפה. הערבי שהביא לה את הפצצה נעצר יומיים לאחר מכן.
בליל שבת, 3 במארס 1933, נפצעו ונעצרו שני ערבים בוואדי-סליב בחיפה, לאחר שפצצה שנשאו התפוצצה בידיהם. לא ניתן לייחס בוודאות את האירועים הללו לכנופייה, אך כנראה שחלקם בוצעו על ידה.

ד. <u>תקיפות באזור העמקים</u>
אל-קסאם התגייס בכל מאודו למאבק הג'יהאד ופנה למופתי ולאגודה המוסלמית בציפורי בהצעה שיצטרפו אליו ויעוררו עִמו את המרד הערבי בארץ, אך הללו סירבו[2].
בליל 30 באפריל 1932 נורו יריות לעבר אחד הבתים במושב כפר-יחזקאל וכתוצאה מכך נפצעו שני אנשים.
ב10- ביולי 1932 נורו יריות לעבר הבתים הקיצוניים בקיבוץ כפר-החורש, שלא פגעו באיש[3].
ב31- ביולי 1932 נורו יריות בשעות הלילה, לעבר משק חקלאי פרטי בג'דה (רמת-ישי), גם באירוע זה לא נפגע איש.
ב22- באוקטובר 1932 בוצע פיגוע בבקעת בית-שאן בו נהרס קטע מפסי הרכבת בין בית-שאן לגשר נהריים. כתוצאה מכך ירדה מהפסים רכבת שהובילה פועלים של חברת החשמל.
במוצאי שבת, 9 בדצמבר 1932, נורו מתוך חורשת אקליפטוסים ליד נהלל יריות על אוטובוס יהודי שנסע מחיפה לנצרת. למרות שהכביש נחסם באבנים הצליח האוטובוס לעבור מבלי שנפגע איש[4].

[1] גרייבר, ישראל, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן</u>, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 34.
[2] ארנון-אוחנה, יובל, (1992), <u>פלאחים במרד הערבי בארץ ישראל 1936-1939</u>, תל-אביב, פפירוס ומכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 15.
[3] בן-ציון, דינור (ע.), (1967), <u>ספר תולדות ההגנה</u>, כרך ב, חלק שלישי, תל-אביב, מערכות, עמ' 1173.
[4] גרייבר, ישראל, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן</u>, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 35-36.

4. **סופו של עז א-דין אל-קסאם**

התפתחות היישוב העברי והתרחבותו בתחילת שנות השלושים, גרמו לתסיסה בקרב ערביי הארץ. באוקטובר 1933 פרצו הפגנות בקרב הערבים כמחאה נגד העלייה היהודית. ביפו ניסה ההמון לפרוץ למשרדי מושל המחוז ונהדף באש המשטרה הבריטית. בירושלים דיכאה המשטרה ניסיון של המון ערבי לפרוץ לשכונות היהודיות. בדיכוי המהומות ע"י כוחות המשטרה המנדטורית, נהרגו 26 מפגינים וקרוב ל200- נפצעו[1]. הפגנות אלה נקראו 'מאורעות 1933'.

במהלך 1935 עסק ארגון 'ההגנה' בהברחת נשק ארצה דרך נמל יפו. הנשק הוטמן בתוך סחורות אזרחיות וכך הגיע לחופי הארץ. ב18- באוקטובר 1935 אירעה תקלה במהלך פריקת 'חביות מלט' מן האונייה הבלגית 'לאופולד השני' בנמל יפו. מחבית שנפלה ונפגעה, התפזרו כדורי תחמושת. סבל ערבי שראה את המחזה החל זועק ומייד פרצה בהלה[2].

ההסתה והזעם גברו בשיעור ניכר בציבור הערבי בארץ והוכרזה שביתת מחאה כללית. הבריטים חשדו שאל-קסאם קשור למקרי הרצח של היהודים ולפעולות הטרור נגד היישובים היהודיים. לאחר רצח נהלל עצרו הבריטים את אל-קסאם עצמו, אולם בית המשפט הורה לשחררו מחוסר הוכחות.

הבריטים ראו באל-קסאם דמות דתית פנאטית מסוכנת מאוד מרגע בואו לפלשתין. כבר בכניסתו ארצה שלח המודיעין הצרפתי בסוריה דוח לשלטון הבריטי בארץ, בו פורט חלקו של אל-קסאם במרד נגד הצרפתים וצוין כי על כך נידון למוות. הצרפתים הגדירוהו כ"סכנה לביטחון האזור".

קשה להשתחרר מן התחושה שלבריטים היו הוכחות ממשיות נגד אל-קסאם. אפשר ששיקולים פוליטיים מנעו מהבריטים להחזיקו במעצר.

פעולות הטרור והרצח, כואבות ככל שהיו, עדיין לא הצביעו על ההתרחשויות העתידיות. אל-קסאם שאף כל העת להגיע לשלב הרביעי של תוכניתו: למרד כולל, למאבק מזוין ולג'יהאד. ההתפתחויות ביישוב היהודי ותחושת חוסר הביטחון בחיפה גרמו להאצת החלטתו של אל-קסאם לצאת לצפון השומרון כדי להניף משם את נס המרד.

פרשת 'חביות המלט' האיצה באל-קסאם לקבל את ההחלטה לצאת אל ההרים שבצפון השומרון ולפתוח משם בפעולות גרילה במסגרת הכרזת הג'יהאד. אל-קסאם נפגש מספר פעמים עם המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, ראש ממ"ע, בניסיון לשכנעו בצורך לבצע מהפכה וג'יהאד, אולם המופתי השיב שהוא פועל לפתרון בעיית פלשתין בדרך מדינית[3].

כחודש לפני שיצא לג'יהאד שיגר אל-קסאם אל המופתי אדם מאנשיו ששמו מחמוד סאלם. האחרון, נפגש עם המופתי, מסר לו שאל-קסאם החליט לפתוח במרד בצפון הארץ וכי הוא מציע שוב שהמופתי יפתח במרד מקביל בדרום פלשתין. המופתי השיב כי הזמן אינו מתאים לכך ושהמאמצים הפוליטיים בהם הוא פועל מול הבריטים, מספיקים להשגת זכויותיהם של ערביי פלשתין.

---

[1] ארנון-אוחנה, יובל, (1981), חרב מבית, תל-אביב, יריב-הדר בשיתוף מכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 250.

[2] בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק ראשון, תל-אביב, מערכות, עמ' 540.

[3] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 41-43.

במהלך 1935 נקט אל-קסאם בצעד מדיני בלתי שגרתי. לאחר שכבר הקים את ארגונו, רכש נשק ואימן כ200- לוחמים (עפ"י דו"חות שונים מאותה תקופה[1]), הוא התקשר עם נציגים איטלקיים וזכה לתמיכתם. איטליה הפשיסטית תחת שלטונו של בניטו מוסוליני הייתה אז יריבה מדינית לאימפריה הבריטית. מגע חשאי זה, היה כורח המציאות כדי ליצור שיתוף פעולה עם 'אלמנטים' העוינים את הבריטים. עם זאת ראוי לציין שהאיטלקים היו שנואים בפלשתין על רקע דיכוי העם הלובי על-ידם[2].

בנובמבר 1935 עזבו אל-קסאם ואנשיו את חיפה בדרכם להרים. ערב צאתו, נשא אל-קסאם את דרשתו האחרונה במסגד 'אל-אסתקלאל'. בדבריו אמר: "לימדתי אתכם את ענייני דתכם... וגם לימדתי אתכם את ענייני מולדתכם ומכאן חובה עליכם לקיים את הג'יהאד... הוי המוסלמים, צאו לג'יהאד". כשסיים את נאומו פרצו האנשים בבכי, נישקו את ידו והתחייבו למות למען האל.

שעה לאחר הנאום הגיעו השלטונות על-מנת לעוצרו. לפי עדות אחד האנשים, עם סיום הדרשה יצא אל-קסאם למכוניתו שהמתינה מחוץ למסגד ונעלם. יותר לא נראה בחיפה[3].

ששה-עשר אנשים נלוו אל אל-קסאם בדרכו להרי השומרון. מחיפה, פנתה החבורה אל הכפר נוריס שעל הגלבוע[4], שם המתין להם שייח' פרחאן אל-סעדי. בצהרי 7 בנובמבר 1935 הגיע לשערי קיבוץ בית אלפא בעמק חרוד שוטר ערבי מתחנת משטרת שאטה הסמוכה, וחיפש את שומר השדות, אליעזר סקלרץ[5]. השוטר סיפר שבאותו הבוקר יצא עם סמל משה רוזנפלד[6] כשהם רכובים על סוסים בעקבות גנבים שפקדו את פרדס עין-חרוד למרגלות הרי הגלבוע. הם מצאו קליפות אשכוליות מפוזרות לאורך השביל שהוליך מזרחה לכוון הגלבוע. כשהגיעו למדרון ההר התלול, בו לא יכלו הסוסים לטפס, השאיר רוזנפלד את השוטר הערבי לשמור על הסוסים והתקדם לבדו. כעבור זמן מה, שמע השוטר יריית ואז החליט לחזור ולהזעיק עזרה. סקלרץ אירגן קבוצת אנשים, ביניהם גם רופא, שהעפילו אל הרכס. כמאה מטרים לפני פסגת הר הברקן בגלבוע הם הגיעו לרחבה שבמרכזה מעיין ובקרבתו - מערה. ליד המעיין הייתה מוטלת גופתו של רוזנפלד ללא נעליו, ללא נשקו ופצע גדול פעור מעל עינו[7].

רוזנפלד, השאיר אישה ושני בנים, ונקבר בתל-יוסף שם הקים זמן קצר קודם לכן את ביתו[8].

---

[1] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס, ירושלים, כתר, עמ' 296.

[2] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 44.

[3] שם, עמ' 44.

[4] הכפרים מזאר ונוריס נמצאו בקצהו המערבי של רכס הגלבוע במרחק כ400- מטרים זה מזה.

[5] גרייבר, ישראל, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 53.

[6] **משה רוזנפלד** - נולד בשנת תרס"ה (1905) במושבה מנחמיה, למד בביה"ס מקווה-ישראל. בגיל 19 התגייס לחיל הספר ולאחר ארבע שנים, עבר לשרת כנוטר במשטרה המנדטורית. נשא את יהודית גורדון לאשה. בשנת 1934 מונה למפקד תחנת המשטרה בשאטה בדרגת סרג'נט, והמשפחה עברה להתגורר בקיבוץ תל-יוסף. היה ספורטאי מעולה ופרש מצטיין, שידע ערבית על בוריה והכיר היטב את מנהגי הערבים.

[7] גרייבר, ישראל, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ' 53.

[8] קיבוץ תל-יוסף (ע"ש יוסף טרומפלדור) הוקם ב1921- למרגלות הגלבוע וב1929- עבר למקומו הנוכחי במזרח עמק יזרעאל. עד 1940 המשיכו חללי הקיבוץ להיטמן בבית הקברות הישן למרגלות הגלבוע , סמוך למושב גדעונה.

אין גירסה מוסכמת לגבי השאלות האם רצח רוזנפלד היה בכוונה תחילה, כמי שייצג את השלטון האנגלי וכיהודי, והאם הרצח היה בידיעתו של אל-קסאם. הגירסה לפיה הרצח היה מקרי, מנומקת בכך שהאנשים ששהו במערה ברחו בבהלה בהשאירם חלק מציודם. גם אופן הפגיעה מחזק את הגירסה הזו. רוזנפלד הגיע למעיין מבלי שאנשי הכנופייה יחשדו שהמשטרה בעקבותיהם. כשהתקרב בחשאי למעיין, הוא נורה ע״י איש הכנופייה שישב במקום כזקיף. מצדדי גירסה זו סבורים שאל-קסאם שהה באותו הזמן בכפר זרעין (היום, קיבוץ יזרעאל) לשם גיוס אנשים ונשק.

רצח רוזנפלד טרף את הקלפים ביחסי אל-קסאם והשלטונות המנדטוריים בארץ. המשטרה לא יכלה להתעלם ממנו ולעבור לסדר היום, והחלה רודפת אחר החבורה בסיועם של סוכנים ומשתפי פעולה מקומיים[1]. אל-קסאם ואנשיו איבדו את גורם ההפתעה והפכו לנרדפים. נוסף לכך מצאה המשטרה במערת המסתור, שהייתה סמוכה לכפר פקועה על הגלבוע, תעודת עובד רכבת של אחד מאנשי הכנופייה ובה רשימה של שמונת החברים - וביניהם עז א-דין אל-קסאם. ב8- בנובמבר 1935 נפתח מרדף משטרתי אחר אל-קסאם ואנשיו. המרדף נמשך כשבועיים שבמהלכם התגלתה בבירור הרוח האִסלאמית שפעמה בלבבות אנשי הכנופייה: הם מילאו בקפדנות את מצוות חמש התפילות ביום והקדישו זמן רב לקריאה בקוראן ולהאזנה להטפותיו של אל-קסאם בדבר מעלותיה הגדולות של מלחמת המצווה (ג׳יהאד) וההקרבה העצמית[2].

במהלך המרדף יצרו הבריטים, שנעזרו בכלבים, מגע עם אנשי הכנופייה. באחת ההיתקלויות נהרג חבר כנופיה, ואחר נמלט לחיפה. נתיב המילוט של כנופיית אל-קסאם נמתח מהגלבוע לעבר עמק דותן בצפון השומרון שהיה אזור ערבי מובהק ללא התיישבות יהודית.

הנרדפים חשו כי משתפי פעולה ערבים עוקבים אחריהם במגמה להסגירם. לפיכך החליטו להתפצל לשניים: חלק מהאנשים בפיקודו של פרחאן אל-סעדי חזרו על עקבותיהם לכיוון עמק יזרעאל כדי לבצע פיגועים במסילת הברזל ובקווי הטלפון ואילו החלק האחר, תשעה אנשים בפיקודו של אל-קסאם המשיכו בדרכם לכיוון יעבד, שבמערב עמק דותן[3].

ב19- בנובמבר 1935, מצאו אנשי הכנופייה מסתור בביתו של שייח׳ אחמד סעיד בחירבת נזלת שייח׳-זיוד בקרבת הכפר יעבד, ואותרו ע״י המשטרה הבריטית בסיועם של משתפי פעולה ערבים. המשטרה הכינה מבצע רחב היקף, בפיקודו של רייס, סגן מפכ״ל המשטרה בארץ ישראל וראש המחלקה לחקירות ומודיעין. כמאה שוטרים (אנגלים וערבים) כיתרו במשך הלילה את המקום, כוחות עתודה הוצבו בשכם ובג׳נין וכביש משמר-העמק נחסם לתנועה. בחצות הלילה הבחינו חברי הכנופייה בתכונה חשודה וניסו לחמוק ליער יעבד הטבעי ולהתבצר בפִסגתו. משכשל ניסיונם במהלך המִרדף אחריהם, מצאו מסתור במערה באזור הגבעי. בשעות הבוקר המוקדמות ב20- בנובמבר 1935, הבחין רייס בכנופייה,

---

[1] נראה שעניין שיתוף הפעולה עם המודיעין הבריטי במִרדף אחר אל-קסאם ואנשיו עדיין רובץ ככתם בעייתי על מצפונם של צאצאי המלשינים ביעבד ואום אל-פאחם, במיוחד נוכח מעמדה העכשווי החזק של התנועה האִסלאמית באזור.

[2] פורת, יהושע, (1978), ממהומות למרידה - התנועה הלאומית הערבית-הפלשׂתינית 1929-1939, תל-אביב, עם עובד, עמ׳ 167.

[3] גרייבר, ישראל, (1995), שייחׂ עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשׂתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 54.

במהלך סיור אווירי בשמי אזור הפעולה, וסימן לכוחות הקרקעיים על מקום הימצאה. הוא החליט לנהל את הקרב מהמטוס. כשהגיעו השוטרים לטווח מאתיים מטר מהמערה, הֻתרה אל-קסאם באנשיו כי "אסור לבגוד", והורה להם לא לירות בשוטרים הערבים, אלא רק בשוטרים האנגלים. הקרב נמשך עד לשעות הצהריים. לפי גִרסה אחרת נמשך הקרב שלוש שעות בְּלבד[1]. אל-קסאם לחם ברובה ואקדח לסירוגין ונהרג ראשון. לאחר מותו יצאו ארבעה מחברי הכנופייה להסגיר עצמם לשוטר בריטי מהכוח המכתר. כשהתקרב השוטר למערה הוא נורה ונהרג ע"י השייח' נימר חוסין, שהמשיך בקרב, עד שנפצע ונתפס.
תוצאות הקרב: ארבעה מאנשי הכנופייה נהרגו - עז א-דין אל-קסאם, שניים מאנשיו ואחמד סעיד אל-חסן, בנו של בעל הבית שהלין את אנשי הכנופייה. חמישה מאנשי הכנופייה, בהם שני פצועים, נשבּו, וכן נתפסו תשעה רובים, אקדח אוטומטי ואלפי כדורים[2]. מקרב הכוחות הבריטיים נהרג השוטר ג' מוט ונפצע שוטר נוסף[3].

עז א-דין אל-קסאם נהרג בהיותו בן 53 שנים. הוא ואנשיו נקברו בבית העלמין המוסלמי בבאלד א-שייח' (היום - נשר, בכניסה המזרחית לחיפה)[4].
הלווייתו של אל-קסאם הייתה אקורד הפתיחה במיתוס דמותו שנולד עם מותו, והלך והתעצם בפרוץ האִנתִפאדה ב1987-, יובל שנים לאחר שנהרג.

[1] msanews/mynet/not/scholars/Nafi/qassam/html. - Dr. Basheer M. Nafi: Shaykh Izz al-Din al-Qassam: A reformist and a rebel

[2] לאחר זמן נתפסו ארבעה אנשים נוספים מהכנופייה. יתר אנשי הכנופייה, ובהם השייח' פרחאן א-סעדי מכפר מזאר, לא נלכדו.

[3] אייל, יגאל, (1998), האִנתִפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 55.

[4] טל, נחמן, (1995), שייח' עז אל דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 45.

מרשם המַרדף הבריטי אחר כנופיית אל-קסאם

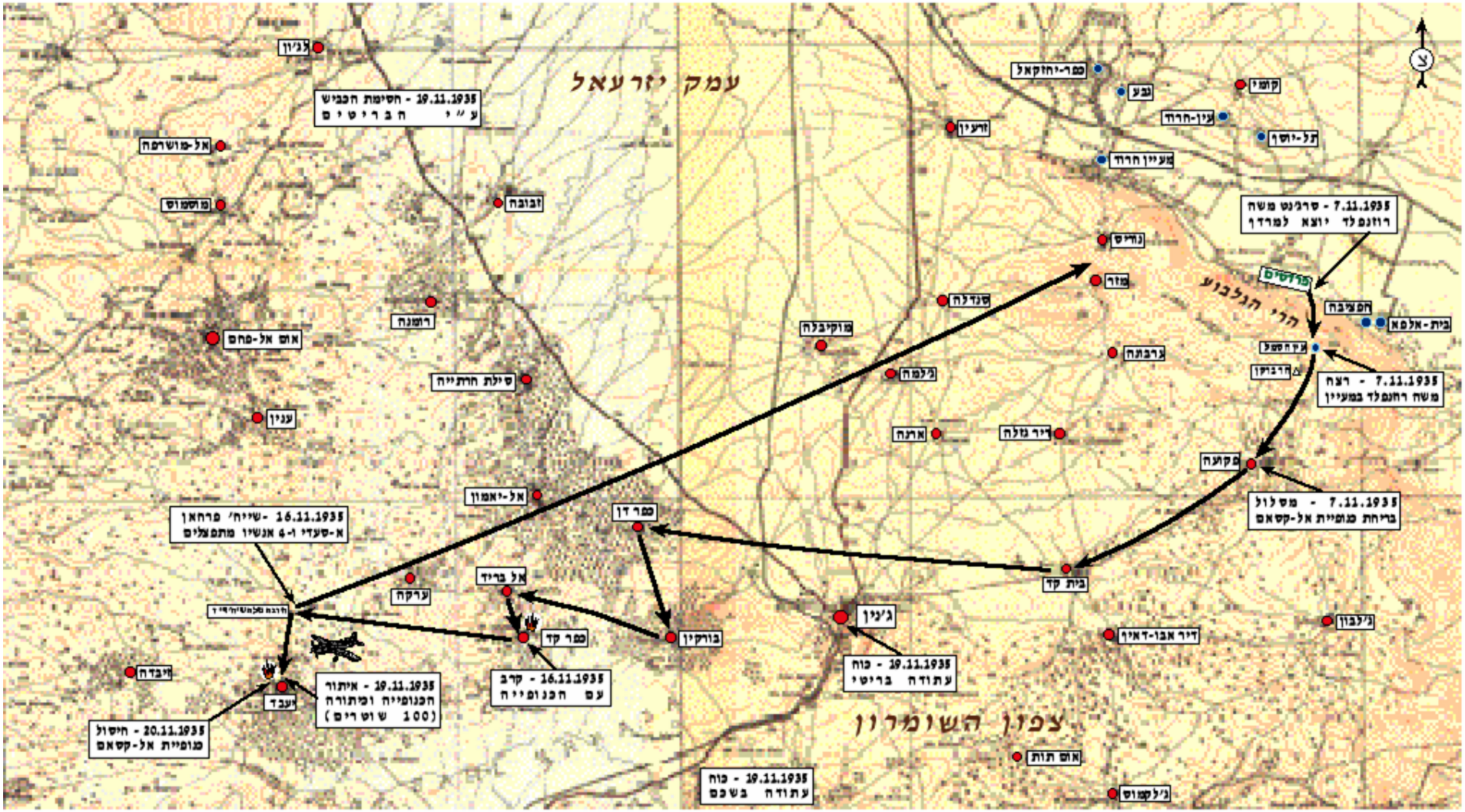

מבוסס על המפה - Lands & Surveys, Palestine. 1936

המצבה בעין-הסמל בגלבוע: "עין הסמל - מעיין שכבה ע"ש סמל המשטרה המנדטורית משה רוזנפלד הי"ד. ראשון לקרבנות מאורעות תרצ"ו-1936. נרצח ע"י כנופייה שהתנכלה ליישוב היהודי בעמק" (צילום: יובל ירדני, 2001)

המבוי למעיין עין-הסמל בהר הברקן בגלבוע (צילום: יובל ירדני, 2001)

פרק ג'
מיתוס אל-קסאם

1. <u>מהות המונח 'מיתוס'</u>

המיתוס הוא סיפור מורשת אידאלי שבאמצעותו מספרת החברה על עצמה - מאין באה ולאן פניה מועדות. המיתוס אינו מעורר שאלות אלא מציג מכלול תודעתי שלם המבוסס על רעיון מכונן בעל היגיון פנימי בהסדרת היוצרות ובהיווצרות החברה. בסיפור המיתולוגי קיימות, בד"כ, קדושה והגזמה דרמטית המתארות את ראשית הדברים, שאיש אינו מטיל ספק באמיתותם. יש דמויות וגיבורים מיתולוגיים שהתודעה העממית מרוממת בהילת זוהר אגדית-אלוהית. מיתוס הוא יסוד מעצב קבוע של תרבות, חברה ואומה, הנוצר ע"י התרבות ובה בעת גם יוצר תרבות[1].

קיימות הגדרות לשוניות ומחקריות שונות לערך 'מיתוס', כשם שמבחינת ההגדרה האנליטית קיימת עמימות בניסוח מושגי ה'אתוס'[2] ו'השקפת עולם'[3]. עמימות זו נובעת ממשקל היתר הנודע לפרשנות הסובייקטיבית הניתנת לערכים אלה, על פני מדדים מחקריים קשיחים וחד-משמעיים. מטבע הווייתו החמקמקה מתעוררת בעייתיות בקביעת הקריטריונים המדעיים להגדרתו[4]. המכנה המשותף לכל הגדרות ה'מיתוס' מבוסס על ההנחה, שחקר המיתוס מאפשר להבין טוב יותר את החזון של חברה נתונה, את אופייה, את המבנה שלה ואת התופעות החברתיות המתחוללות בה.
מיתוס - אפוס[5] אלילי בעל אופי דרמטי של קדושה.

בתוקף הנסיבות נוטה המיתוס להשתנות במשך הזמן, כאשר הרלוונטיות שלו נגזרת מהמצב החברתי. שינוי חברתי כרוך בשינוי תרבותי, ואלה גורמים לעיצוב מחודש של המיתוסים. הקלאסיקה היוונית-רומית תפסה את קדושת סיפורי המיתולוגיה בהקשר האלילי, כיישות נפרדת מעולם בני האנוש. המיתולוגיה עסקה בבריאת העולם מתוך הכאוס, כאשר האדם הפרטי אינו אדון לגורלו. במציאות המודרנית עובד גרעין האמת ההיסטורית בַּמיתוס למטרה הפונקציונלית אותה הוא נועד לשרת, והמיתוס נתפס כמעצב התודעה. הפילוסוף והוגה הדעות פרופ' מרטין בובר ראה במיתוסים גרעיני זיכרונות היסטוריים ממשיים הנמסרים מדור לדור. להשקפתו, המיתוס הוא זיכרון ולא דמיון, הנרקם סביב גרעין של התרחשות היסטורית, ומתקיים כהוויה חיה ורלוונטית בקרב מאמיניו-חסידיו.
מיתוס (עפ"י מרטין בובר) - גרעין של זיכרון היסטורי ממשי הנמסר מדור לדור כגורם חי בקרב מפנימיו.

---

[1] אוחנה, דוד ורוברט ס', ויסטריך, (1997), <u>מיתוס וזיכרון</u>, ירושלים, הקיבוץ המאוחד, עמ' 19.
[2] **אתוס** (יוונית) - מערכת רעיונות וקודים המאפיינת קבוצה או ציבור מסוים (אתיקה).
[3] קליפורד, גירץ, (1973), <u>פרשנות של תרבויות</u>, ירושלים, כתר, עמ' 136.
[4] אטלן, הנרי נפתלי, (1986), <u>אלו ואלו</u>, תל-אביב, עם עובד - ספריית אופקים, עמ' 222.
[5] **אפוס** (יוונית) - אוסף סיפורים (או יצירה שירית) המגוללים את פרקי התולדות של עם או יישות חברתית.

לדעת חוקרים מודרניים, קיים קושי בחברה המערבית להפנים את המיתוס כמכלול עובדתי המסוגל לספק הסבר למציאות. בעוד שלמיתוס יש ממד של קדושה, הרי שהביקורתיות המחקרית-חילונית עליה מושתתת החברה המודרנית כִּרסמה בנדבך קדושתו. לכן, לשיטת אותם חוקרים, 'חילנה' הלאומיות המודרנית את המיתוסים הקלאסיים[1]. עם זאת גם החברה המודרנית יוצרת הקשרים רציונליים למיתוס, נוכח הצורך הפרטי והציבורי העמוק בקיומו.
מיתוס (עפ"י קלוד לוי-שטראוס) - מבנה תודעתי במחשבה האנושית, המתקיים כצורך נפשי מובנֶה נוכח אי-ריבונותו של האדם, ומבוטא בשפה ובתרבות. המיתוס אינו יכול לתת ביטוי כוללני למציאות.

תקשורת ההמונים (המדיה) היא מסוכני המיתוס החזקים ביותר, ובמיוחד שידורי הטלוויזיה. התקשורת מבוססת על עולם סמלים ודימויים ויזואליים, מהם היא שואבת את כוחה. יש טענה לפיה התקשורת היא החלופה האמיתית למיתולוגיה הקדומה. היא מספרת על עולמות רחוקים, איננה חייבת לנמק ולבסס רציונלית את קביעותיה, מחליפה את הביקורת הרציונלית-לוגית בחוויה רגשית, ובונה חדשות לבקרים את המיתוסים (שאורך חייהם הוא קצרצר, בד"כ, לאור השינויים המהירים באקטואליה).

יש הגדרות שונות למיתוסים לפי תאוריות התנהגותיות (קוגניטיביות), לפיהן הפרטים עושים שימוש יום-יומי במיתוס ליצירת מערכת של תופעות ומבנים חברתיים. פרופ' זיגמונד פרויד, אבי מדע הפסיכולוגיה, הגדיר את המיתוס כתופעה נפשית של הקרנת התת-מודע על התודעה (מעין קטגוריה של חלום בהקיץ) בקרב הפרט והקולקטיב. קיימת אנלוגיה בין הגוף הגשמי ליישות הנפשית המתאימה לזיכרון הקולקטיבי. המיתוס מעניק הכשר להתנהגות פרטית, ומקנה לגיטימציה ורלוונטיות חברתית-מוסדית[2].
לראיית הסוציולוגים המודרניים, המיתוס הינו מכשיר מופשט ליצירת לכידות ותחושת שייכות בקולקטיב מסוים. המיתוס הוא אמצעי פונקציונלי בעל ייעוד אינטרסנטי, שיכול להוות מכניזם חברתי המדרבן לפעולה ולשינוי מהפכני, כמכשיר לגיוס ההמון להשגת שינוי אלטרנטיבי. המיתוסים משתנים בגלל תהליכים חברתיים ארוכי-טווח ואירועים דרמטיים. השתנות זו מבוטאת בפרשנות הניתנת למיתוסים, כאשר הסולידריות הפנימית בחברה מושגת ומותנה בחוזק שלהם.

ההתייחסות בעבודה זו למיתוס עז א-דין אל-קסאם מבוססת על מושג ה'מיתוס' במשמעותו המצמצמת, כלומר, גיבור-על היסטורי (מהעבר הקרוב) שפעל במסגרת עלילתית בעלת התחלה, אמצע וסוף[3]. האידאולוגיה שלו ודרך הגשמתה גיבשו תפיסת עולם רעיונית, אשר בתוקף הנסיבות בפרוץ האִנתִפאדה ב1988- היוו מופת והשראה לפירוש המציאות ולעיצובה, לאחר יובל שנות השכחה, לממשיכי דרכו.

---

[1] אוחנה, דוד ורוברט ס', ויסטריך, (1997), מיתוס וזיכרון, ירושלים, הקיבוץ המאוחד, עמ' 20.
[2] שם, עמ' 29.
[3] סיון, עמנואל, (1986), מיתוסים פוליטיים ערביים, תל-אביב, עם עובד - ספריית אופקים, עמ' 9-11.

2. <u>מיתוס ה'שאהיד' בתרבות האִסלאם</u>

דת האִסלאם הופיעה על במת ההיסטוריה במאה השביעית לספירה בהנהגת הנביא מוחמד בחצי האי ערב. דת האִסלאם מהווה דרך חיים כוללת השולטת בכל תחומי חייהם של מאמיניה, החל מקביעות בשִגרת היומיום, הלכות מוסריות, חוקי מלחמה ושלום וכלה בסוגיות פילוסופיות-תאולוגיות. המילה 'אִסלאם' בערבית פירושה 'כניעה' או 'צייתנות' (לרצונו ולחוקיו של אללה, כפי שהוכתבו בקוראן). פירוש המילה 'מוסלמי', הנגזרת מאותו השורש בשפה הערבית, הוא 'אדם המקיים את חוקי אללה'.

דת האִסלאם מבוססת על חמישה עמודי תווך - השַהאדָה וארבעת עיקרֵי העיבַּאדה. השהאדה ('עֵדות')[1] כוללת שבעה ציוויים בעלי חשיבות עליונה באִסלאם. העיקר הראשון ב'שַהאדָה' הוא ה'כאלימה' בן שני הציוויים, הכולל את שני חלקי הפסוק "אין אל מלבד אללה ומוחמד שליחו" ('תַּאוּחיד' - התרכזות באללה; ו'רִיסַאלָה' - קבלת מוסד הנבואה). לפי הפסוק רשאי כל אדם להפוך למוסלמי ע"י קבלה כנה של עיקר אמונה בסיסי זה. חמשת מרכיבי השַהאדה הנוספים הם - האמונה במלאכים (מַלַאִיכָה), אמונה עיוורת בקוראן (כּוּתוּב אללה), האמונה ביום הדין ('יוֹם אל-דין'), עליונות אללה (אל-קאדר) והאמונה בחיים לאחר המוות (אַלאַחִירָה). קבלה ללא עוררין של שבעת סעיפי השהאדה, הוא הראשון והחשוב מבין חמשת עמודי התווך של האִסלאם.

המוסלמי המאמין מחויב בעולם של ארבעת ציוויי העיבַּאדה ('עבדות מקודשת') - תפילה חמש פעמים ביום ('צַלאת'); מס לעניים ('זַכַּאת'); צום הרמאדאן ('צַאוֹם'); עלייה לרגל לאבן הכעבּה (חאג'). החובה הקדושה באִסלאם, המכונה ה'עמוד השישי', היא הג'יהאד, שפירושה המילולי בערבית - 'להשתדל' (לשרת את אללה), ובמובנה המוכר והמקובל - 'מלחמת קודש' או 'מלחמת מצווה'. מוסלמי באשר הוא **מחויב אישית** להילחם בשירות הג'יהאד בכל האמצעים העומדים לרשותו, ובאופן מיוחד נגד מתקיפי האִסלאם[2].

ייצוגו הראשוני של רעיון ההקרבה בשם הציווי האלוהי ולמען קידוש השם בדתות המונותאיסטיות בכלל, וביהדות בפרט, מגולם בביטויו העילאי בפרשת עקידת יצחק ע"י אברהם, מכונן האמונה באל יחיד ומופשט[3]. מיתוס מכונן זה נועד בעיקרו להדגיש ולהבליט את השקפת קידוש החיים בה דוגלת הפילוסופיה היהודית. היהדות הכירה בערך 'קידוש השם' על מצוות שהן בחזקת "ייהרג ובל יעבור", אולם פסלה מכל וכל ובתכלית השלילה את רעיון ההתאבדות. צליבתו של ישו, בן רוח הקודש ומבשר הנצרות מעורה אף הוא במוטיב ה'קורבן' ו'השה לעולה'. המרטירולוגים היו המאמינים הנוצרים בכנסייה שסבלו ומתו על קידוש אמונתם הדתית, בייחוד במאות הראשונות כשהנוצרים נרדפו ע"י הרומאים[4].

---

[1] פירוש המילה 'שאהיד' הוא 'עֵד', ממש כמו המילה היוונית 'מרטיר' (martyr). כַּאהַן, קלוד, (1995), <u>האִסלאם</u>, תל-אביב, דביר, עמ' 32.

[2] הורי, כריס, וצ'יפנדייל, פיטר, (1991), <u>אסלאם מהו?</u>, תל-אביב, אחיאסף, עמ' 13, 32-33 ועמ' 50.

[3] בראשית כ"ב, א'-י"ד.

[4] האנציקלופדיה העברית, כרך כ"ד, (תשל"ב1972-), ירושלים ותל-אביב, חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, עמ' 421.

מרכזיותו של נְדבך הג׳יהאד והשהאדה באִסלאם נובע גם מהתרבות הקדומה ממנה צמח. מוחלטות הערכים בחברה השבטית וקשיחותם האבסולוטית (חוקי כבוד המשפחה, למשל) ואלמנט הקנאות הלא-מתפשרת המוטמע באופיים, צמח מקשיי הקיום בחיים המדבריים והתפתח על רקע היעדר תשתית של ליברליות תרבותית ופתיחות אינטלקטואלית.

ראשיתו של רעיון הג׳יהאד באִסלאם נעוץ בגירוש יהודי מדינה (622 לספירה) ובמלחמותיו של הנביא מוחמד בכופרי מכָּה האליליים[1]. פרק משמעותי בעליית קרנו של הג׳יהאד האִסלאמי ובתולדות התפשטות האִסלאם וביסוס מעמדו התחולל במסעי הצלב לארץ הקודש ומלחמות מלכי אירופה (ריצ׳רד לב-הארי, ואחרים) במוסלמים. שֵם מיוחד קנה לעצמו במאה ה12- המנהיג האיובִּי, סאלח א-דין, שניצח את הצלבנים בקרב קרני-חיטין (1187) וכבש את ירושלים[2].

שני נושאי דגלה המפורסמים של הקנאות האִסלאמית בתקופה המודרנית הם חסאן אל-בנא מייסד ה׳אחים המוסלמים׳ ב1928- במצרים, ומהפכת האִסלאם של האימאם חומייני ב1979- באיראן[3]. הזרם השיעי באִסלאם, בהנהגת חומייני ומשטר האייטולות האיראני, העלה על נס את ההקרבה במעשי ההתאבדות למען השגת מטרותיו. המתאבדים המוסלמים כונו: ״יקרים לאללה כמו הקדושים של כרבלא, בני משפחת הנביא וחסידיהם הגיבורים״[4].

הרדיקלים המוסלמים בחרו בנתיב מיליטנטי חדש המתחיל ב׳ג׳יהאד מבית׳, דהיינו המלחמה בשליטים הערביים ה׳כופרים׳ הפכה ליעד ראשון במעלה[5].

לעומת התפיסה החילונית של אש״ף הציבה תנועת החמאס השקפת עולם תאולוגית, ששאבה את מקור סמכותה מהציווי האלוהי והקוראן[6]. באמנת תנועת החמא״ס (תנועת ההתנגדות האִסלאמית - פלשׂתין) שנוסחה ב18.8.1988- בפרוץ האִנתִפאדה, נכתב בסעיף 8 - ׳הסיסמה׳: ״אללה הוא מטרתה (של החמא״ס), השליח הוא המופת שלה, הקוראן חוקתה, הג׳יהאד הוא דרכה והמוות למען אללה הוא הנשגב בשאיפותיה״.

אמנת החמאס קובעת שמצוות הג׳יהאד נגד ישראל היא חובה אישית המוטלת על כל מוסלמי (סעיף 15). ברוח זו הוצהר בכרוז החמאס מ11.2.1991- : ״על חרב הג׳יהאד תחיה אומתנו. שאיפתנו הנעלה ביותר היא מות קדושים״.

בעבודה זו אין התייחסות לאבחנות המחקריות בין הגדרות הטרור לעומת צורות לחימה לגיטימיות מבחינת הדין הבינ״ל על מכלול היבטיו[7]. לשם מילוי מִצוות הג׳יהאד ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳ לא בוחלים מהפעלת פעולות טרור שיטתי ואידאולוגי כלפי קורבנות שכל ׳חטאם׳ מתמצה בזהותם היהודית.

---

[1] כַּאהֵן, קלוד, (1995), האִסלאם, תל-אביב, דביר, עמ׳ 29.

[2] שם, עמ׳ 367-368.

[3] סיון, עמנואל, (1986), קנאי האִסלאם, תל-אביב, עם עובד - ספריית אופקים, עמ׳ 188.

[4] סיון, עמנואל, (1988), מיתוסים פוליטיים ערביים, תל-אביב: עם עובד - ספריית אופקים, עמ׳ 212.

[5] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס - מאמונה באללה לדרך הטרור, ירושלים, כתר, עמ׳ 37.

[6] שם, עמ׳ 107-108.

[7] שאול, שי, (2001), טרור בשליחות האימאם, הרצלייה, המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור ליד המרכז הבינתחומי הרצלייה, עמ׳ 9-10.

3. **תקציר תולדות התנועה הפלשׂתינית בשנים 1936-2001**

בשנים 1936-1939 ניהלה התנועה הפלשׂתינית בארץ-ישראל את 'המרד הגדול' נגד שלטונות המנדט הבריטי. המרד הערבי, שאב תמיכה מדינית מסוימת ממדינות הציר באירופה, גרמניה הנאצית ואיטליה הפשיסטית. המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל-חוסייני, היה בן חסותו של הפיהרר אדולף היטלר בברלין. שלטונות המנדט הבריטיים חיסלו את המרד הערבי בכוח הזרוע. דיכוי ההתקוממות הפלשׂתינית שמה לאל את שאיפות העצמאות שלהם עד לאחר תום מלחמת העולם השנייה והשינויים שחוללה במערכת הבינלאומית (הסכמי פוטסדם ויאלטה ב1944/5- ; הקמת האו"ם ב1945-).

בשנת 1946 התחדש המאבק הלאומי בין התנועה הציונית לתנועה הלאומית הפלשׂתינית, שהונהגה על-ידי האליטה הלאומית-חילונית ה'ישנה' (המשפחות המיוחסות - נשאשיבי וחוסייני בירושלים, מסרי ושקעה בשכם, ג'עברי בחברון וא-שווה בעזה).
תוכנית החלוקה של האו"ם ב1947- (כ"ט בנובמבר) ומלחמת העצמאות שפרצה ב15- במאי 1948, עם הפלגת הנציב הבריטי העליון מנמל חיפה וסיום המנדט הבריטי בארץ-ישראל, הביאו להכרזת העצמאות של מדינת ישראל ולמפלה גורפת של התנועה הפלשׂתינית. מאות אלפי פליטים פלשׂתיניים ברחו ממקום מושבם בארץ ישראל ורוכזו במחנות פליטים ברצועת עזה, בממלכת ירדן, בלבנון, בסוריה ובארצות תפוצה נוספות.

בתהליך הדה-קולוניזציה בשנות הארבעים והחמישים התפרקו המעצמות בריטניה וצרפת, ותהליך של קבלת ריבונות לאומית ועצמאות מדינית התחולל במדינות המזרח-התיכון. התגברות המגמה המדינית-לאומית ניתבה לתוכה את הזרמים הפטריוטיים, על-חשבון התנועה האִסלאמית והמגמה הפונדמנטליסטית.
בעשורים אלה קיבלו רוב מדינות המזרח-התיכון את עצמאותן, ולאור התגבשות המאבק הבין-גושי הגלובלי ('המלחמה הקרה'), התבצעו בחלקן הפיכות צבאיות בעלות זהות של משטרים אוטוקרטיים פאן-ערבים (מצרים, סוריה, לבנון, עיראק, ועוד). לאחר 'משבר סואץ' ב1956- חל מפנה באוריינטציה המדינית שלהן לעבר ברית-המועצות והגוש הקומוניסטי ('המדינות הבלתי מזדהות'). תהליך זה גרם להיחלשות משמעותית של התנועה האִסלאמית ברחבי העולם האִסלאמי בכלל והערבי בפרט.

ראשיתו של ארגון הפַּתְח שרויה באפלולית מסוימת מבחינת התיעוד הכרונולוגי ההיסטורי. ידוע כי לאחר כיבוש רצועת עזה ע"י ישראל ב1956- ('מבצע סיני') נהגה קבוצת צעירים פלשׂתינים, בראשות יאסר ערפאת ('אבו עומאר'), להיפגש כדי לדון בדרכי המאבק בישראל. הארגון קרא לעצמו בשם 'פת"ח', שהוא (בשיפול אותיות) ראשי תיבות של 'תנועת השחרור הלאומי הפלשׂתיני' (חרכּת אל-תחריר אלוטני אל-פלשׂתיני). פירוש המונח הלכסיקוני 'פַּתְח' בערבית הוא 'כיבוש' או 'ניצחון'[1].

[1] הרכבי, יהושפט, (1969), פתח באסטרטגיה הערבית, תל-אביב, מערכות, עמ' 24.

בתאריך 22.5.1964 התקיימה ועידתו הראשונה של ארגון אש״ף (ארגון שחרור פלשׂתיני) בהנהגת אחמד שוקיירי, שאיגד את הארגונים הפלשׂתיניים השונים למען שחרורו הלאומי של העם הפלשׂתיני. ארגון הפַתָח היה הדומיננטי מבין כלל הגופים באש״ף, ובינואר 1965 החל לבצע פעולות טרור נגד אוכלוסייה אזרחית במדינת ישראל (המחבל חיג׳אזי, 1965)[1]. תנועת הפַתָח הייתה לאומית-חילונית בזהותה הפוליטית ונתמכה בעיקר ע״י מצרים (הנשיא ג׳מאל עבד אל-נאצר).

לאחר התבוסה המשפילה של מדינות ערב במלחמת ששת-הימים ב1967- נוצרה מציאות חדשה במסכת היחסים בין מדינת ישראל לפלשׂתינים. לראשונה שלטה ישראל על כל תחומיה הטריטוריאליים של ארץ ישראל המערבית ועל רובו המכריע, מבחינה מספרית-דמוגרפית של העם הפלשׂתיני. בשטחים הכבושים, בגדה המערבית וברצועת עזה, החלה לוחמת גרילה של הפַתָח וארגונים פלשׂתיניים נוספים נגד הכיבוש הישראלי. ב21.3.1968- התבצעה פעולת צה״ל בכראמה (׳מבצע תופת׳[2]) נגד הפלשׂתינים בדרום בקעת הירדן בתחומי הממלכה ההאשמית. פעולה זו סימנה את ראשיתו של תהליך נסיון ההשתלטות הפלשׂתינית על ממלכת ירדן (״הדרך לירושלים עוברת דרך רבת-עמון״). בספטמבר 1970 (׳ספטמבר השחור׳), גירש המלך חוסיין בכוח צבאי את הפלשׂתינים מירדן, והם החלו להתבסס בדרום לבנון (׳פתחלנד׳) בעידוד סוריה ובתמיכתה.

זרז נוסף לתהליך התגברות הגורמים האִסלאמיים, נבע מהמצוקה הכלכלית במדינות הערביות ותחושת חוסר התוחלת לעתיד לבוא. כלומר, במדינת הלאום הערבית לא נפתרה המצוקה הכלכלית החריפה והפער הסוציאלי התרחב והעמיק.

מלחמת יום-הכיפורים ב1973- בין ישראל למצרים וסוריה היוותה פתח לראשית תהליך הסדרים מדיניים בחסות אמריקנית (הסדרי הביניים). התהליך המדיני התמקד גם בפלשׂתינים כ׳שחקן פעיל׳ במערכת האזורית. משבר האנרגיה ב1973- גרם לעלייה ניכרת בעוצמתה של הממלכה הסעודית באמצעות השימוש בנשק הנפט במשק האנרגיה העולמי. הערבים נוכחו בפוטנציאל העוצמה הגלובלי הגלום ברשותם ואת האפשרות לעשות בו שימוש פוליטי. בשנת 1979 הודח השאה האירני בהפיכת חומייני. המעצמה האזורית החזקה ביותר קרסה נוכח הכריזמה הסוחפת של האימאם הגולה ומשטר האייטוללות שכונן בטהרן.

הבשורה האידיאולוגית של מהפכת חומייני הייתה הפצת רעיון האִסלאם בכל רחבי תבל. השלב הראשון במהפכה האִסלאמית נועד למגר את השלטון במדינות המוסלמיות החילוניות, שחלקן נתונות להשפעה מערבית-אמריקנית (סעודיה, כוויית, אמירויות המפרץ, מצרים, סוריה, עיראק, ועוד). מהפכת חומייני חוללה זעזוע רבתי בכל רחבי העולם האִסלאמי והערבי. נשאיה המובהקים ביותר היו בני המעמד הפרולטרי הנחות והמדוכא בכל המדינות. מטבע הדברים, הֶדיה של בשורת מהפכת האִסלאם נקלטו במחנות הפליטים הפלשׂתיניים בקרקע מוכשרת ופורייה. בשלהי שנות השבעים ובשנות השמונים חלה עלייה מסחררת בכוחה של התנועה האִסלאמית.

---

[1] הרכבי, יהושפט, (1969), פתח באסטרטגיה הערבית, תל-אביב, מערכות, עמ׳ 15.

[2] מיכלסון, אל״ם בני, ״מבצע ׳תופת׳ - למי?״, בשריון, (אוקטובר 2001),, גיליון 13, עמ׳ 4-19.

צמיחת התנועה האִסלאמית בשטחים החלה לאחר מלחמת ששת הימים ב1967-, על-בסיס שורשי תנועת האחים המוסלמים׳ שדוכאה ביד ברזל ע״י השלטונות המצריים ברצועת עזה (עד 1967). התבוסה הערבית ב1967- נתפסה כעונש משמיים על הסטייה מדרך האִסלאם והולידה שיבה מונית לחיק הדת[1]. האחים המוסלמים בגדה וברצועה התאחדו לתנועה משותפת. בעשר השנים הראשונות לא התנהל מעקב שיטתי של כוחות המֶמשל הצבאי הישראלי אחר הארגונים האִסלאמיים בשטחים, והם נתפסו כמשקל נגד מול גורמי אש״ף החילוניים. המֶנהל האזרחי אף הגדיל לעשות בהענקת אישורים נדיבה לבניית מִסגדים. המסגדים נהפכו במשך השנים ממקומות בעלי אופי דתי, למקומות בעלי משמעות אופרטיבית. שם ניתנו הנחיות לפעולות, שם נארגו המזימות והאופרציות הצבאיות ושם בוצעה ההצטיידות באמל״ח ונשק. המסגדים שימשו גם מקום בו מצאו הצעירים הפלשׂתיניים פורקן בתחום הספורטיבי, ולעיתים, כמחסן לחומרי חבלה ונשק. באמצעות הדרשות נסכו מוטיבציה באנשים לקראת יציאה לפעולה, ודרשות, שעיקרן הסתה, לא היו דבר נדיר[2]. ארגון ה׳מוג׳מעה האִסלאמי׳ שקם בסוף שנות השבעים היה למעשה שם קוד של ׳האחים המוסלמים׳ ברצועת עזה. רצועת עזה היא ערש הלידה של החמאס ומשם התפשט ליהודה ושומרון. אחמד יאסין ייסד את התנועה האִסלאמית ברצועת עזה בתקופה זו ועל כן הוא אף נעצר ע״י המצרים וישב בכלא המצרי. התשתית האידיאולוגית והארגונית הייתה קיימת ברצועת עזה גם בתקופת השלטון המצרי. לפעילות האִסלאמית הייתה משמעות אופוזיציונית מבחינת סיכון המשטר[3].

פעולות הטרור של הפלשׂתינים בגבול ישראל-לבנון והמעורבות הפלשׂתינית הפעילה בזירה הלבנונית הפנימית, לרבות הצתת ההתלקחות במלחמת האזרחים בלבנון ב1976-, הכתיבו פרק חדש ביחסי ישראל-אש״ף. מלחמת לבנון בין ישראל לכוחות הפלשׂתיניים והסוריים בלבנון ב1982- הביאה לסילוק המנהיגות הפלשׂתינית וכוחותיה המזוינים מביירות וממחנות הפליטים בדרום-לבנון לתוניס ולמדינות ערביות נוספות (תימן, סודאן).

בפרוץ האינתיפאדה ב9.12.1987- הוקמה תנועת החמאס ברצועת עזה, משורותיה צמחה הזרוע הצבאית וגדודי עז א-דין אל-קסאם.
בשנת 1991 נקלעה התנועה הפלשׂתינית למשבר קשה עם דעיכת האינתיפאדה, ולמבוי סתום בתחום המדיני הפנים-ערבי והבינ״ל נוכח תמיכתה הנחרצת של מנהיגות אש״ף בסדאם חוסיין לאחר כיבוש כוויית ובמהלך מלחמת המפרץ. נוכח המצוקה והיעדר החלופות נאלצה המנהיגות הפלשׂתינית להסכים לכינוסה של ועידת מדריד ב31.10.1991- בחסות בינ״ל (ארה״ב וברה״מ). הייצוג הפלשׂתיני נכלל בצוות הירדני. ועידת מדריד לא הצליחה לגבש נוסחה מדינית שתהווה פריצת דרך במשבר האזורי בכלל ובסכסוך הישראלי-פלשׂתיני בפרט. הרחוב הפלשׂתיני בשטחים נקלע לתחושת ייאוש והיעדר מוצא מדיני.

---

[1] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס - מאמונה באללה לדרך הטרור, ירושלים, כתר, עמ׳ 51.
[2] נְספח 3 - ריאיון עם אל״ם דוִד חכם, עמ׳ 121.
[3] נְספח 3 - ריאיון עם אל״ם דוִד חכם, עמ׳ 117.

ב13.9.1993- הושגה פריצת דרך היסטורית ביחסי ישראל עם התנועה הפלשׂתינית עם החתימה על 'הסכם אוסלו' על מדשאת הבית הלבן בוושינגטון, ע"י יצחק רבין ראש ממשלת ישראל, ויאסר ערפאת יו"ר אש"ף. לראשונה בתולדות הסכסוך הושגה הכרה דיפלומטית בין מדינת ישראל לאש"ף תוך הבעת הסכמה עקרונית לחלוקת ארץ ישראל ההיסטורית (לא כולל עבר הירדן המזרחי) לשני העמים. במאי 1994 הגיעה הנהגת אש"ף מתוניס לרצועת עזה במסגרת השלב הראשון בהסכם ('עזה ויריחו תחילה').

ב26- באוקטובר 1994 נחתם הסכם שלום בין מדינת ישראל לממלכת ירדן. במסגרת הדיונים בהמשך התהליך המדיני ('הסכם קאהיר') התגלעה המחלוקת בין אש"ף לחמאס במלוא עוצמתה. החמאס התנגדה בכל מאודה להכרה בישראל ולתהליך השלום עימה והחל לפעול לטרפודו באמצעות פיגועי טרור המוניים בתחומי ישראל.

לאחר רצח יצחק רבין ב4.11.1995-, ונוכח חילופי השלטון בראשות ממשלת ישראל (שמעון פרס, 1995; בנימין נתניהו, 1996; אהוד ברק, 1999; אריאל שרון, 2001) חלו עליות, מורדות ותקופות קיפאון ביישום השלבים בתהליך 'הסכם אוסלו' המקורי. במרוצת אותן השנים חלו גם תהפוכות דרמטיות במסכת היחסים בין הנהגת הרשות הפלשׂתינית (אש"ף) לאופוזיציה מבית, בהנהגת תנועת החמאס. תמרורי הדרך המשמעותיים בתהליך היו - חיסול ד"ר פתחי שקאקי מנהיג ה'ג'יהאד האִסלאמי' במלטה (26.10.1995) ויחיא ('המהנדס') עיאש, מנהיג 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' (5.1.1996); סִדרת פיגועי הטרור ההמוניים (פברואר-מארס 1996)[1]; אירועי מנהרת הכותל (ספטמבר 1996); 'הסכם חברון' (ינואר 1997); 'פרשת מַשעל' ושחרור השייח' יאסין מהכלא הישראלי (ספטמבר 1997).

ביולי-אוגוסט 2000 התקיימה פסגת קמפ-דיוויד בחסות ביל קלינטון נשיא ארה"ב, ובהשתתפות ברק וערפאת. הפסגה, שאמורה הייתה להסתיים בחתימה על הסכם הקבע כולל הקמת מדינה פלשׂתינית עצמאית, הכרה בגבולות הדדיים וסיום הסכסוך, נכשלה והסתיימה במשבר חמור (בגלל אי הסכמה בסוגיות ירושלים וזכות השיבה של פליטי 1948). ב29- באוקטובר 2000 פרץ עימות אלים, רחב היקף בין ישראל לפלשׂתינים וערביי מדינת ישראל ('אִנתִפאדת אל-אקצה'). מתחילת העימות הנהיגו גדודי עז א-דין אל-קסאם, הזרוע הצבאית של החמאס, את הפעילות המיליטנטית והטרוריסטית בשטחים ובתחומי מדינת ישראל, ואליהם הצטרפו אנשי מנגנוני הביטחון של הרשות הפלשׂתינית (התנזים; כוח 17; ועוד). ד"ר חיים יהוידע, ראש המרכז למחקר מדיני במשרד החוץ, טען בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת באוקטובר 2000 כי הפלשׂתינים יזמו שלושה פרצי אלימות: המרד הערבי הגדול ב1936- נגד השלטון הבריטי; האִנתִפאדה ב1987- ואִנתִפאדת אל-אקצה באוקטובר 2000. לדעתו, בשלושת המקרים צמחה היוזמה להתפרצות 'מלמטה', מהעם. בכל המקרים מיהרה ההנהגה הפלשׂתינית לנצל את ההתפרצות כדי ל'רכב על הנמר'[2].

---

[1] היוזמה להתקפות הללו באה מתוך תת-קבוצה מחתרתית בתוך 'גדודי עז א-דין אל-קסאם', שמנתה כמה מבכירי המבוקשים ובהם מוחמד דיף. כשנתפס ונחקר חסן סלאמה, מפעיל המתאבדים בשורת מעשי ההתאבדות של פברואר-מארס 1996, התברר כי כי הפעולות היו תגובה ישירה על חיסולו של יחיא עיאש ולא עמדה מאחוריהן מטרה פוליטית כגון זו שיוחסה לאיראן ולחמאס. מתוך: משעל, שאול וסלע, אברהם, (1999), זמן חמאס - אלימות ופשרה, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, עמ' 111.

[2] מלמן, יוסי, "האם תלות השב"כ ברשות שינתה את הערכתו?", הארץ, 16.11.2000, עמ' א'3.

4. <u>תנועת החמאס - רקע</u>

תנועת ההתנגדות האִסלאמית (חמא"ס) נוסדה ב1987-, כַּפלג הפלשׂתיני של תנועת 'האחים המוסלמים'. החמאס הפכה לגורם מרכזי ומוביל של המחנה האִסלאמי הפונדמנטליסטי ברצועת עזה ובגדה המערבית ולאופוזיציה העיקרית לרשות הפלשׂתינית על מוסדותיה.

סמל תנועת החמא"ס מורכב מאותיות ראשי התיבות של שם התנועה - 'תנועת ההתנגדות האִסלאמית'. במרכז הסמל מתנוססת הסְפרה '1' כסמל לאחדותו של אללה, ובתוכו מפת פלשׂתין. בתוך שם התנועה כתוב: "מן הים עד הנהר", ומתחת לשם מופיעה הכתובת - תנועת ההתנגדות האִסלאמית. משמעות המילה 'חמאס' בערבית - התלהבות, גבורה[1].

סמל תנועת החמא"ס

החמאס התארגן על בסיס של מנגנונים, שהעיקרי בהם נקרא 'דַעוָה' (תשתית חברתית-דתית של החמאס). כמו כן הוקמו מנגנונים לביטחון, לפרסום ואחרים. שייח' אחמד יאסין יזם גם הקמת זרוע צבאית חדשה ומינה את צלאח שחאדה, שכיהן כדיקן הסטודנטים באוניברסיטה האִסלאמית בעזה, לעמוד בראשה. אנשי הזרוע הצבאית הצטיידו בנשק, גייסו חברים לשורותיהם ופתחו בפעולות אלימות וטרור נגד ישראל. בראשית 1988 הקים צלאח שחאדה, תושב מחנה הפליטים ג'בליה, חוליה מיוחדת שהופעלה תוך נקיטת אמצעי מידור קפדניים. החוליה קיבלה את שם הצופן '101'. החוליה ביצעה פעולות טרור נועזות ובמחצית הראשונה של שנת 1989 ביצעו אנשיה את חטיפתם ורציחתם של חיילי צה"ל אבי ססְפורטס (17.2.1989) ואילן סעדון (3.5.1989)[2]. בעקבות חטיפת אילן סעדון נעצרו במאי 1989 כ500- פעילי חמאס ובהם גם מנהיג התנועה, השייח' אחמד יאסין[3], בניסיון לאתר מה עלה בגורלם של החטופים.

---

[1] קלוורי, בני ואופז, חיים, (פברואר 1992), <u>אמנת החמא"ס - 'תנועת ההתנגדות האִסלאמית' מ18.8.1988-</u>, ירושלים, הוצאת מרכז ההסברה/שירות הפרסומים, משרד החינוך והתרבות, עמ' 1.

[2] ב19.11.2001-, ביום השנה ה66- לחיסול אל-קסאם, נחטף עבד רבו אבו-חוסא, חבר 'חוליה 101' שתִכנן ורצח את אבי ססְפורטס ואילן סעדון, ע"י חיילי סיירת גבעתי מביתו בשכונת סג'עיה בעזה. שקד, רוני, "סגירת חשבון אחרי 12 שנים", <u>ידיעות אחרונות</u>, 20.11.2001, עמ' 6.

[3] נספח 3 - ריאיון עם אל"ם (מיל') דוִד חכם, עמ' 115.

חוליה '101' סללה את הדרך להופעתם ב1991- של 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' כשם הרשמי של המנגנון הצבאי של החמאס.
בתחילת 1991 הקים ואליד זכריה עאקל ('אבו חאלד'), ראש המנגנון הצבאי של החמאס במחנות הפליטים במרכז רצועת עזה, את החוליות הראשונות של 'גדודי עז א-דין אל-קאסם'. בעקבות רצח שלושה ישראלים ביפו בוצעו מעצרים מקיפים בקרב החמאס, ביניהם מפקד הזרוע הצבאית צלאח שחאדה, ומצבו של הארגון היה בכי רע. ואליד עאקל, ממחנה הפליטים נוציראת[1], גייס צעירים לחוליות החדשות והעניק להם את השם 'גדודי עז א-דין אל-קסאם'. ההופעה הפומבית הראשונה של השם 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' הייתה בקיץ 1991 במחנה הפליטים נוציראת לאחר חיסולו בחניקה ושריפה של אחמד מטר, שנחשד בשיתוף פעולה עם ישראל. בהנחיית ואליד עאקל כתבו חברי החוליה על קירות מחנה הפליטים נוציראת כי את ההוצאה להורג ביצעה חוליית עז א-דין אל-קסאם של החמאס. זו הייתה הפעם הראשונה ששמה של החוליה פורסם ברבים[2].
לא ידוע על קיום דיון במסגרת המפקדה לגבי בחירת השם או אם היו שמות נוספים לבחירה, ככל הידוע השם ניתן באופן ספונטני ע"י מפקד אחת החוליות ממחנות הפליטים במרכז הרצועה. במהלך 1992 הופיע המנגנון הצבאי של החמאס כולו תחת השם: 'גדודי עז א-דין אל-קסאם', תחילה ברצועת עזה ולאחר מכן גם בגדה[3].

במאמר בירחון תנועת החמאס מאוגוסט 2001 נכתב: "ב14.12.1987- פורסם כרוזה הראשון של החמאס שקרא להמונים להמשיך את הג'יהאד ולהסלימו. זו הייתה התחלתם של גדודי הגבורה 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' שנוסדו ב1991-, במחנה הפליטים נוציראת כזרוע הצבאית של תנועת החמאס. בשלב ראשון היו הגדודים בהנהגת האח הגיבור הלוחם ואליד עאקל. גורמים שונים אימצו את הגדודים האלה ולאחר מכן באו הפעולות באומץ בזו אחר זו. הגדודים קמו וביצעו הוצאות להורג של משת"פים, שעברו סִדרה של חקירות אלימות, בהן מסרו שמות של משת"פים נוספים בכל רחבי רצועת עזה. כך הוצאו להורג מיוני ועד דצמבר 1991 תשעה עשר משתפי פעולה תושבי הרצועה[4]. (...) פעולות הטיהור של הגדודים הצטיינו בכישרון ועוררו התפעלות בציבור משום שהצביעו על תכנון קפדני וביצוע במלוא התעוזה והאומץ. הלוחמים חזרו לאחר מכן לחייהם הרגילים בצורה שלא עוררה כל חשד. הגיבורים הללו הגבירו את פעולות ההסחה וההסוואה אפילו מהמקורבים אליהם ביותר, וכך המשיכה ספינת המוג'היד'ין אל-קסאמין[5] לצלוח בנתיבה. כך המשיכו לוחמי השאהיד עז א-דין אל-קסאם בירי קליעיהם החזקים אל החזה של כל פושע והמשיכו בביצוע פעולותיהם הצבאיות נגד הצבא העושק והאונס"[6]. בגיליון יוני 2001 מופיע צידוק לשימוש במלחמת קודש במילים הבאות: "עצם קיומה של אומתנו קשור

[1] מחנה פליטים דרומית לעיר עזה.
[2] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס, ירושלים, כתר, עמ' 299-301.
[3] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 95.
[4] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס, ירושלים, כתר, עמ' 299-300.
[5] לוחמי אל-קסאם.
[6] אל-עלי, איברהים, (אוגוסט 2001), "מכאן החלו גדודי אל-קסאם, חללי הידיים המיידות", פלשתין אל-מוסלימה (ירחון תנועת החמאס), גיליון אוגוסט 2001, עמ' 7-8, תרגום: דוד חכם.

קשר גורלי בג׳יהאד. בני ׳איסרא מעראג׳[1]׳, בני אדמת הגאווה והכבוד התחנכו במשך הזמן על צליל שריקת הפגזים, התותחים, המטוסים והטנקים היהודים המשחיתים את האדמה המבורכת״[2].

בראשות החמאס עומד מיום כינונה השייח׳ אחמד יאסין, ובכירי ההנהגה המדינית של התנועה - הרופא ד״ר עבד אל-עזיז רנטיסי מעזה, הרופא ד״ר איברהים מקאדמה, הרופא ד״ר איסמעיל האנייה, הכירורג ד״ר מחמוד א-זאהר, חוקר הספרות הערבית ד״ר אחמד בחרק, המהנדס איסמעיל אבו-שנב, ד״ר מוסא אבו-מרזוק ואיברהים גושה (בירדן), ועוד.[3]
בשלהי שנת 1991 התכנסה ׳ועידת מדריד׳ והחל משא ומתן עקיף בין הפלשׂתינים (במשלחת הירדנית) לממשלת ישראל בראשות יצחק שמיר. החמאס הוקיעה את ההכרה דה-פקטו של אש״ף בישראל. ב1.1.1992- נרצח דורון שורשן בצומת דיר אל-באלח - כפר-דרום ע״י שני מפגעים מ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳. זה היה הרצח הראשון של אזרח ישראלי ע״י הארגון. במהלך 1992 בוצעו פיגועי רצח נגד ישראלים ברצועת עזה, שהעלו את קרנה הלוחמנית של תנועת החמאס וזרועה הצבאית בדעת הקהל הפלשׂתינית והפכו מודל לחיקוי. בשנה זו הרחיב הארגון את פעילותו גם לגדה המערבית (חברון, רמאללה וג׳נין). ההנהגה המדינית של החמאס בממלכת ירדן היא ששלטה על חלק מכוחות הארגון בשומרון. ב22.11.1992- סוכל ניסיון לבצע פיגוע באמצעות מכונית תופת ברמת-אפעל, שהיה הפיגוע הראשון של ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳ בתוך תחומי מדינת ישראל.
ב17.12.1992- גירשה ישראל 415 מאנשי החמאס ו׳הג׳יהאד האִסלאמי׳ למחנה מארג׳ א-זוהור בלבנון. הסיבה למהלך הדרמטי הייתה שרשרת פיגועי הדמים של ארגוני הטרור שנועדו לחבל במאמצי ההידברות בין ישראל לאש״ף במסגרת שיחות הגישוש בין המשלחת הישראלית לפלשׂתינית, מספיחי ועידת מדריד. הגירוש עורר מחאה רבתי ברחוב הפלשׂתיני ועורר גל הזדהות עם המגורשים. 11 ישראלים נרצחו במארס 1993 בתגובה לגירוש ההמוני של פעילי החמאס[4]. בקיץ 1993 החלה ישראל לאפשר את שובם של המגורשים.
ב16.4.1993- בוצע פיגוע ההתאבדות הראשון של ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳, כאשר סאהר תמאם פוצץ עצמו במכונית תופת במזנון במפגש מחולה בבקעת הירדן בין שני אוטובוסים של חיילים. מהפיצוץ נהרג פועל ערבי ונפצעו שישה חיילים.

׳הסכם אוסלו א׳ חיזק את מעמדם של אש״ף וערפאת כמייצגים היחידים של העם הפלשׂתיני[5]. אוסלו א׳ קיבל את ברכת המִמסד האִסלאמי הרשמי במצרים ובסעודיה וגם מן המנהיג השיעי החשוב ביותר באירופה אייתואללה רוחאני. לעומת זאת ׳האחים המוסלמים׳ במצרים, בירדן ובשאר הארצות האִסלאמיות גינו את ההסכם. תנועת החמאס התנגדה להסכם כ״מעשה בוגדני של מסירת פלשׂתין במחיר הנמוך ביותר״.

---

[1] משתתפי המסע הלילי של הנביא מוחמד למֶכּה ומדינה.
[2] אל-עלי, איברהים, (יוני 2001), ״מכאן החלו גדודי אל-קסאם, חללי הידיים המיידות״, פלשׂתין אל-מוסלימה (ירחון תנועת החמאס), גיליון יוני 2001, עמ׳ 6, תרגום: דוִד חכם.
[3] ברגמן, רונן, ״למה אין פיגועים״, מוסף הארץ, 5.6.1998, עמ׳ 32-34.
[4] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס, ירושלים, כתר, עמ׳ 270.
[5] חבקוק, יעקב וסאלח, שכיב, (1999), טרור בשם האִסלאם, ירושלים, משרד הביטחון, עמ׳ 130.

בראשית 1994 הגבירו אנשי החמאס את פעילותם, במיוחד על רקע הטבח של ברוך גולדשטיין ב25- בפברואר 1994 במערת המכפלה בחברון שהרג עשרים ותשעה מתפללים מוסלמים. החמאס ראתה בטבח מתקפה נגד דת האִסלאם וטענה, כי התקפה זו נבעה מהשנאה ההיסטורית של היהודים כלפי המוסלמים והאִסלאם. הטבח, לטענת התנועה, הוכיח את עקרות הסכם אוסלו וחוסר התועלת בהסכמים עם היהודים. התשובה הנכונה לטבח, לראיית החמאס, היא החרפת הג׳יהאד נגד ישראל, והיא פנתה לממש מדיניות זו[1].

חיסולו של ד״ר פתחי שקאקי, מנהיג ה׳ג׳יהאד האִסלאמי׳, ב26.10.1995- במלטה, חולל שינוי קיצוני ביחסה של הרש״פ לטרור האִסלאמי. דוברי הרש״פ טענו שההתנקשות הישראלית חיסלה את מאמציהם להגיע להסכם עם החמאס וה׳ג׳יהאד האִסלאמי׳ להפסקת ההתקפות על ישראל. החמאס פירשה את מעשה החיסול כ׳הכרזת מלחמה׳ מצד ישראל והבטיחה ש״העם הפלשׂתיני ינקום את נקמת הרצח״.

ב4.11.1995- נרצח יצחק רבין, ראש ממשלת ישראל ושר הביטחון, ע״י מתנקש לאומן יהודי. ההלם והתדהמה הקפיאו לתקופה קצרה את העימות הישראלי-פלשׂתיני, והפנים-פלשׂתיני. עם זאת החמאס המשיכה בהכנותיה האופרטיביות להפעלת הטרור בתחומי ישראל.

ב5.1.1996- חוסל יחיא (ה׳מהנדס׳) עיאש, מנהיג הזרוע הצבאית של החמאס, ברצועת עזה, ע״י ישראל. שבועיים לפני הבחירות למועצת הרשות הפלשׂתינית, דחפו את הנהגת החמאס לחידוש מעשי ההתאבדות כדי לשמור על יוקרת הארגון[2].

בבחירות למועצת הרש״פ שנערכו ב20.1.1996-, התחזק ערפאת, יו״ר הרש״פ ומנהיג אש״ף, במדיניותו לחיזוק התהליך המדיני עם ישראל, ונחלש מעמדה של החמאס. הלחץ על החמאס גבר, וגם שלטונות ירדן הכבידו ידם על פעילי התנועה בתחומי הממלכה ההאשמית.

בעקבות חיסול יחיא עיאש ביצעה הזרוע הצבאית של החמאס בחודשים מארס-אפריל 1996 גל מעשי טרור המוני בישראל בהם נספו עשרות ישראלים. שמעון פרס, ראש ממשלת ישראל, ומנהיגי העולם (במיוחד נשיא ארה״ב, ביל קלינטון) הפעילו לחץ כבד מאוד על ערפאת לעצור את מבצעי הטרור ושולחיו מקרב אנשי החמאס. ערפאת, ששאף להימנע מעימות פנימי עם האופוזיציה הפלשׂתינית, נאלץ לנקוט יד קשה ויעילה (לתקופה מסוימת) נגד אנשי החמאס. שלטונות הרש״פ ביצעו מעצרים נרחבים של כ600- פעילי חמאס, לרבות מנהיגי התנועה, אוניברסיטת חברון נסגרה כמו גם מוסדות נוספים שהיו מזוהים עם החמאס [3]. תגובת ערפאת איחרה את המועד מבחינתו של פרס, ובבחירות שנערכו בישראל ב29.5.1996- נבחר בנימין נתניהו לראשות הממשלה. נוכח התנגדותו

---

[1] חבקוק, יעקב וסאלח, שכיב, (1999), טרור בשם האִסלאם, ירושלים, משרד הביטחון, עמ׳ 143.

[2] משעל, שאול וסלע, אברהם, (1999), זמן חמאס - אלימות ופשרה, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, עמ׳ 110.

[3] חבקוק, יעקב וסאלח, שכיב, (1999), טרור בשם האִסלאם, ירושלים, משרד הביטחון, עמ׳ 157 ו160-.

המוצהרת ל'הסכמי אוסלו', נדמה היה שהתהליך המדיני יוקפא, ותתממש שאיפת החמאס להסתלק מדרך המשא ומתן עם מדינת ישראל.
התהליך המדיני לא הופסק, ובינואר 1997 ביצעה ממשלת נתניהו את ה'פעימה השנייה' ('הסכם חברון'). גם פיגועי הטרור לא שככו.
ניסיון ההתנקשות הישראלי הכושל בחאלד מַשעל, המזכ"ל המדיני של החמאס בירדן בוצע בעקבות שורת פיגועים של החמאס - פיצוץ בקפה 'אפרופו' בתל-אביב (21.3.1997), פיגוע בשוק מחנה-יהודה בירושלים (30.7.1997) ופיגוע התאבדות במדרחוב בן-יהודה בירושלים (4.9.1997). בעִסקת שחרורם של סוכני ה'מוסד' מהכלא הירדני, שוחרר השייח' אחמד יאסין, המייסד והאידיאולוג של החמאס, מן הכלא הישראלי ושב להתגורר ולפעול ברצועת עזה[1]. מקורות המימון של תנועת החמאס מבוססים על תרומות סעודיות ואיראניות נדיבות מ'קרנות צדקה' ('קרן הולילנד'; 'קרן אל-אקצה') בארה"ב, מדינות אירופה המערבית והעולם החופשי. לא פעם משמשת התנועה האִסלאמית בישראל 'צינור' פיננסי להעברות הבנקאיות[2].

ב27- באפריל 1999 התכנסה המועצה המחוקקת הפלשׂתינית כדי לדון בסוגיית דחיית ההכרזה על הקמת מדינה פלשׂתינית עצמאית, שנועדה להתממש ב4.5.1999-, עפ"י הסכמי אוסלו. בישיבת הערב נאם השייח' אחמד יאסין שהציג את עמדת תנועתו. בדבריו הוא הביע תמיכה בהקמת מדינה פלשׂתינית ריבונית על כל שעל משוחרר מאדמת פלשׂתין מבלי לוותר על העמדה העקרונית שלעם הפלשׂתיני זכות על הארץ כולה. השייח' יאסין עמד בדבריו על הצורך להתנער מכל התחייבות הנובעת מהסכמי אוסלו, אשר לדעת החמאס הניבו ויניבו רק תוצאות שליליות לעם הפלשׂתיני. התפתחויות אלו מלמדות גם, כי ההנהגה הפוליטית של החמאס הנמצאת ברצועת עזה היא פרגמטית בעיקרה, ומוכנה להסכים למציאות של דו-קיום עם אש"ף או עם ממשלה בראשות אש"ף ובו בזמן לשמור על היעדים האסטרטגיים שלה.

ב17.5.1999- שוב התקיימה מערכת בחירות בישראל, בה הודח נתניהו ואהוד ברק נבחר במקומו לראשות הממשלה. ממשלת ברק שמה יהבה תחילה על הערוץ הסורי, אולם משנכשל המשא ומתן עם חאפז אסאד במארס 2000, ולאחר נסיגת צה"ל מדרום לבנון ב24.5.2000-, חודשו ביתר שאת המגעים המדיניים עם הפלשׂתינים. באוגוסט 2000 נכשלה ועידת קמפ-דיוויד בהשתתפות ברק וערפאת, ולאחר תקופת קיפאון קצרה, שנמשכה כחודשיים וחצי, התפרץ ב29.10.2000- במלוא עוזו העימות בין ישראל לפלשׂתינים ('אִנתִפאדת אל-אקצה') הנמשך עד מועד כתיבת עבודה זו. בעימות האלים, בו נהרגו מאות קרבנות משני הצדדים (כמאתיים ישראלים נרצחו בפיגועי הירי והטרור הפלשׂתיניים, ולמעלה מ600- פלשׂתינים נהרגו בהפגנות האלימות ובהתנגשויות היזומות עם כוחות הביטחון הישראליים). החמאס, באמצעות 'גדודי עז א-דין אל-קסאם', הנהיגה את

[1] משעל, שאול וסלע, אברהם, (1999), זמן חמאס - אלימות ופשרה, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, עמ' 106.
[2] ברגמן, רונן, "למה אין פיגועים", מוסף הארץ, 5.6.1998, עמ' 38.

ההתפרצות האלימה והמאבק המזוין. אליהם הצטרפו מנגנונים ביטחוניים של הרשות הפלשׂתינית (התנז׳ים; כוח 17; אנשי מוחמד דחלאן ברצועת עזה; ונוספים). הרחוב הפלשׂתיני הכיר בעליל בניצחונה של דרך ההתקוממות הכוחנית, לה הטיפו מנהיגי החמאס, נוכח תחושת חוסר התוחלת במשא ומתן המדיני עם ישראל.

תמצית דרכה האידאולוגית של תנועת החמאס

תנועת החמאס מתנגדת לעצם קיומה של מדינת ישראל וקוראת למוסלמים לקיים ג׳יהאד נגדה, שהרי הג׳יהאד, לפי אמנת החמאס, הוא האמצעי המרכזי להשגת המטרה האידיאולוגית של החמאס - השמדת מדינת ישראל והקמת מדינה אִסלאמית על חורבותיה[1]. במסורת האִסלאמית מוטלת מצוות הג׳יהאד על כלל הקהילה המוסלמית, ואם מספר מספיק של מוסלמים מתגייס לביצועה, יוצאים שאר בני הקהילה ידי חובתם. החמאס, לעומת זאת, קובע כי ״ביום בו גוזל האויב חלק מאדמת המוסלמים״ הופך הג׳יהאד לחובה אישית המוטלת על כל מוסלמי. בעיית שחרור פלשׂתין, מוסיפה תנועת החמאס, כרוכה בשלושה מעגלים - הפלשׂתיני, הערבי והאִסלאמי. לכל אחד מהשלושה תפקיד במאבק נגד הציונות. לפיכך, שחרור פלשׂתין ״הוא חובה אישית לכלל המוסלמים באשר הם״, וכאשר תטופל הבעיה על בסיס זה יתקרב יום השחרור[2].

החמאס מתנגדת למדיניות שסיגל לעצמו אש״ף במשא ומתן עם ישראל. ככל שתהליך השלום צבר תאוצה, הקצינה התנועה את עמדתה והחריפה את פיגועיה בשטחים ובעיקר בתחומי הקו הירוק על מנת לסכלו[3].

כתנועה טרוריסטית המידור הוא אבן יסוד בחמאס והפן האידיאולוגי-אִסלאמי הוא הדבק המחזיק ומפעיל את אנשיה. הזרוע הצבאית של התנועה מהווה שם נרדף למעשי טרור קשים שהוצאו לפועל ע״י מפגעים-מתאבדים. משום אופייה, פעילותה ועמדותיה מהווה החמאס יעד של כוחות הביטחון והמודיעין הישראליים והפלשׂתיניים[4].

בריאיון שהעניק לכתב העת ׳אל-רבאט׳[5], ציין השייח׳ יוסף פרחאת (לשעבר פעיל חמאס בעזה) כי ״אמנם מפלגתו (מפלגת ׳ההצלה׳, מפלגת-בת של החמאס) מאמינה שכל פלשׂתין היא רכוש הפלשׂתינים, אולם היא מברכת על הקמת רשות לאומית המייצגת גרעין של מדינה וריבונות על כל שעל מהאדמה הפלשׂתינית שממנו נסוג הכובש הציוני, כי היא פועלת במסגרת הרשות הפלשׂתינית ודוגלת בחיזוק הדמוקרטיה, החירות הפוליטית ומדינת המוסדות..״. מדבריו ברור כי אחת מהתמורות החשובות שחלו בתנועה

---

[1] לוי, אודי, ״מדיניות הפיגועים של החמאס - ג׳יהאד בכל מחיר או מדיניות מחושבת״, מערכות, גיליון 376, (אפריל 2001), עמ׳ 34-41.

[2] ליטבק, מאיר (עורך), (1997), אִסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, עמ׳ 158.

[3] לוי, אודי, (אפריל 2001), ״מדיניות הפיגועים של החמאס - ג׳יהאד בכל מחיר או מדיניות מחושבת״, מערכות, גיליון 376, עמ׳ 34-41.

[4] חבקוק, יעקב וסאלח, שכיב, (1999), טירור בשם האִסלאם, ירושלים, משרד הביטחון, עמ׳ 65.

[5] אל-רבאט, (נובמבר 1996), גיליון 3, עמ׳ 4-5.

האִסלאמית הפלשׂתינית היא נכונותה לתאם עמדות עם הרשות הפלשׂתינית עד גבול מסוים ולפעול במסגרתה ותחת מטרייתה[1].

ספק אם מדיניות האלימות המבוקרת של החמאס יכלה להיות מִרשם ליציבות. תנועת החמאס ראתה ב׳הסכם אוסלו׳ בין ישראל לאש״ף (13.9.1993) וב׳הסכם קאהיר׳ (4.5.1994) שדן בהקמתה של הרשות הפלשׂתינית בעזה וביריחו, איום אסטרטגי על עצם קיומה. ככל שנעשה איום זה מוחשי יותר, בתוקף ההתקדמות בתהליך הדיפלומטי בין ישראל לרשות הפלשׂתינית, כך גברה נחישות החמאס למצות את דרך המאבק המזוין, אפילו יהיה הדבר כרוך בהפסקת הדו-שיח עם הרשות הפלשׂתינית ויצירת מתיחות ביחסים עימה. פיגועי הטרור והתקפות ההתאבדות של החמאס נועדו לחזק את עמדת המיקוח של חמאס כלפי אש״ף לקראת הקמת הרשות הפלשׂתינית וללחוץ על ערפאת להתחשב בחמאס ולהגיע עמו לכלל דו-קיום. מאמצי הסיכול והחשיפה הבלתי פוסקים מצד שלטונות הביטחון הישראליים, שנסתייעו במידה משתנה בגורמי הביטחון של הרשות הפלשׂתינית, פגעו ביכולת האופרטיבית של התנועה[2]. התחייבותה של חמאס כלפי הרשות הפלשׂתינית, שלא לבצע פעולות צבאיות נגד ישראל מן השטחים שבשליטת הרשות, הותירה בעינה את האפשרות להמשיך בהתקפות טרור נגד ישראל, כביכול מתוך שטחה היא או מהשטחים הפלשׂתיניים שבשליטתה.

בהקשר האידאולוגי ראוי לציין את תופעת מתאבדי החמאס וארגון ׳הג׳יהאד האִסלאמי׳, המשקפת את ההקרבה הטוטאלית של המאמינים-מתפוצצים[3].

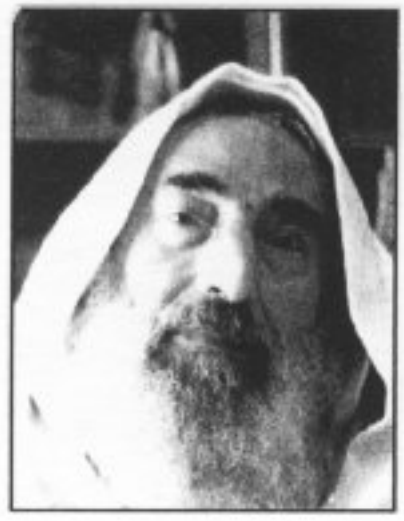

אחמד יאסין, מייסד תנועת החמאס

[1] שבת, יחזקאל, ״החמאס ותהליך אוסלו״, נתיב, גיליון 3 (68), (מאי 1999), עמ׳ 56-69.
[2] משעל, שאול וסלע, אברהם, (1999), זמן חמאס - אלימות ופשרה, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד, עמ׳ 107.
[3] ברגמן, רונן, ״למה אין פיגועים״, מוסף הארץ, 5.6.1998, עמ׳ 31-36.

חמאס - מבנה סכמטי

(מתוך הספר: **'זמן חמאס - אלימות ופשרה', מאת שאול משעל ואברהם סלע**)

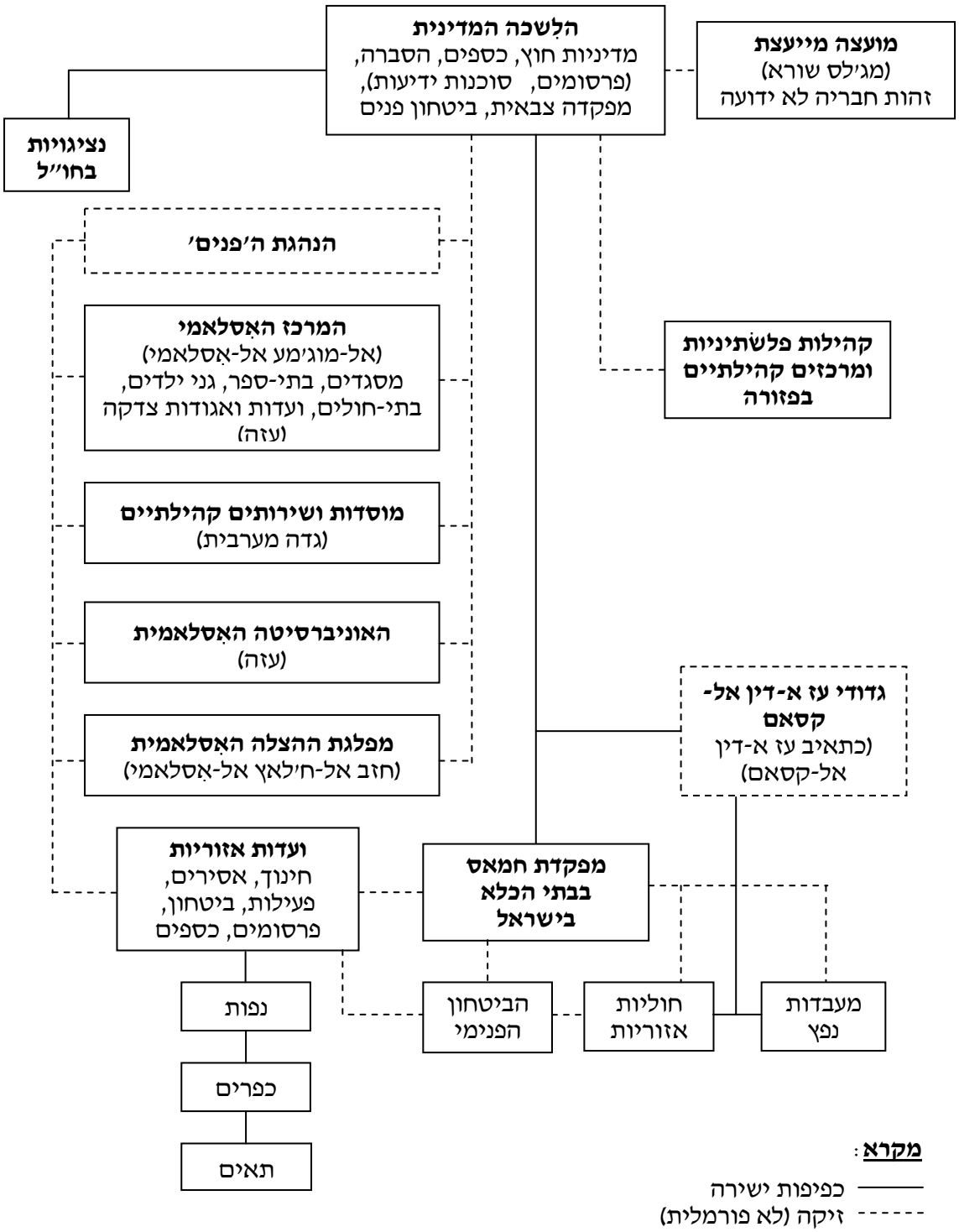

5. התגובות להריגת אל-קסאם

תנועת אל-קסאם התעוררה למעשה רק לאחר נפילת השאהיד אל-קסאם, כאשר האומה הערבית התעוררה למאבק האמיתי[1]. האגדה שנרקמה סביב דמותו של עז א-דין אל-קסאם נולדה ביום שמת. במלאת ארבעים ימים למותו, היה כבר מיתוס מגובש; ייתכן שלא מוסכם על כולם, אך הוא היה רב עוצמה ותהודה.

אל-קסאם הפך לסמל המאבק הפלשתיני המזוין, ולאחר נפילתו בקרב הפך לדמות מופת לבני עמו בדרך הג'יהאד מהצפון עד להתעוררות בכל רחבי פלשתין נגד הכיבוש הבריטי והציוני[2]. מותו חולל תהודה והשפעה ציבורית יותר מאשר בחייו. הוא הפך לערך, למושג, למודל לחיקוי. הוא שִלהב את דמיונה של החברה הערבית המסורתית בתקופת המנדט הבריטי, והפך לסמל מיתי ייחודי מפרוץ האינתיפאדה בשלהי שנות השמונים (במאה העשרים) ועד ימינו אנו בקרב הציבור הערבי בשטחים ובישראל.

בתום קרב יעבד הונחו גופותיהם של אל-קסאם ושני חברי כנופייתו בכיכר הכפר. עד מהרה הגיע רכב משטרתי מחיפה לקחת את הגופות ונתקל בהתנגדות. הכפריים העדיפו למסור את הגופות ישירות למשפחות. לבסוף, לאחר תיווך של פעילי ציבור ערביים, קיבלו השוטרים את הגופות והעבירו אותן לחיפה. מייד לאחר מכן החלו המונים לפקוד את בתי משפחות ההרוגים ובמיוחד את בית משפחת אל-קסאם[3].

ביום ההלוויה, 21 בנובמבר 1935, הוכרזה בחיפה שביתה כללית. עשרת אלפים משתתפים צעדו בהלוויה שהפכה למפגן כוח אדיר ולאירוע המוסלמי הגדול ביותר של אותה עת[4]. משלחות רבות הגיעו מכל רחבי הארץ. בשעת הצהריים נישאו הספדים במסגד הגדול בחיפה (לשם הובאו הגופות) והמסע יצא לדרך ברכב וברגל לכיוון בית הקברות בבאלד א-שייח', תוך עימותים אלימים עם כוחות המשטרה שגרמו לנפגעים. בבית הקברות נטמנו השלושה זה לצד זה. ביעבד, במקביל, נטמן ההרוג הרביעי, אחמד סעיד אל-חסן[5]. מברקי תנחומים הגיעו למשפחת אל-קסאם ממלכי ערב, מראשי הגופים הפלשתיניים בארץ ומאישים שונים ברחבי העולם הערבי.

האווירה המחושמלת בציבור הערבי כתוצאה ממות אל-קסאם הובילה לאחדות פוליטית נדירה של המפלגות הערביות. משלחת שיצאה אל הנציב העליון ימים אחדים לאחר ההלוויה הציגה בפניו תזכיר בו תבעה להפסיק את העלייה היהודית, לאסור מכירת קרקעות ליהודים ולהעניק לערבים שלטון עצמי. בפגישה לחצו הערבים על הנציב העליון לגלות יותר נחישות בפעולות לאיתור נשק הנמצא בידי היהודים[6].

ביום ה40- למותו של אל-קסאם התקיימו אסיפות אזכרה המוניות. אחת מהן, בבית הקפה 'זהרת אל-שרק' בחיפה מנתה 6,000 איש. הנואמים שִלהבו את ההמונים והגדירו

---

[1] קאסם, עבד אל-סאתר, (1992), שייח' אל-מוג'אהד, שכם, ספריית אל-ריסאלה - אוניברסיטת אל-נאג'ח, עמ' 64, תרגום: פלח פלאח.

[2] שם, עמ' 66.

[3] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 46.

[4] טבת, שבתי, (1972), משה דיין - ביוגרפיה, ירושלים ותל-אביב, הוצאת שוקן, עמ' 119.

[5] בראל, צבי, "הצדיק מן הכנופיות", הארץ, 9.12.1994, עמ' ב'2.

[6] בן-גוריון, דוד, (1972), זיכרונות, כרך שני, תל-אביב, משרד הביטחון, עמ' 530.

את אל-קסאם כקדוש. אחד מהנואמים, ג׳מאל אל-חוסייני, אמר כי שמו של אל-קסאם ייזכר לעד ויהיה לסמל בדברי ימי הארץ.
בינתיים נכלאו חברי הכנופייה של אל-קסאם שנתפסו באתר הקרב ביעבד וכעבור 11 חודשי חקירה הועמדו למשפט בנצרת בפני הרכב של שני שופטים בריטים ושופט ערבי. על הנאשמים הגנו מספר עורכי דין ערביים ביניהם אחמד שוקיירי, ממייסדי מפלגת ׳אל-אסתקלאל׳, ולימים היו״ר הראשון של אש״ף[1].
ארבעה מן הנאשמים הואשמו ברצח הסמל היהודי משה רוזנפלד ב7- בנובמבר 1935 וברצח הסמל הבריטי, מוט, ב20- בנובמבר באותה השנה בקרב יעבד. ב20- באוגוסט 1936 הם נידונו ל14- שנות מאסר. ארבעה נאשמים נוספים שהואשמו בקשירת קשר לביצוע טרור, נידונו לשנתיים מאסר. גזרי הדין הקלים יחסית מעידים על הדילמה של הבריטים במלחמתם בטרור הערבי, בין הצורך להרתיע כדי לשמור על חוק וסדר, לבין שמירה על הקו המדיני של איזון בין יהודים וערבים הנאבקים על אותה כברת אדמה בארץ ישראל. יש להביא בחשבון גם את האווירה בארץ באותה עת; המשפט נפתח ב1- במארס 1936 בג׳נין, אך הופסק והועבר לנצרת עקב פרוץ המאורעות, שכונו בפי הערבים ׳המרד הגדול׳.

התגובה החריגה בציבור הערבי בעקבות הריגת אל-קסאם התבטאה בליכוד השורות וביצירת קואליציה של המפלגות הערביות. לאחר מותו של אל-קסאם התאחדו הזרמים היריבים והמפולגים למאבק משותף, כולל התנועות שהתנגדו לדרכו של אל-קסאם בחייו[2], תוך שימוש בהסתה חריפה להמשיך בדרכו של אל-קסאם.

התעוררות זו גרמה להתייחסות בלתי שגרתית של מנהיג הישוב העברי בא״י, דוד בן-גוריון. בדברים שנשא בן-גוריון בישיבת מרכז מפא״י ב2- בדצמבר 1935 הוא התייחס לשני מאורעות חשובים שהתרחשו באחרונה. הראשון היה דיווח על ביקור המשלחת הערבית אצל הנציב העליון, ובהמשך אמר בן-גוריון, 11 ימים בְּלבד לאחר הריגת אל-קסאם: ״הדבר השני שקרה בזמן האחרון ושיש לו, לדעתי, תוצאות חשובות, הִנו עניין הריגת השייח׳ עז א-דין. זאת היא הפעם הראשונה, שיש לערבים מעין ׳תל-חי׳. בפעם הראשונה ראו הערבים שנמצא איש שמסר את נפשו על רעיון, וזה בלי ספק, יהיה גורם חינוכי גדול מאוד להמוני הערבים, בכל אופן לנוער. זה ייתן לערבים כוח מוסרי שחסר להם. זוהי האחיזה המוסרית הראשונה שלהם. אין ספק שהמעשה הזה יעורר עכשיו ניסיונות טרוריסטים חדשים..[3]״. בן-גוריון הוסיף: ״בימי השייח׳ אל-קסאם נתברר לי שיש לנו עניין עם תופעה חדשה בקרב הערבים. אין זה נשאשיבי, אין זה המופתי, אין זה עניין של קריירה פוליטית, או בצע כסף. בשייח׳ אל-קסאם נגלה קנאי המוכן למסור נפשו על קידוש השם, כרגע יש לא אחד, אלא עשרות, מאות או אולי אלפים כמותו, ומאחוריהם עומד העם הערבי״[4].

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 47.
[2] קאסם, עבד אל-סאתר, (1992), שייח׳ אל-מוג׳אהד, שכם, ספריית אל-ריסאלה - אוניברסיטת אל-נאג׳ח, עמ׳ 64, תרגום: פלח פלאח.
[3] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס, ירושלים, כתר, עמ׳ 297.
[4] בן-גוריון, דוד, (1972), זיכרונות, כרך שני, תל-אביב, משרד הביטחון, עמ׳ 531.

לאנשי הכנופייה היה ברור שהבריטים הצליחו לפגוע בתנועתם בקרב יעבד הודות למשתפי פעולה ערביים. שני בני אדם סומנו כסוכנים בכירים של הבריטים נגד הקסאמים.

'אח'וואן אל-קסאם' - ממשיכי הג'יהאד

מותו של אל-קסאם לא שם קץ לארגונו למרות המאמצים הגדולים שהשקיעה המשטרה הבריטית כדי להגיע לתוצאה זו. מייד לאחר הקרב, ארגן שייח' פרחאן אל-סעדי 15 אנשים מבין 'אח'וואן אל-קסאם' ('אחי אל-קסאם' - כך נקראו אנשי אל-קסאם בהמשך פעילותם) ויצא עִמם להרי שכם שם חברו אל אכרם זעתר, המנהיג הרדיקלי של הנוער בשכם.

ב15- באפריל 1936 תקפה הכנופייה בראשות שייח' פרחאן אל-סעדי מכונית בכביש טול כרם - שכם והרגה שניים מנוסעיה היהודים. רצח זה גרם לתגובת שרשרת של רציחות הדדיות בין יהודים לערבים. פעולתם זו היוותה ניצוץ שגרם ללהבה הגדולה שפרצה בעקבותיה, שכונתה בפי הערבים, 'המרד הערבי הגדול', ובפי היהודים 'מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939)'[1].

מכאן ואילך התפתחו האירועים במהירות ובמידה רבה באופן ספונטני. שביתות הוכרזו בערים ערביות שונות. ב25- באפריל 1936 הוקם ע"י הפלשתינים 'הוועד הערבי העליון' (וע"ע, 'אל לג'נה אל ערביה אל עליא') בראשו עמד המופתי, חאג' אמין אל-חוסייני. הוועד החליט מייד עם הקמתו להמשיך בשביתה ארצית עד למילוי שלושת התנאים הבאים ע"י הממשלה הבריטית:

א. הפסקת העלייה היהודית.
ב. איסור העברת קרקעות בבעלות ערבית ליהודים.
ג. הקמת ממשלה לאומית אחראית בפני מועצה ייצוגית.

למרות דרישת הנציב העליון מאנשי הוועד שלא לצאת לסיור בערי הארץ, הם יצאו ב11- במאי 1936 לסיור. המקום הראשון בו ביקרו היה קברו של שייח' עז א-דין אל-קסאם[2].

האווירה בארץ התחממה מאוד. גברו ההסתה, האלימות והטרור.

הקסאמים לא גרמו רק להצתת המרד, הם גם החריפו והסלימו אותו. בעקבות מותו של אל-קסאם בקרב, רצחה חוליה קסאמית ב26- בספטמבר 1937 את מושל המחוז הבריטי בנצרת, לואיס אנדרוז[3]. הרצח גרם לזעזוע בשלטון המנדט ואילץ את הבריטים לנקוט בצעדים קשים, בכללם מאסרים והגליות של פעילים ערבים. תגובת השלטון המנדטורי מעידה על יכולת בריטית למנוע את המתרחש מוקדם יותר, יכולת שלא מומשה, כנראה, מתוך חשש להסתכסך עם הערבים עד הפגיעה המוחשית בממסד השלטוני. המופתי אל-

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 50.
[2] ארנון-אוחנה, יובל, (1992), פלאחים במרד הערבי בארץ ישראל 1936-1939, תל-אביב, פפירוס ומכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 24 ו35-.
[3] קאסם, עבד אל-סאתר, (1992), שייח' אל-מוג'אהד, שכם, ספריית אל-ריסאלה - אוניברסיטת אל-נאג'ח, עמ' 69, תרגום: פלח פלאח.

חוסייני הצליח לחמוק ממאסר ונמלט מן הארץ לברלין הנאצית. במהלך המאורעות פעלו בצפון הארץ כנופיות שנקראו על שמו של עז א-דין אל-קסאם.
קסאמים רבים השתתפו במאורעות 1936-1939, רבים מהם בתפקידים פיקודיים[1]. תרומתו החשובה של אל-קסאם הייתה ככל הנראה בהכשרת הדור הבא של הפיקוד הפלשתיני. אנשים אלה סיפקו את השכבה המקצועית של מפקדים בכל הרמות. הם הצטיינו לא רק ביכולתם המקצועית, אלא גם ביושרם האישי. ה'אח'וואן אל-קסאם' היו הגורם המסור ביותר בין המורדים ומפקדיהם והעמידו את העניין הלאומי, ולא את טובתם האישית, בראש מעייניהם. 'אח'וואן אל-קסאם' הגשימו במרד את הג'יהאד כפי שחזה והגה אותו מנהיגם הרוחני - עז א-דין אל-קסאם[2].

עם סיומו העגום, מנקודת הראות הערבית, של המרד הערבי בשנת 1939, דעך גם המיתוס הצעיר של עז א-דין אל-קסאם. 'מלחמת האחים' שהתרחשה במהלך המרד ('כנופיות השלום'), הקורבנות הרבים, בריחתם של מנהיגים ערביים לחו"ל ובראשם המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, כל אלה הותירו את הציבור הערבי מוכה ונבוך. ציבור זה, לא עסק מתוקף הנסיבות בטיפוח גיבורים.
במהלך 6 שנות מלחמת העולם השנייה (1939-1945) לא אירע דבר הראוי לציון בסוגיית מיתוס אל-קסאם. שלטונות המנדט הבריטי קיימו פיקוח מודיעיני על הקסאמים, בגלל חששם מפעילות אלימה מצדם. אל-קסאם הוגדר על ידם כשייח' דתי, פנאטי ומסוכן ביותר. בדוח מודיעין בסיסי, מפרטים הבריטים את פעולות הרצח והטרור שביצעו הקסאמים תוך ציון תכנון הרציחות ושמות הרוצחים. כן הם נוקבים בשמות המפקדים החדשים של 'אח'וואן אל-קסאם'.
דוח בריטי נוסף מנובמבר 1940 קובע שהקסאמים העבירו את מפקדתם מהכפר ציפורי לכפר מנדא (בבקעת נטופה בגליל התחתון), ככל הנראה בגלל נוכחות חיילים בריטיים סמוך לציפורי. לקראת סיום המנדט, העריכו הבריטים שמספר המשתייכים לחבורות הקסאמים נע בין 2000 ל4000- איש. רובם הוגדרו כדתיים בני מעמד סוציו-אקונומי נמוך שהתרכזו בשומרון (בקבלאן), באזור שכם, בחיפה ובצפון. כמפקדי הארגון צוינו הבדואי חסן אל-באייר, אחמד עבד אל-רחמן וחאג' צאלח אחמד[3].
בדוח מודיעין בריטי אחר, מצוטט הפעיל הקסאמי חסן אל-באייר באומרו: "אנו הקסאמים אין לנו כל אמון בהנהגה הנוכחית; נסיוננו לימדנו שמנהיגים אלה אינם מתעניינים, אלא בטובתם. לא ניקח שום חלק במעשי אלימות אלא אם כן יהיה המנהיג מקובל עלינו. יש אפשרות שננהל שוב מאבק עצמאי; אנו מאורגנים היטב ובוטחים איש ברעהו. אנו יודעים שהעם מעריך אותנו כארגון הלאומי היחיד הפועל ללא תמורה ולכן יש בנו אמון". בהמשך מפרט אל-באייר את כוונתם להקים אגודה רשומה לשם הסוואת הפעילות החשאית שבכוונתם לקיים. השלטונות הבריטיים הידקו את הפיקוח המודיעיני על הקסאמים עד סיום המנדט. גם שירות הידיעות של ה'הגנה' (ש"י) קיים פיקוח רצוף על הקסאמים. הקסאמים עצמם לא התגבשו עוד לתנועה או קבוצה מבצעית פעילה.

[1] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 51.
[2] בראל, צבי, "הצדיק מן הכנופיות", הארץ, 9.12.1994, עמ' ב'2.
[3] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 52.

מִדֵי שנה נהגו לקיים אזכרה לזכרו של אל-קסאם. ביום 20 בנובמבר 1947 התקיימה האזכרה האחרונה בתקופת המנדט הבריטי, תשעה ימים לפני קבלת ההחלטה ההיסטורית של האומות המאוחדות על חלוקת ארץ ישראל ועל הקמת מדינה יהודית בה. באזכרה שנערכה בבית אגודת 'האחים המוסלמים' נאם רשיד חאג' איברהים. בנאומו הוא הגדיר את אל-קסאם כגיבור לאומי וכסמל ההקרבה, שפתח בג'יהאד נגד המשטר הבריטי וכנגד הציונות. הנואם ציין שמלחמתו של אל-קסאם הייתה קדושה למען דת האִסלאם, ולמען מלחמה זו אל-קסאם ניאות להקריב את חייו. חאג' איברהים הוסיף שאל-קסאם היה לחבר הראשון של אגודת 'האחים המוסלמים', למרות שהארגון עוד לא נוסד בחייו[1].
איש מהנוכחים לא שיער, כנראה, את העתיד להתרחש כעבור ימים אחדים.

[1] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 53.

6. <u>הקבר - נדבך בבניין המיתוס</u>

גודלו של בית-הקברות 'באלד א-שייח'' בשמו הערבי, ובשמו העברי כיום בית-הקברות 'נשר תל-חנן', הוא כ48- דונם. התושבים המוסלמים נהגו לקבור בו את מתיהם עד 1948, מועד בריחתם של תושבי באלד א-שייח' מן הארץ במלחמת העצמאות. מאז לא נערכו קבורות בבית-הקברות, שנותר שומם, מוזנח ושנשחק מפגעי הטבע.

קברו של אל-קסאם בבאלד א-שייח' (היישוב נשר ע"י חיפה) הפך למוקד עלייה לרגל ולהערצה. הקבר היה לאתר הראשון בו ביקר הוועד הערבי העליון מייד לאחר הקמתו בדצמבר 1935. בפרוץ מלחמת העצמאות במאי 1948 נטשו תושבי באלד א-שייח' את כפרם ומאז הקמת מדינת ישראל לא קברו יותר בבית-עלמין זה. קברו של אל-קסאם נשכח - המצבה נהרסה וקוצים ועשבים שוטים כיסו את המקום. שנות דור חלפו עד לגילוי הקבר מחדש. מראשית שנות השמונים ניסו ערבים מן השטחים ומישראל לאתר את הקבר, אך לשווא. רק בשנת 1985 איתרה 'האגודה ליוזמה מוסלמית' את קברו של אל-קסאם בחיפה. בנובמבר 1985, במלאת 50 שנה למותו, קיימו חברי רק"ח, המפלגה הקומוניסטית הישראלית, טקס אזכרה ונטיעת חורשה באתר בו נהרג אל-קסאם ליד הכפר יעבד. רק"ח דאגה לשיקום הקבר, ואגודת 'בני-הכפר' יזמה אזכרה בבית-הקברות והשתתפה, בשנת 1991, בהקמת המצבה החדשה על הקבר. אנשי 'התנועה האִסלאמית' (התנא"ס) ניסחו את המילים שנחרטו על גבי המצבה (לפי פסוק מן הקוראן), והיו למקור המושג שאהיד[1]:

"בשם אלוהים הרחמן והרחום
אל תחשבו את אלה שנפלו למען אלוהים למתים,
הם חיים לנצח אצל אלוהים שיפצה אותם.
החלל הקדוש
עז א-דין אל-קסאם
נפל ביעבד - 19.11.1935[2]
יחד נלך בדרכו של קסאם".

בִּתו הבכורה של אל-קסאם, מימנה אל-קסאם, ילידת 1911, שחיה בירדן, זוכרת שעל מצבתו (המקורית) של אביה היו כתובים החרוזים הבאים:

"החלל הזה העאלם רב-החסד,
מי שהיה הטוב שבמדריכים,
הוא השייח' שלנו אל-קסאם שהניף
את דגל הג'יהאד בתוכנו, לניצחון הדת,
נפל חלל בקרב יעבד, בחודש שעבאן, באמונה חזקה"[1].

---

[1] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), <u>חמאס</u>, ירושלים, כתר, עמ' 297.

[2] התנועה האִסלאמית בישראל והחמאס מציינים את ה19- בנובמבר כיום מותו של אל-קסאם (בניגוד לארגון ה'ג'יהאד האִסלאמי' המציין את ה20- בנובמבר, כפי שאכן התרחש היסטורית).

הגופים שעסקו באיתור המצֵבה, בשיפוצה ובבניית המצבה החדשה, מנוגדים ומנוכרים מאוד זה לזה ולמרות זאת ראו התנא"ס, המפלגה הקומוניסטית ו'בני הכפר' - בעלי הנטייה המרקסיסטית והמקורבים ל'חזית העממית' של ג'ורג' חבש, באל-קסאם נכס לאומי וסמל במאבק הפלשתיני מעבר לחילוקי הדעות בהוויה היום-יומית שלהם.
עד כדי כך אצה הדרך למשקמי הקבר של אל-קסאם עד כי הם לא וידאו את מקום קבורתו המדויק. חסן סלים דרוויש, יו"ר 'ועד הנאמנים' של נכסי ההקדש המוסלמי בחיפה המטפל מתוקף תפקידו גם בבתי הקברות המוסלמים, אמר כי ראה במו עיניו, בשנות השמונים המוקדמות (במאה העשרים), את שמו של עז א-דין אל-קסאם מתנוסס על הקבר המפואר והבולט ביותר בבית-הקברות. להפתעתו הרבה, הוא ראה ב1986- (קיימות גרסאות סותרות לגבי שנת חידוש המצבה) את שמו על קבר שונה, והפעם, בניגוד לפעם הראשונה, הוא נמצא לצד שני חבריו, שלכאורה נהרגו עמו בקרב יעבד.
מיום הקמת המצבה החדשה הלכה והתמסדה עלייה לרגל למקום וגובשו טקסים מסורתיים סביב הקבר. שנתיים מאוחר יותר, כאשר פרצה האינתיפאדה בשטחים ב9- בדצמבר 1987, חלה האצה בפעילות סביב הקבר שהפך לנדבך חשוב בבנייתו של מיתוס אל-קסאם.

באוקטובר 1993 עלה בית-הקברות 'באלד א-שייח'' לכותרות כאשר פורסמה תוכנית של המועצה המקומית נשר[2], לסלול בתחומו כביש. התוכנית עוררה רעש גדול בקרב העדה המוסלמית ואת המאבק הובילה 'התנועה האִסלאמית בישראל' באמצעות עמותה הנקראת 'עמותת אל-אקצה'. העמותה השיגה צו מניעה של בית-המשפט שהקפיא את התוכנית[3]. מבחינה הלכתית הסביר ד"ר נסים דנא, מנהל האגף לעדות דתיות במשרד הדתות: "מוסלמי שבמהלך חייו עשה מעשה בולט במיוחד למען העדה או הדת, יהפוך למקודש. ואולם קבריהם של כלל המוסלמים ה'רגילים' הופכים חסרי ערך מהבחינה הדתית כעבור דור (דור נחשב בפועל לארבעים שנים). הסוגיה הזו תקפה בכל העולם המוסלמי, ויש על כך פסקי הלכה".
באשר לקברו של אל-קסאם, אמר חסן סלים דרוויש, יו"ר 'ועד הנאמנים' של נכסי ההקדש המוסלמי בחיפה המטפל מתוקף תפקידו גם בבתי הקברות המוסלמים, כי ראה במו עיניו, בשנות השמונים המוקדמות (במאה העשרים), את שמו של עז א-דין אל-קסאם מתנוסס על הקבר המפואר והבולט ביותר בבית-הקברות. להפתעתו הרבה, הוא ראה ב1986- (קיימות גרסאות סותרות לגבי שנת חידוש המצבה) את שמו על קבר שונה, והפעם, בניגוד לפעם הראשונה, הוא נמצא לצד שני חבריו, שלכאורה נהרגו עמו בקרב יעבד.
אחד מהידועים והקובעים בפוסקי ההלכות המוסלמיות הוא ד"ר שייח' אחמד שרבאצי, מרצה באוניברסיטת 'אל-אזהר' בקאהיר, שקבע בפסק הלכה שפרסם בשאלת הדין לגבי סלילת כבישים או מבני מגורים מעל קברי המתים: "אם נקבר מוסלמי בקבר, אזי הקבר

---

[1] "פגישה עם בִּתו של החלל עז א-דין אל-קסאם", אל-נאהר, 1.10.1994 (נוסח זה אינו מופיע על המצֵבה כיום), מתוך: טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 55.
[2] כיום, עיריית נשר.
[3] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 55.

שלו הופך להיות ככל הֶקְדֵּש: אסור לפגוע בו או בקדושתו כל עוד יש בשר או עצמות של המת. אבל, אם כלתה הגופה, והמת הפך להיות אדמה, הרי שמותר להפיק במצב זה תועלת מאדמת הקבר באופנים שונים. מותר לקבור בה מת חדש וכן מותר לעשות בה שימוש חקלאי, לבנייה או לצרכים אחרים. לאור זה אנחנו מבינים שמבחינת ההלכה אין מניעה לסלול דרכים או לבנות מבנים במקום בית-הקברות, אם בית-הקברות, כאמור, אין בו עוד גופות או עצמות שנקברו בו״[1].

יתר על כן, שייח׳ מוסא טברי הקאדי של בית הדין בעכו, פסק בעצמו פסק הלכה המסיר את הקדושה מבית-הקברות ׳נשר תל-חנן׳ ומתיר להתייחס למקום הזה כאל אדמה רגילה. פסק ההלכה ניתן בתגובה לבקשה של ׳ועד ההקדשים אסתקלאל׳ בחיפה - להחליף את אדמת בית-הקברות תל-חנן שאין קוברים בו והוא נטוש זמן רב, בשטח שהשלטונות כבר גידרו אותו ועל כן קבע: ״אני מחליט לטובת הציבור ולטובת הוַקף לאשר את ההחלפה ולבטל את הגדרת השטח של בית-הקברות בתל-חנן - כוַקף, בתמורה לשטח של 30 דונם בהתאם למפה הנמצאת בתיק 11/61 בבית הדין השרעי בעכו. על החתום שייח׳ מוסא טברי, הקאדי של בית הדין בעכו״.
הד״ר דנא מבהיר שהעסקה בוצעה ונעשו החילופין כאמור בפסק הלכה זה. פסק ההלכה של בית הדין השרעי בעכו הובא בפני ׳בית הדין השרעי לערעורים׳ בירושלים בראשותו של נשיא בית הדין השרעי לערעורים, שייח׳ תופיק עסליה, ובהרכב איתו ישבו שני קאדים נוספים: אמין מדלג׳ וחוסני אל-זועבי. הרכב זה אישר את פסק הדין של בית הדין בעכו ב7- באוקטובר 1969.
פסק הלכה מוסכם זה תויק והיקנה שקט בסוגיה זו, במשך למעלה מעשרים שנים. אולם, עם פרוץ האינתיפאדה, שהאיצה את בניית מיתוס אל-קסאם, שוב נשמעו תגובות נזעמות מצד כל הגופים והמפלגות בציבור הערבי בישראל ובשטחים.

העיתון ׳אל-ווטן׳ הזהיר מפני הסכנה המרחפת על קבר השאהיד עז א-דין אל-קסאם. במאמר מערכת הביע העיתון התנגדות לעסקת המכירה והחליפין של שטח בית-הקברות בתל-חנן, בשטח קבורה חדש, שנתמכה בפסק של שייח׳ תופיק סעליה, נשיא בית הדין השרעי לערעורים[2].
עיתונים וכתבי עת ערביים אחרים כתבו בנימה דומה. קיומם של פסקי הלכה המסירים את הקדושה מעל בית-הקברות עוררו אי נוחות רבה בחוגים ערביים ומוסלמיים בארץ. הזעם הופנה בעיקר כלפי ראש מועצת נשר דאז, דוד עמר, והושמעו איומים על חייו[3]. שוב ושוב עלו הטענות לפיהן ביקש, לאחרונה, ראש מועצת נשר, דוד עמר, להעתיק ממקומו את בית העלמין המוסלמי, בו קבור השאהיד עז א-דין אל-קסאם, מתוך כוונה לסלול במקום כביש שיקשר בין נשר לצומת הצ׳ק-פוסט. ח״כ תופיק זיאד, הקומוניסט, שלח אִגרת לשר הפנים ובה מחה על כך וביקש לערב את השר בנושא. זיאד אמר כי ׳תוכנית ההעברה׳ פוגעת ברגשות כל המוסלמים במדינה וכי יש לכבד את המתים.

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 56.
[2] שם, עמ׳ 56-58.
[3] פרח, ג׳עפר, ״פעילים בתנועת החמאס מאיימים על חיי דוד עמר״, כלבו, 6.8.1993, עמ׳ 1.

בתגובה, אמר ראש מועצת נשר כי התוכניות לסלילת הכביש נעשו כבר לפני כשנה, ובמהלכן נועד ראש המועצה עם נכבדים מוסלמים בחיפה ושם סוכם "כי שום צעד לא יינקט לפני שיגיעו להסכמה עם נכבדי העדה המוסלמית". פעילים מתנועת החמאס בירושלים המזרחית איימו, באמצעות כרוז מיוחד שפרסם ארגונם[1], לפגוע בראש מועצת נשר, אם יפגע בבית העלמין המוסלמי בנשר. הם הודיעו שיממשו את איומם אם, כלשונם: "יעז עמר לפגוע בבית-הקברות". כאיום מרומז ציינו הפעילים שחוליות עז א-דין אל-קסאם פועלות בשטחים.

עמר ציין, שלפי הדת המוסלמית, בית-הקברות חדל להיות קדוש אם במשך 40 שנה לא הייתה בו קבורה. לדבריו, זה הדין לגבי בית-הקברות בנשר, שהוא פרוץ ומוזנח, וזה עשרות שנים שלא קוברים בו.

שייח' ראיד צלאח, ראש עיריית אום אל-פחם ומראשי התנא"ס, אמר כי דבריו של עמר על קדושת בית-הקברות אינם נכונים. בית-קברות נשאר קדוש לנצח, ואסור להעביר ממנו קברים. הוא גילה שכחצי שנה לפני פרסום התוכנית, הוא נפגש עם עמר וביקש ממנו לשמור על בית-הקברות, עוד הוסיף שפגיעה בבית-הקברות בנשר תתקבל כפגיעה בכל המוסלמים בארץ ובעולם: "ננקוט את כל הצעדים העומדים לרשותנו כדי למנוע מעשה כזה", הבטיח. צלאח קרא לכנס בדחיפות את 'עמותת אל-אקצה', הפועלת לשימור ולשחרור אתרים מוסלמים קדושים הנמצאים ברשות המדינה.

'עמותת אל-אקצה' דחתה את הפסיקות של שייח' מוסא טברי, הקאדי של עכו, ושל שייח' תופיק עסליה, ראש בית הדין השרעי לערעורים, שהסירו בשנת 1969 את הקדושה מבית-הקברות שבו טמון אל-קסאם. כאמל ריאן, ראש 'עמותת אל-אקצה', דחה גם את פסק ההלכה של ד"ר שייח' אחמד שרבאצי ממצרים. במארס 1991 נפגש כאמל ריאן עם השייח' תופיק ושכנע אותו לחזור בו מפסק ההלכה שנתן בשנת 1969. שייח' עסליה כתב 'פתווה' חדשה המתייחסת לבית-הקברות סלאמה ב', אך קובעת בהכללה "שקדושת בתי-הקברות הינה לעולמים ולא ניתן להסירה מאחר וזו זכות האל... אין להוציא קברים ואין לחללם".

שייח' אחמד נאטור, ששימש כקאדי יפו ובאר-שבע ומי שהחליף את שייח' תופיק עסליה פסק ב21- באוקטובר 1990 במסגרת התייחסות לבית-הקברות המוסלמי בבאר-שבע, הלכה המתייחסת לכלל בתי-הקברות המוסלמים: "..הקברים, כבודם ואיסור הפגיעה בהם - הם דבר קבוע. אין לחלל אותם בשום פנים ואופן, המת במקום קבורתו מופקד שם עד לתחיית המתים, וקדושת עצמותיו הם כקדושת אדם חי"[2].

ב19- בפברואר 1992 פִרסמו הקאדים המוסלמים המשרתים ברחבי הארץ החלטה הקובעת: "כל אדמה שהינה הקדש לקבורת מתֵי המוסלמים, תהיה הקדש שאסור למכור או למשכן ואין להשתמש בה אלא לצורך קבורת מתי המוסלמים. עם הקבורה בבית-הקברות, הוא הופך להיות מקודש, ואין לאף אדם זכות להסיר קדושה זו ממנו. אם קורה דבר כזה חס וחלילה, הסרת הקדושה בטלה מאחר וזו זכות האל ישתבח".

---

[1] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס - מאמונה באללה לדרך הטרור, ירושלים, כתר, עמ' 298.

[2] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 59-60.

וכך, בחלוף 23 שנים שקטות הכריע המיתוס הגואה סביב אל-קסאם גם את פוסק ההלכה הבכיר של הציבור המוסלמי בארץ. שייח' תופיק עסליה נאלץ להתיישר עם הלחץ הפוליטי של ציבור מאמיניו ואחריו הלכו הקאדים ופוסקי ההלכה האחרים.

אשר לנוהגים סביב הקבר, האירוע המרכזי, מתקיים מדי שנה ב19- בנובמבר, יום מותו של עז א-דין אל-קסאם. ביום שישי, 19 בנובמבר 1993 (שלושה חודשים לאחר חתימת 'הסכם אוסלו'), התקיים יום זיכרון טיפוסי. ביום זה התקיים בבית-הקברות 'מחנה עבודה התנדבותי' שבמסגרתו נאספו משעות הבוקר בין 500 ל700- בני-אדם, רובם צעירים הנמנים על התנועה האִסלאמית בישראל. הם הגיעו מאום אל-פאחם, מכפרי המשולש ומהגליל. במסגרת מחנה העבודה, ניקו את בית-הקברות, את קבריהם של עז א-דין אל-קסאם ושני חבריו, וסיידו את הקברים ואת הגדר. עם סיום עבודת הניקיון התקיימה תפילה בציבור וראש עיריית אום אל-פאחם, שייח' ראיד צלאח, נשא דרשה ודברי אזכרה לאל-קסאם. ביום זה פרסמו העיתונים וכתבי העת במגזר הערבי דברי פרשנות קיצוניים במיוחד: "התנכלויות חוזרות ונשנות מתבצעות, מטעמם של גורמים רשמיים ושאינם רשמיים, כדי לטמא את ההקדשים האִסלאמיים. האחרונה שבמזימות אלו היא סלילת רחוב באמצע בית-הקברות של המג'אהד השייח' עז א-דין אל-קסאם עליו השלום, בחיפה, אך יידע נא מי שצריך לדעת: לא נפקיר את זכויות אבותינו ולא נניח לידיים נפשעות להישלח אל עצמותיו ואל עצמות אחיו השוכבים בבית-הקברות הזה. היכן אתם, המגינים על הקדשי המוסלמים?".

דפוס 'מחנה עבודה התנדבותי' מתקיים, כאמור, מדי שנה ביום מותו של אל-קסאם ומאורגן ע"י 'התנועה האִסלאמית בישראל'. במחנה זה משתתפים גם יריביהם הפוליטיים. ארגון 'בני-הכפר' למשל, המזוהה עם השמאל הרדיקלי, גורס שמדובר בעניין לאומי ולא רק דתי.

בנובמבר 1994 נותצה המצבה ונשברה. עיסא מהג'נה מעמותת 'אל-אקצה' טען ש"ניתוץ המצבה הוא התנכלות בעקבות רצח נחשון וקסמן (ע"י החמאס)". עיסא פנה למשטרה ומחה על כי התלונה לא טופלה באופן נאות[1].

פרט לימי זיכרון, פוקדים את קברו של אל-קסאם, לדברי ד"ר דנא ואנשי עסקים יהודיים היושבים בקרבת בית-הקברות, ערבים בודדים במהלך ימות השנה, במיוחד בימי שישי ובחג הקורבן המוסלמי.

העיסוק סביב קברו של אל-קסאם בנשר קיבל הדים בתקשורת והרחיב במידה מסוימת את תודעת הזיכרון של האיש בציבור הערבי בישראל. במסגרת מחנה החינוך האִסלאמי השביעי בכפר-כנא, חולקו 200 תלמידים שהשתתפו בו לגדודים. כל גדוד נקרא ע"ש חכם דת ומג'אהד. בתחרות הקראטה נמסר, זכו 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' ו'גדוד אחד'.

ידוע גם על חנויות ספרים ערביות בארץ שנקראו על שם אל-קסאם. 'עמותה לקידמה חברתית' בחיפה העוסקת בטיפוח שכונות ערביות קוראת כבר כ14- שנים לקייטנת הקיץ לילדים מטעמה, 'קייטנת אל-קסאם'[2].

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 62.

[2] חוגי, ג'קי, "נתיב הדם של עז א-דין אל-קסאם", מעריב סופשבוע, 1.12.1995, עמ' 68.

:

הכתובת על מצבת אל-קסאם:

"בשם אלוהים הרחמן והרחום

אל תחשבו את אלה שנפלו

למען אלוהים למתים,

הם חיים לנצח אצל אלוהים

שיפצה אותם.

החלל הקדוש

עז א-דין אל-קסאם

נפל ביעבד - 19.11.1935

יחד נלך בדרכו של קסאם".

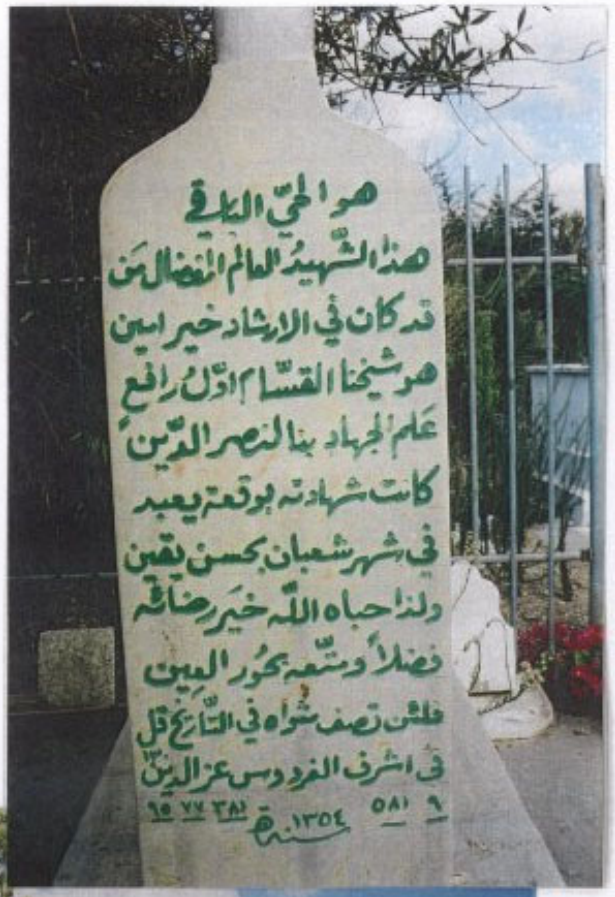

חלקת הקבר של אל-קסאם בבית-העלמין בנשר

7. <u>מיתוס אל-קסאם בזרם הפלשׂתיני הלאומי</u>

תבוסת הערבים במלחמת העצמאות בשנת 1948 היוותה את נקודת השבר הגדולה, מה שמכונה בפיהם 'אסון 1948' ('הנאכּבּה').
העשור הראשון לקיומה של מדינת ישראל ראוי להיקרא, מבחינת היישוב הערבי שנותר בה (כ150,000- בלבד) כעשור של 'הלם ואלם'. ציבור זה עסק בהתאוששות ובניסיון להשתקם ולהסתגל למצב החדש. מצב דומה שרר גם בפזורה החדשה של הפליטים הפלשׂתינים בארצות הערביות.
כמעט עשור, חלף מאז תבוסת הערבים ב1948- ללא אזכור ופעילות כלשהי סביב אל-קסאם. האיש נשכח. לאחר כיבוש השטחים בידי ישראל במלחמת ששת-הימים ב1967- החל אש"ף על ארגוניו במאבק אלים נגד ישראל בשטחים, תוך אימוץ תפיסת המאבק המזוין. בתוך כך נוצר הצורך לגבש מורשת קרב וגיבורים פלשׂתיניים הראויים לחיקוי. עוד לפני כן הוקם 'המרכז למחקרים פלשׂתיניים' ע"י אש"ף, בו השתלבו היסטוריונים וחוקרים פלשׂתיניים, שאף הם חיפשו סמלים ומופתים לפאר בהם את המאבק המזוין. מאמץ זה העלה את אל-קסאם, עבד אל-קאדר אל-חוסייני ואחרים. בכך הקדימה התנועה הלאומית הפלשׂתינית, בראשות הפַּתָח את התנועות האִסלאמיות, באימוצו של אל-קסאם כמיתוס פלשׂתיני. אל-קסאם התאים לשמש כסמל, כי לא נמצא בו כל רבב. הוא לא נמנה על ההנהגה הערבית המסורתית והמושחתת של ימי המנדט, לא היה לו שום קשר לתבוסה הערבית המבישה ב1948-, ולמשטרים הערביים הרקובים במדינות הערביות שהשתתפו במלחמה. יתר על כן, לזכותו של אל-קסאם זקפו את 'המרד הערבי הגדול של 1936-1939', שנתפס כהתקוממות פלשׂתינית שהמשכה בשנות השבעים בשטחים, ע"י ארגוני אש"ף.
המחבר הקסאמי, סובחי יאסין, מבטא את עמדת הזרם הלאומי של הפַּתָח במיתוס אל-קסאם. ב1959- פורסם בקאהיר ספרו 'המהפכה הערבית הגדולה בפלשׂתין'. הספר נועד להוכיח כי המאבק המזוין של ערביי ישראל - ראשיתו בקסאם וחבורתו. בתחילת 1963 הקים סובחי יאסין גוף בשם 'ארגון חלוצי ההקרבה לשחרור פלשׂתין' בקאהיר. סובחי, שהפך את דמותו של אל-קסאם לסמל ומופת, ראה עצמו כממשיך דרכו של אל-קסאם, ואת 'ארגון חלוצי ההקרבה' הציג כצאצאים החוקיים של 'היד השחורה'. ארגונו של סובחי יאסין התמזג בשנת 1969 עם ארגון הפַּתָח. זמן קצר לאחר מכן נרצח יאסין[1].
במהלך 1967 הופיעו יחידות פלשׂתיניות שביצעו פעולות חבלה בישראל ובגדה, שנקראו על שמם של מפקדי כנופיות פלשׂתיניים, שפעלו בזמן המנדט הבריטי. בין אלו היו: 'יחידת עז א-דין אל-קסאם' ויחידת 'איברהים אבו-דייה'. היחידות הללו, השתייכו ל'חזית השחרור הפלשׂתינית' של אחמד ג'ברייל, שהופעלה ע"י הסורים.
ארגון הפַּתָח נטל בהדרגה את הבכורה והפך לארגון הגדול והמוביל בהנהגת יאסר ערפאת, שהוביל בשנות השבעים את טיפוח שמו של אל-קסאם.
הביטאונים הרשמיים של אש"ף והפַּתָח העלו על נס את תורתו של אל-קסאם וגבורתו, ופעלו להנחלתן ליחידות הארגון הלוחמות בשטחים. 'פלשׂתין אל-ת'ורה' העיתון המרכזי

[1] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 73-74.

של אש״ף הקדיש לאל-קסאם ומורשתו מאמר מערכת באחד מגיליונותיו שתיארו את ששת העקרונות שמיצבו את אל-קסאם כגיבור המהפכה הפלשׂתינית[1]:

א. אחדות המנגנון של קיום המהפכה.
ב. הקמת ארגון מהפכני אינטגרטיבי (משולב).
ג. גיוס וארגון המונים.
ד. תכנון מדעי של העשייה המהפכנית הפוליטית והצבאית.
ה. קו פוליטי ברור בתחום הרעיוני המגדיר את היעדים ואת מחנה האויבים והידידים.
ו. ראיית הבשלת הנסיבות.

לאור ששת עקרונות אלה פעל ונאבק שייח׳ עז א-דין אל-קסאם בתחילה יחד עִם העַם הסורי, נגד השלטון הצרפתי והחל מ1921- עִם העַם בפלשׂתין, נגד האויב הבריטי והכנופיות הציוניות. באותה שעה הנהגת התנועה הערבית הלאומית, שרוב אנשיה נמנו על בעלי הקרקעות והמשפחות הגדולות, גילתה היסוס והימרה על בריטניה להשגת האינטרסים הערביים, אך הובילה את העם למבוי סתום ולקורבנות. בכך הביאו לידי ביטוי את הצד החברתי-סוציאלי של אל-קסאם, שהיה, כידוע, צנוע וממשפחה קטנה, ומנגד ההנהגה המסורתית המושחתת. אל-קסאם הִתווה לעם את הדרך שאותה לא מצאו ההנהגות המסורתיות. בכך ״נותר אל-קסאם כאותה שמש המאירה את דרך עמנו, נגד הכיבוש והעושק בכל הנסיבות ובכל הזמנים, הקשים ביותר שעברו על עמנו״[2].
סגנון דומה ננקט ע״י דוברי אש״ף והפַתָח בשנים הבאות, בעיקר סמוך למועד השנתי של נפילת אל-קסאם, והביטוי השגור היה: ״אנחנו צאצאיך אל-קסאם״. כך נמשך הדבר עד לשינויים שחלו בהתייחסות הזרם הלאומי למיתוס אל-קסאם בעקבות הקמת החמאס ו׳הסכמי אוסלו׳. עד לפרוץ האינתיפאדה, ׳האחים המוסלמים׳ (להלן אח״ס) לא השתתפו כלל בזירת המאבק. יתר על כן, בציבור הפלשׂתיני הילכו שמועות שישראל מטפחת את האח״ס בכוונה - כמשקל נגד לפַתָח ולאש״ף. עובדה היא שעד ׳הסכמי אוסלו׳ הפַתָח וארגוני אש״ף היו בלתי חוקיים ונרדפו ע״י ישראל, בעוד שהאח״ס פעלו בגלוי ולאור השמש. הם הפעילו מוסדות, עמותות וועדות כמו ׳הוועדה לאיסוף תרומות׳. כאשר אנשי פַתָח והזרם הלאומי רצו לקנטר את החמאס הם קראו להם בכוונה אח״ס כדי להציגם כמי שאינם פטריוטים וכמי שלא לחמו נגד הכיבוש הישראלי.

שכם, הגדולה בערי היהודה ושומרון, משקפת היטב את התפתחות מיתוס אל-קסאם לאורך ציר הזמן. שמעו של אל-קסאם הובא לשכם עם גל הקלטות שהובאו מחו״ל ושהציפו את ערי הגדה בראשית שנות השבעים (במאה העשרים). הקלטות כללו שירים לאומניים וסיפורי גבורה, ובכלל זה גם סיפור גבורתו של אל-קסאם. עד אז לא ידעו או לא זכרו בעיר מי היה אל-קסאם, להוציא משכילים בודדים, בוגרי אוניברסיטאות ומורים. בשנות השבעים המוקדמות היו ראשיתו של המאבק המזוין שהכריז אש״ף נגד ישראל בשטחים. צעירי הפַתָח שהשתתפו במאבק נטלו מן הקלטות שמות של גיבורים פלשׂתיניים

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 74.
[2] שם, עמ׳ 75.

והסבו אותם לשמות החוליות בשטח. הפַתָח היה הראשון להקים מג׳מועה (יחידה) בשכם שנשאה את שמו של אל-קסאם. יחידה זו פעלה גם בראשית האינתיפאדה ודאגה לפרסם את פעולותיה בציבור. יתר הארגונים הלכו בעקבות הפַתָח. הפַתָח הקפיד להעניק לאל-קסאם כבוד רב.

הריגתו של ׳אבו-ג׳יהאד׳ באפריל 1988 סימלה את תחילתו של שינוי במידת הערצת אל-קסאם בפַתָח. יחידות בארגון כונו ע״ש ׳אבו-ג׳יהאד׳, שכונה ׳מהנדס האינתיפאדה׳. יום מותו ב16.4.1988- הפך לעצרת הזדהות בכל עיר וכפר בגדה. מיתוס ׳אבו-ג׳יהאד׳ התפתח בזרם הלאומי במהירות, ודחק את מיתוס אל-קסאם. הקמת תנועת החמאס, שטיפחה את מיתוס אל-קסאם בדבקות רבה, בשלהי 1987 ולאחר מכן ׳הסכמי אוסלו׳ שגרמו לנטישת המאבק המזוין - היוו סיבות נוספות לשחיקת מעמדו של אל-קסאם בקרב הפַתָח.

לאחר שהרשות הפלשׂתינית קיבלה ב1994- את הסמכות בתחום החינוך מידי השלטון הישראלי, התקבלה בשכם החלטה לשנות את שמותיהם של בתי-הספר לשמות פלשׂתיניים סמליים. בתוך כך נתנו לבתי-ספר שמות ע״ש עומר אבן, אל-חטאב, אבו-ג׳יהאד, סעד סאהיל ואחרים. **אף בית-ספר לא נקרא על שמו של אל-קסאם**. הארגונים האִסלאמיים מחו על כך ותבעו לקרוא בית-ספר אחד ע״ש אל-קסאם. דרישתם נרשמה בפרוטוקול בצירוף הערה שהדבר ייבחן בעתיד. ראוי לציין כי ראש העיר שכם ב1994-, ע׳סאן שקעה, נמנה על הפַתָח. לא ידוע גם על מוסד ציבורי או מסגד הקרויים על שמו של אל-קסאם בשכם[1].

<u>אל-קסאם בכרוזי המפקדה הלאומית המאוחדת</u>

בכרוזים של הזרם הלאומי שהופצו ע״י מל״ם מצטיירת תמונה שונה מזו שבכרוזי החמאס. המציאות נתפשת על ידיהם במונחים חילוניים פלורליסטיים, ויש בה מקום לנוצרים ולמוסלמים גם יחד. בכרוזים אלה אין כמעט גיבורים או אירועים מההיסטוריה המוסלמית העתיקה. מה שרווח בכרוזים הוא אזכור של אישים מההיסטוריה המודרנית שהפכו לגיבורים לאומיים. השמות המופיעים לעיתים קרובות הם: עז א-דין אל-קסאם שהפך ל״חלוץ המאבק המזוין בפלשׂתין״, הסופר והמשורר ע׳סאן כנאפאני שנהרג בביירות ב1971-[2] ועבד אל-קאדר אל-חוסייני שנפל בקסטל ב1948-[3].

הזרם הלאומי שב ואימץ את דמותו של אל-קסאם מראשית האינתיפאדה וכבר בכרוזים הראשונים נוצר הרצף ההיסטורי של המאבק מימי אל-קסאם ועד להתקוממות.

בכרוז 2 מיום 10.1.1988 של מל״ם נאמר במשפט הפתיחה: ״הוי המוני עמנו המפואר, הוי עם החללים, צאצאי אל-קסאם... הוי עם ההתקוממות הצומחת משורשי המולדת מאז שנת 1936״[4].

---

[1] טל, נחמן, (1995), <u>שייח׳ עז א-דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 77.

[2] אחת היחידות ב׳חזית העממית׳ נקראה על שמו של ע׳סאן כנפאני.

[3] משעל, שאול ואהרוני, ראובן, (1989), <u>אבנים זה לא הכל - האנתִפאדה ונשק הכרוזים</u>, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד-רביבים, עמ׳ 40.

[4] משעל, שאול ואהרוני, ראובן, (1989), <u>אבנים זה לא הכל - האנתִפאדה ונשק הכרוזים</u>, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד-רביבים, עמ׳ 61.

בכרוז 3 של המל״ם מ18- בינואר 1988 נאמר: ״ברכה לכם צאצאי אל-קסאם, ברכה לכף המנגחת את מרצע חיילי האויב בסמטאות המחנות, הכפרים והערים, בכל רחבי מולדתנו הכבושה״[1].

בכרוז 4 של המל״ם מ21- בינואר 1988 יש פנייה להמונים בקריאה: ״הוי הקסאמים החדשים, הוי מסמלי ההקרבה והשחרור..״[2].

ניתן לראות שמראשית האינתיפאדה ביקש הזרם הלאומי הפלשׂתיני להפקיע את דמותו של אל-קסאם כדי להוכיח את הרצף ההיסטורי הנמשך ממרד 1936 ועד לאינתיפאדה כשאל-קסאם משמש הדוגמה והמופת: ״אנו צאצאיך, אנו הקסאמים החדשים, אנו ממשיכי המורשת״.

כרוז 12 של המל״ם מ2- באפריל 1988, נקרא כרוז הקסטל, והוא מוקדש לגיבור הפלשׂתיני עבד אל-קאדר אל-חוסייני, לרגל נפילתו בקסטל ב7- באפריל 1948. אם זאת גם בכרוז זה לא נפקד שמו של אל-קסאם. וכך נאמר בו בין השאר: ״הוי עמנו הלוחם, עמם של אל-קסאם ועבד אל-קאדר אל-חוסייני, הוי עם המאבק וההקרבה..״[3].

נראה כי צירוף שני השמות של אל-קסאם ואל-חוסייני מציין את הקשר ההיסטורי שהיה בין 'אח'וואן אל-קסאם' ותנועת 'אל-ג'יהאד אל-מקדס', שבראשה עמד עבד אל-קאדר אל-חוסייני. לאחר מותו של אל-קסאם בנובמבר 1935 התאחדו 'אח'וואן אל-קסאם' עם תנועת 'אל-ג'יהאד אל-מקדס'. הזרם הלאומי הזכיר את שמותיהם של אל-קסאם ועבד אל-קאדר אל-חוסייני בנשימה אחת, גם כדי לקרוא לדתיים לשתף פעולה עם 'המפקדה הלאומית המאוחדת'[4].

בתאריך 26.5.1988, ביום ה40- להריגתו בתוניס של חליל אל-וזיר ('אבו-ג'יהאד'), האיש מספר שתיים בהיראַרכיה של אש״ף, הקדישה לו המל״ם כרוז מיוחד שמספרו 17. בפנייה אל ההמונים שולב שמו של אל-קסאם: ״הוי מהפכנינו הגיבורים, הוי צאצאי שייח' עז א-דין אל-קסאם, הוי עמנו שלא ייגע ולא ייעף״[5].

ביום השנה לפרוץ האינתיפאדה, שחל במועד קרוב ליום נפילתו של אל-קסאם פרסמה המל״ם הנחיה לפיה: ״ביום השבת 19.11.1988, יום השאהיד אל-קסאם, תתקיים שביתה כללית להנצחת זכר השאהיד השייח' עז א-דין אל-קסאם ואֶחיו, אשר הניפו את הרובה מול פני האויב הבריטי בגבעות יעבד וג'נין והכריזו על מהפכה מזוינת נגד העריצות״[6].

כחודשיים לפני כן הקדיש אש״ף באמצעות המל״ם כרוז לזכר מעשי הטבח ב'ספטמבר השחור', בסברה ושתילה (1982), בדיר יאסין (1948), קיביה (1959) וכפר-קאסם (1956), ״אשר קצרו אלפים מבני עמנו... במטרה לטשטש את הזהות הלאומית שלנו. (...) הנה אנו חזקים יותר... משום שתמיד יצאנו ממעשי הטבח בראש זקוף, מתיישרים מעל גבי

---

[1] שם, עמ' 64.
[2] שם, עמ' 67.
[3] שם, עמ' 91.
[4] שם, עמ' 95.
[5] שם, עמ' 111.
[6] שם, עמ' 157.

הפצעים וממשיכים בדרך בה החלו אבותינו ובראשם עז א-דין אל-קסאם ועבד אל-קאדר אל-חוסייני״[1].

בכרוז 48 מ10- בנובמבר 1989 מתייחסת המל״ם לאירועי הדמים בהר-הבית וכורכים בכך את שמו של אל-קסאם. ״יום 19 בנובמבר יהיה יום שביתה כללית במחאה על פגיעת האויב במקומות הקדושים וכניסתו להר-הבית, וכמו כן כמחאה על הניסיון לבנות את בית-המקדש. יום זה יוקדש לזכרו של הלוחם הפלשתיני השייח׳ עז א-דין אל-קסאם״.

בכרוז 63 של המפקדה מתאריך 29 באוקטובר 1990 נקבע: ״19 בנובמבר 1990 כיום פעילות מיוחד לזכרו של הלוחם הגדול השאהיד עז א-דין אל-קסאם״[2].

בכל כרוזי ׳המפקדה הלאומית המאוחדת׳ שהופצו סמוך לתאריך מותו של אל-קסאם, הוקדשו לו ביטויים זהים לאלה שפורטו וקבעו פעילות מיוחד לאותו יום.

<u>המפלגה הקומוניסטית הפלשתינית</u>

המפלגה הקומוניסטית על גלגוליה השונים, רואה באל-קסאם מיתוס עוד משנות השלושים (במאה העשרים) מתקופת המנדט הבריטי. כמפלגה מרקסיסטית, השוללת את האידיאולוגיה התיאולוגית, היא מאמצת את ההיבט החברתי בפועלו של אל-קסאם ומדגישה את רגישותו למעמד הפועלים והחלשים בקרב הפלשתינים. הקומוניסטים מדגישים גם את ההיבטים הלאומיים בתפיסתו של אל-קסאם ומטבע הדברים מבליטים אותם יותר מאשר את ההיבטים האִסלאמיים של האיש ותורתו. אל-קסאם העלה על נס את המאמץ להקמת מפקדה לאומית מהפכנית הקשורה להמונים. בו בזמן הוא שימש גם סמל ומופת לדתיים שראו שאמונתו בדת האִסלאם ובג׳יהאד היא אמונה כנה נגד העושק והשעבוד, בניגוד לאלה הסוחרים בצורה זולה ברגשות הדתיים. אל-קסאם היה סמל לאנשי הזרם הלאומי הערבי, שראו בבעיה לאומית בכל ארץ ערבית שהיא חלק בלתי נפרד מן הלאומיות הרחבה והכוללת של האומה הערבית כולה.

במלאת 50 שנה למות אל-קסאם, ב1985-, קיימו חברי המפלגה הקומוניסטית הישראלית טקס נטיעת חורשה ואזכרה באתר בו נהרג אל-קסאם ליד הכפר יעבד בשומרון ורק״ח דאגה לשיקום הקבר. מאז קריסת בריה״מ, נתונה המפלגה הקומוניסטית במשבר והתנתקה ממיתוס אל-קסאם (כשם שהתעלמה מיום האזכרה ללנין).

יחסו הדיכוטומי של השמאל הערבי-פלשתיני כלפי אל-קסאם, נבע מהסתירה בהיותו בראש וראשונה אישיות פונדמנטליסטית אִסלאמית, שראה בג׳יהאד הדתי מכשיר עיקרי להשגת זכויות הפלשתינים. התעורר צורך לקבל הבהרה הֲלכתית מוסמכת שתיישב את הסתירה בין התפיסה האידיאולוגית של השמאל המרקסיסטי לבין הערצתם את איש הדת המובהק אל-קסאם. סאלם ג׳וברָאן, מראשי המפלגה הקומוניסטית ורק״ח לשעבר היטיב להבהיר סוגיה זו. בתקופתו של אל-קסאם ניתן היה לאבחן בין 4 פלגים בחיפה, המבטאים את ההבדלים ברקע החברתי והפוליטי בקרב הפלשתינים בעיר ובארץ כולה[3]:

---

[1] משעל, שאול ואהרוני, ראובן, (1989), <u>אבנים זה לא הכל - האִנתִפאדה ונשק הכרוזים</u>, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד-רביבים, עמ׳ 141.

[2] טל, נחמן, (1995), <u>שייח׳ עז א-דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 68.

[3] טל, נחמן, (1995), <u>שייח׳ עז א-דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 81-82.

א. **הלאומיות המסורתית** - תנועה המורכבת מנכבדים ומסורתיים דוגמת רשיד חאג׳ איברהים. זו הייתה ביסודה לאומיות חילונית שהכילה גם מסורתיים. אנשי הפלג נתנו כבוד לדת.

ב. **הדתיים המסורתיים** - עליהם נמנו הקאדים, המופתים ואנשי הדת שהיו בד״כ אמידים ובעלי קרקעות בכפרים. שני הפלגים האלה היו קרובים זה לזה מבחינה חברתית ובהשקפת עולמם. הם נהגו להתבטא נגד הבריטים ונגד הציונות אך הם לא היו רדיקלים והיו מוגבלים ביכולת להוציא את דעותיהם אל הפועל.

ג. **המפלגה הקומוניסטית** - בשנות השלושים חלה עלייה גדולה בכוחה בגלל המשבר הלאומי, האבטלה בקרב האוכלוסייה הפלשׂתינית, ׳המרד הערבי׳ ומאוחר יותר פרוץ מלחמת העולם השנייה. הקומוניסטים שעסקו בפיתוח תיאוריות מרקסיסטיות היוו אנטיתזה להנהגה הערבית המסורתית ולכן רשיד חאג׳ איברהים לא רצה לצרף קומוניסט ל׳ועד הלאומי׳ של חיפה (הדתיים המסורתיים התנגדו לקומוניסטים).

ד. **האִסלאם העממי** - פלג בהנהגת עז א-דין אל-קסאם. אישיותו הכריזמטית-דתית והתנהגותו האישית שהייתה ללא רבב, שימשו כוח סוחף, הנדרש לתנועות המונים עממיות.

בשעת המשבר הסוציאלי-כלכלי העמוק, ובתחילתה של הסתאבות דתית ומסורתית, הרים אל-קסאם את הדגל, לא בדרך של הפרחת סיסמאות, כמו הקומוניסטים, אלא כערבי-מוסלמי אותנטי המשלב לאומיות שורשית עם דתיות שהיא גם נקייה וטהורה וגם רדיקלית-עממית. בשנות השלושים הלאומיות החילונית הייתה חלשה בכל המזה״ת, חוץ מאשר באוניברסיטאות ובחוגים האינטלקטואלים.

עז א-דין אל-קסאם מילא איפוא את החלל הריק, תחילה בחיפה ואח״כ בזירה הפלשׂתינית רבתי. עניי העיר נמנו על השכבות המסורתיות-דתיות, והמסר הפלשׂתיני של האידאולוג הקומוניסטי אמיל תומא, שהיה נוצרי, קומוניסט ואתאיסט לא דיבר אליהם. רמת המחאה העממית של שכבות אלו, הייתה חלשה מאוד. לכן, נוצרה הזדהות מהבחינות ההיסטורית והסוציאלית, בין השכבות העממיות הנתונות בעוני ומצוקה לתנועתו של אל-קסאם, בעוד שהזרם השמרני והזרם החילוני-קומוניסטי, היו מרוחקים ומנותקים מהשכבות הללו.

בתקופת משבר קשה עוברות שכבות חברתיות מפסיביות לאומית לאקטיביות לאומית בעלת סממני להט לאומניים. אל-קסאם ניפק לשכבות העממיות דגם מושלם של רדיקליזם חברתי - תמהיל של שנאה לעשירים הפלשׂתינים, ליהודים, לציונות ולבריטים. לפי עדויות חבריו, הוא היה חוצב להבות בנאומיו והפיח רוח חיים באִסלאם הרדום והרדיקלי. הוא הביא דוגמאות מהנביא מוחמד כדי ללמד על פיהן את העם הפשוט. מצד שני, הוא פיתח לאומיות ואפילו, במובן מסוים, היה גם חילוני, אך הצניע את הדבר. כאשר אל-קסאם דיבר על עתיד הערבים, הוא עשה זאת בנוסח של מפלגת ׳הבעת׳ בסוריה

ועיראק שהיא מפלגה חילונית. הזרם הקומוניסטי שידע שרוב העם הינו שמרני, חיפש ברית דווקא עם הזרם הדתי-רדיקלי. למרות דתיותו, קשור זרם זה לשכבות העממיות וההיבט הדתי לא דחה את המאבק נגד הבריטים אלא להיפך, תבע להיאבק בהם ובציונות. דברים אלה תאמו את התפיסה של הקומוניסטים שהתחייבו לכבד את הייחוד הדתי של אל-קסאם.

אל-קסאם פיתח קשרי ידידות עם המוטראן אל-חג'אר, הבישוף הקתולי שישב בחיפה. בכל הפגנה נראו אל-קסאם ואל-חג'אר צועדים יחד שלובי ידיים, וכך גם בהלוויות. אל-קסאם לא התמקד בדבריו איתו על הקמת מדינה אִסלאמית בפלשׂתין, אלא על המאבק הפלשׂתיני על בסיס אחדות של מוסלמים ונוצרים.

בשלב מאוחר יותר הצטרפו אליו מורים, סטודנטים ומשכילים והוא הפך להיות דגם אנטי ממסדי בעיני הפלשׂתינים. הוא היה אנטי ממסדי גם כלפי הממסד הפוליטי-המסורתי. כאשר הדת עסקה ביום הדין ובעולם הבא, היא בעצם קראה לפסיביות עלי אדמות. אל-קסאם לעומת זאת לא הרדים את ראשי המאמינים אלא השתמש בדת כדי לחדד ולהמריד את הרגש, גם הסוציאלי וגם הדתי בקרב השכבות העניות. במקום בו נכשלו הקומוניסטים במשך עשרות שנים - ביחסם אל השכבות העממיות - הצליח אל-קסאם. הוא העלה את השכבות האלו בדרגה, והביא אותן לאקטיביזם פוליטי מהול בהערכה לדת.

מספרים שבין לוחמיו, שבאו למסגד, היו גם כאלה שכלל לא התפללו ואף לא הקפידו על מצוות האִסלאם, אבל אל-קסאם העלים מכך עין. הדתיים המסורתיים השמרנים ראו באל-קסאם מנהיג שבא להרוס את הממסד הדתי ואילו הלאומים-מסורתיים, נחרדו מהאקטיביזם הסוציאלי שלו. לכן, טבעי היה שהקומוניסטים מצאו באל-קסאם בן-ברית ומשתמשים במיתוס שלו עד היום.

השמאל עסק בפיתוח מיתוסים זרים שלא דיברו אל העם. הקומוניסטים סגדו ללנין למשל, 'החזית העממית' של חבש פיתחה את המיתוס סביב מאו טסה טונג הסיני וצ'ה-גבארה. תורתו של אל-קסאם הייתה אינטגרציה של שלושה יסודות:

א. לאומיות (ערביות).

ב. דתיות (אִסלאמית).

ג. מהפכנות אלימה.

אל-קסאם הִתווה את דרך הדתיות לשכבות העממיות ופתח להן דרך של רדיקליות מהפכנית. בכך נבדלה דרכו מזו של המופתי, חאג' אמין אל-חוסייני שהתבסס על פאודליזם דתי, שנשען על בעלי הקרקעות העשירים והמשפחות הגדולות.

כל מפלגה וארגון, אימצו את מה שתואם או רצוי לתפיסתם. החמאס, אימץ את הדתיות האִסלאמית, הג'יהאד האִסלאמי את המהפכנות האלימה בדת האִסלאם, והקומוניסטים את הערביות ואת המהפכנות האלימה.

אמיל תומא סיפר לחוקר סאלם ג'ובראן[1] שהמופתי, חאג' אמין חשש מעליית כוחו של אל-קסאם ומאפשרות שהקסאמים יהרסו את השכבה הפאודלית הערבית מסורתית. לכן חיפש פתרון לבעיית פלשׂתין בדרך פוליטית המנוגדת לדרכו של אל-קסאם. אל-קסאם היה

[1] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 85.

משוכנע בדרכו. הוא היה דמות ייחודית שמיזגה מרדנות סוציאלית ודתית גם יחד. הייתה בו זיקה עמוקה לדלת העם.

ההיסטוריון והחוקר עבד אל-קאדר יאסין מתאר את סבלם של הפועלים והמשפחות החקלאיות הפלשתיניות מעושק ומיסוי, את אובדן הקרקע והדיכוי, ואת היעדר הארגון המקצועי כפי שקיים אצל היהודים. אל-קסאם הדגיש את הצדק החברתי ולכן התנגד לגביית כספים בכוח ובאיומים מהאוכלוסייה, כפי שעשו יתר החבורות והכנופיות הערביות. המחבר משווה את אל-קסאם למהפכן צ'ה גבארה שפעל בשנות החמישים והשישים בקובה ובדרום-אמריקה. למרות היותו איש דת, פעל אל-קסאם כמהפכן: החלטתו מנובמבר 1935, לעזוב את חיפה ולצאת לג'יהאד בהרי ג'נין, נועדה לגייס את ההמונים למהפכה בדומה למהלך הצבאי על פיו פעל גבארה בבוליביה. אל-קסאם, כמו גבארה בחר לצאת לאזור רחוק ומיוער שאליו התקשו השלטונות להגיע במגמה שהאוכלוסייה המקומית תשמש כמשענת תומכת למהפכה. בחירה זו התבססה על אסטרטגיית הגרילה העממית, כלומר היטמעות הכוחות הלוחמים בקרב האוכלוסייה האזרחית.

המחבר תוקף את המופתי, חאג' אמין אל-חוסייני ואת כל ההנהגה הלאומית בזמנו שהתנהגו בצביעות וניסו להגיע להסדר פוליטי עם הבריטים מייד לאחר מות אל-קסאם, במטרה לפגוע במיתוס הגואה סביבו. את המופתי כינה יאסין "קפיטליסט גדול". יאסין מציין שאמנם מטרות המהפכה של אל-קסאם לא מומשו, אך הוא היה הראשון שיזם מאבק מזוין והטמיע בעם את החשיבות של מאבק כזה שבא לידי ביטוי ב1936-[1].

המחבר מצניע את תפיסתו הפאן-אִסלאמית של אל-קסאם ומדגיש את גישתו המעמדית, לאומית, חברתית. ניתוחו של סאלם ג'ובראן מוביל למסקנה שהשמאל, בדגש על הקומוניסטים, מעריצים בכנות את איש הדת אל-קסאם כמופת ללאומיות ולערביות, את גישתו הפרולטרית-מהפכנית ואת היותו איש גרילה והיוזם הראשון של המאבק המזוין הפלשתיני בארץ ישראל.

'החזית העממית לשחרור פלשתין'

'החזית העממית לשחרור פלשתין' (חז"ע), הינה הארגון השני בחשיבותו, לאחר הפַתְח, במסגרת אש"ף. מאז ייסודה ב11- בדצמבר 1967 עומד בראשה ד"ר ג'ורג' חבש, פלשתיני ממוצא נוצרי. 'החזית' אימצה תפיסה מרקסיסטית ובהתאם לה היא מטפחת מעת לעת מיתוסים זרים שאינם ערבים, כמו פידל קסטרו ששימש כמודל לחיקוי, צ'ה גבארה, שמספר יחידות של 'החזית' נקראו על שמו בשטחים בשנות השבעים, מאו טסה-טונג הסיני, בעיקר על בסיס ספרו האידיאולוגי 'המלחמה העממית'[2].

ארגון כזה, מעצם טיבו, לא יראה באל-קסאם סמל. כארגון פלשתיני הוא הקדיש מעת לעת בפרסומיו מקום לדמותו של אל-קסאם כלוחם למופת. 'החזית' ניסתה גם לחקות את חמאס בקוראה לאחת מיחידותיה בשם 'גדודי החלל עיסאן כנפאני', כמשקל נגד ל'גדודי עז א-דין אל-קסאם', ומספר כרוזים בשם זה הופצו, אך התופעה נמוגה.

---

[1] שם, עמ' 86.

[2] בכור, גיא, (1991), לקסיקון אש"ף, תל-אביב, משרד הביטחון, עמ' 124.

למרות זאת, היו מספר מקרים בהם מפקדים בודדים ב'חזית', התפעלו מאל-קסאם המנהיג והלוחם, ונתנו ביטוי להערכתם בהצהרות ובכתובים. המקרה הבולט קשור בליילה ח'אלד, פעילה בחז"ע, בעלת השקפות מרקסיסטיות ומי שהתפרסמה כחוטפת מטוסים במסגרת פיגועי מיקוח. ליילה ח'אלד מתארת בספרה, כיצד חיפשה בראשית דרכה שורשים וגיבורים בעם הפלשתיני. היא הבינה לדבריה, ששליחותה ההיסטורית היא ללחום במדכאים ובמנצלים, ולכן החליטה להיות מהפכנית במגמה לשחרר את עצמה ואת עמה.

במסגרת חיפושיה אלה, היא "שאבה השראה ממהפכן פלשתיני משנות השלושים - עז א-דין אל-קסאם, אדם שייצג את רוח ההתנגדות ואשר ארגן לראשונה את מעמד הפועלים ואת מהפכת האיכרים במולדת הערבית". "אל-קסאם", מוסיפה ח'אלד, "עסק בארגון המחתרת שלו במשך שנים אחדות. ב1935- כאשר ראה את המשך הבגידה בעמו, פתח אל-קסאם במאבק מזוין שמטרתו מלחמת שחרור עממית נגד האימפריאליזם הבריטי, הציונות והריאקציה הערבית. המהפכנים של אל-קסאם היו פועלים, איכרים, סטודנטים ומתקדמים אחרים. זה היה מרד של המדוכאים והוא דוכא על-ידי הבריטים בעזרת הציונים והריאקציה הערבית. פלשתין אבדה לטובת הציונות בין השנים 1936-1939, ולא בין השנים 1946-1948 , כפי שהיסטוריונים וערבים רבים האמינו. אל-קסאם היה קדוש, אך זכרו הוכתם ונמחק בידי אלה שזלזלו בו. 'החזית העממית לשחרור פלשתין' מתחילה מהמקום שאל-קסאם הפסיק; בני דורו התחילו במהפכה, הדור שלי מתכוון לסיים אותה"[1].

'החזית הדמוקרטית לשחרור פלשתין' (חז"ד) בראשותו של הנוצרי, נאיף חוואתמה, דומה בהשקפתה הפוליטית, ל'חזית' של ד"ר חבש. בחז"ד, קיימת הערצה רבה לאל-קסאם. רואים בו סמל הן כלוחם פלשתיני מהולל והן כראשון שארגן את מעמד הפועלים הפלשתיני. פעילים של החז"ד מן הכפר יעבד ומאזור ג'נין הושפעו מפרשת הקרב האחרון שבו נפל אל-קסאם ביעבד. בשנות השבעים, קראה החז"ד יחידה ע"ש אל-קסאם 'קוואת (כוחות) עז א-דין אל-קסאם'. במלאת 24 שנים להקמת החז"ד, ב22- בפברואר 1993, פרסם הארגון כרוז ובו פנייה לצאצאי אל-קסאם ועמיתיו - עומר אל-קסאם, אבו-ג'יהאד, אבו-איאד וחללי החז"ד האחרים, להמשיך בדרך המהפכה והאינתיפאדה. לאחר תחילת תהליך השלום חל פילוג בחז"ד. ארגון 'החזית הדמוקרטית' נשאר גוף קטן המתנגד ל'הסכם אוסלו' וכמעט חסר השפעה בזירה הפלשתינית.

8. <u>מיתוס אל-קסאם בתנועה האִסלאמית</u>

<u>החמאס</u>

[1] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 87-88.

במשך שנים ארוכות נשכחו פועלם של אל-קסאם ותנועתו מהתרבות הפלשׂתינית. קשה למצוא תיעוד הולם ומקיף להערכת תרומתו להיסטוריה הפלשׂתינית. רק בספרים בודדים אוזכרה פעילותו של אל-קסאם, ואף היא בהתייחסות מצמצמת[1]. בספרים אלה אין די חומר תיעודי להכללת מלוא פועלו ואישיותו של אל-קסאם[2]. הקמתה של תנועת החמאס, עם פרוץ האִנתִפאדה בשלהי שנת 1987, החייתה מחדש את מיתוס אל-קסאם.

במאבק שניהלו הזרם הלאומי וארגוני אש״ף השונים בשטחים נגד ישראל עד לאינתיפאדה שכונה על-ידם 'המאבק המזוין' נעדר מקומן של התנועות האִסלאמיות. 'הג׳יהאד האִסלאמי הפלשׂתיני' הוקם, אמנם, בראשית שנות השמונים (במאה העשרים) אך, הוא היה ארגון קטן ובעל השפעה מוגבלת בחברה הפלשׂתינית. החמאס עדיין לא הוקם והגוף האִסלאמי שקדם לחמאס ברצועת עזה היה 'אל-מוג׳מע אל-אִסלאמי' (האגודה האִסלאמית). בראשות האגודה עמד השייח' אחמד יאסין. גוף זה נאלץ, במחצית השנייה של שנות השמונים, להתמודד מול האשמות מצד ארגונים שונים, בעיקר הפַתָח, שטענו שהאִסלאמים אינם נוטלים חלק ב'מאבק'. אנשי ה'מוג׳מע' השיבו למתקפות עליהם בהפצת ספרונים[3] בהם הופקע שמו של עז א-דין אל-קסאם מחזקת הזרם הלאומי, כדי להוכיח מי באמת היה ״חלוץ המאבק המזוין״. במבוא של החוברת צוין שהיא מוקדשת לכל אנשי 'התנועה האִסלאמית' שהג׳יהאד על אדמת פלשׂתין יקר להם, מזמנו של עומר אבן אל-חטאב, דרך צלאח א-דין, אל-קסאם ואל-בנא. בתיאור זה התכוונו הכותבים להוכיח את רצף הדורות במאבק שניהלו מצביאי האִסלאם הלוחם, דרך אל-קסאם וחסן אל-בנא, מייסד 'האחים המוסלמים'. הספרון קובע שבעיית פלשׂתין היא בעיה אִסלאמית מכל הבחינות. האִסלאמים היו הראשונים שאימצו בפעם הראשונה בעת החדשה של פלשׂתין את דרך המאבק המזוין המודרני על בסיס תפיסה חברתית ותרבותית. החל מניסיונו של השייח' הגיבור עז א-דין אל-קסאם שהתבסס על דבקות בתוכנית, במסגרת של לוחמים, בהקפדה על ארגון חשאי המורכב מחוליות, ובבחירה של אנשים מאמינים ודבקים בדתם, הנכונים למסור נפשם על קידוש האל והג׳יהאד[4].
אל-קסאם ידע גם להגדיר את מחנה האויבים ואת מחנה הידידים. המחנה האִסלאמי הדגיש גם את הרצף ההיסטורי של המאבק הפלשׂתיני במאה הנוכחית וטען שגם זה התבסס על גיבורים אִסלאמיים. מהפכנותו של אל-קסאם לא הייתה הראשונה במאה הנוכחית אלא השתלבה באחרות. קדמו לה מהפכות 1920, 1921 ו1929-. בנובמבר 1935 התנהל קרב יעבד בפיקודו של אל-קסאם שסירב להיכנע לכוחות בריטיים עדיפים והשיב להם: ״אנו לא נכנע שהרי זה הג׳יהאד למען האל״. וכך נפל חלל עם אחרים מאֶחיו, דבר המהווה ביטוי לשורשיו של עם מוסלמי ומוג׳האד.

---

[1] ספרים שבהם אוזכרה דמותו של אל-קסאם: 'אל-קדיעייה אל-פלשׂתינייה' מאת אכרם זעיתר, 'אל-קדיעייה אל-ערבייה' מאת נאג׳י לויש, ובספר 'אל-תאורה אל-ערבייה אל-קוברה פי פלשׂתין' (ההתעוררות הפלשׂתינית הגדולה בפלשׂתין) מאת יאסין מועלף.

[2] קסאם, עבד אל-סאתר, (1992), שייח' אל-מוג׳האד, שכם, ספריית אל-ריסאלה - אוניברסיטת אל-נאג׳ח, עמ' 2, תרגום: פלח פלאח.

[3] 'אל-חקיקה אל-ע׳איבה' ('האמת הנעדרת').

[4] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 90.

כותבי הספרון מביאים גם את ההקשר האקס-טריטוריאלי של האִסלאם כדי להראות לזרם הלאומי שהג׳יהאד מיושם בכל רחבי המזרח-התיכון. וגם לצורך אינטרס זה הופקעה דמותו של אל-קסאם. האימפריאליזם עזב את ארצות ערב על צבאותיו רק לאחר שספג מהלומות מכאיבות מצדן של התנועות הג׳יהאדיות המקומיות בכל אתר ואתר: האח״ס ו׳אל-אזהר׳ היכו במצרים, עז א-דין אל-קסאם היכה בפלשׂתין, עבד אל-כרים אל-חטאבי - במרוקו, עומר אל-מוכתאר - בלוב, עבד אל-חמיד בן בדיס ועבד אל-קאדר אל-ג׳יזארי - באלג׳יריה[1].

כחודש לאחר הפצת הספרון רעדה האדמה בשטחים. האירועים יצרו מציאות חדשה ששינתה את הכל; את מעמדה של ישראל בשטחים, את מעמדם הפוליטי של הפלשׂתינים והציבה במרכז הזירה את תנועה אִסלאמית חדשה - החמאס. אלה כבר לא נזקקו להתגונן ולהדוף התקפות של הזרם הלאומי בכל הנוגע למקומם במאבק נגד ישראל.

ביום שלישי, 8 בדצמבר 1987, פרצו במחנה הפליטים ג׳באליה, שבצפון רצועת עזה, מהומות קשות בין התושבים לבין צה״ל. הקריאה שחזרה ונשנתה הייתה: ג׳יהאד! ג׳יהאד! יום המחרת, 9 בדצמבר 1987, הפך ליומה הראשון של האינתיפאדה וייזכר בתולדות הימים של הפלשׂתינים כראשיתה של התקוממות עממית שהובילה אותם להשתחררות מעול הכיבוש הישראלי[2].

פרוץ האינתיפאדה בשטחים הציב בפני האח״ס ברצועה (׳אל-מוג׳מע אל-אִסלאמי׳) אתגר רעיוני ומעשי חסר תקדים. אירועי ההתקוממות סחפו את כל תושבי השטחים וה׳מוג׳מע׳ לא יכול היה לעמוד מנגד. כדי למנוע פגיעה אנושה בדימוי התנועה כינס השייח׳ אחמד יאסין בדצמבר 1987 את בכירי האח״ס ברצועה. ב14.12.1987- החבורה החליטה על הקמת תנועת החמאס. החמאס השתלבה עד מהרה באירועי ההתקוממות בשטחים ובכך, נוסף נדבך אִסלאמי רב משקל לזירה הפוליטית הפלשׂתינית, שעתיד היה גם להעצים את מיתוס אל-קסאם[3].

הבסיס האידיאולוגי של התנועה וההתייחסות לאל-קסאם, מבוטאים ב׳אמנת החמאס׳, שפורסמה באוגוסט 1988. באמנה קובעת החמאס ש״תנועת ההתנגדות האִסלאמית, היא חולייה בשרשרת הג׳יהאד מול הכיבוש הציוני, הנמשכת מאז ההתקוממות של החלל עז א-דין אל-קסאם ואֶחיו הלוחמים, בני האחים המוסלמים בשנת 1936, דרך הג׳יהאד של הפלשׂתינים ושל האחים המוסלמים במלחמת 1948, ופעולות הג׳יהאד של האחים מ1968- ואילך. הג׳יהאד היא דרכה, והמוות למען אללה, הוא הנשגב בשאיפותיה״.

דברים אלה ב׳אמנת החמאס׳ נועדו להבהיר שלוש נקודות:

א. הסמליות ברצף הדורות במאבק שהחל אל-קסאם עד ימינו אלה.

ב. מרכזיותו של הג׳יהאד במאבק הפלשׂתיני.

ג. המאבק הִנו אִסלאמי במהותו, ואין בו אזכור של גורמים פלשׂתיניים לאומיים או חילוניים.

מרכזיותו של הג׳יהאד והגשמתו, שבגינו בעיקר צמח ונבנה מיתוס אל-קסאם, מחייב דיון בתפיסות הג׳יהאד של אל-קסאם והחמאס.

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 91.

[2] שיף, זאב ויערי, אהוד, (1990), אנתפאדה, ירושלים ותל-אביב, שוקן, עמ׳ 12.

[3] שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס - מאמונה באללה לדרך הטרור, ירושלים, כתר, ע׳ 31.

האידיאולוגיה של החמאס מתבססת על האח"ס כפי שבאה לידי ביטוי ב'אמנת החמאס'. נאמר בה שהחמאס הגדירה עצמה כאגף הפלשׂתיני של האח"ס. עפ"י השקפת 'האחים' הדרך להשגת היעד, קרי, מדינה אִסלאמית אחת גדולה, היא בהשלטת אורח החיים האִסלאמי על החברה כולה. בהתאם לכך יש לדחות את הג'יהאד המוסלמי עד שיבשילו התנאים להבטחת הצלחתו. האינתיפאדה אילצה את החמאס לשנות את סדרי העדיפויות, בניגוד לתפיסה המסורתית של האח"ס, ולקבוע שהג'יהאד הוא דרך הפעולה העכשווית היחידה, וכי אין לבעיה הפלשׂתינית פתרון אלא בג'יהאד. על מנת להסיר כל ספק קבעה החמאס: "הג'יהאד לשחרור פלשׂתין הוא חובה אישית"[1].

מייסד החמאס ומנהיגה, שייח' אחמד יאסין התבטא באופן נחרץ ש"הג'יהאד הוא מלחמת חובה על כל מוסלמי במטרה לשחרר את ארצו. זה היה בעבר וכך יהיה בעתיד עד להחזרת האדמות שלקח האויב. כך קובעת הדת ובקשר לזה אין הבדל בין המפלגות הדתיות. כדי שלא יהיה צורך בג'יהאד, על ישראל להוריד את ההתנחלויות ולהחזיר את האדמות, ישראל צריכה להחזיר למוסלמים גם את ירושלים ולהחזיר את הזכויות לארבעה מיליון הפליטים הפלשׂתינים המתגוררים בארצות השונות. כל עוד תנאים אלה לא ימולאו, שלום עִם ישראל הוא פשע. הג'יהאד הוא העיקרון והאדם שמבצע אותו הוא סמל. עז א-דין אל-קסאם עורר את הג'יהאד והגשים אותו ועל כך הוא ראוי לתהילה. הוא מהווה גם סמל דתי אצל המוסלמים"[2].

אל-קסאם גרס ג'יהאד כדרך יחידה למנוע מהציונות להגשים את חלומה - הקמת מולדת בפלשׂתין. הוא אף הרחיק לכת בקוראו למוסלמים לדחות את מצוות החג' (העלייה לרגל) כדי לחסוך את הכסף לקניית נשק וזאת בקובעו שהג'יהאד חשוב יותר מן העלייה לרגל. ניתן איפוא לקבוע זהות ברורה בין תפיסות הג'יהאד של החמאס לאלו של אל-קסאם[3].

<u>מוטיב השייכות הלאומית</u>

להנהגת החמאס ופעיליה אין שום קושי עם עובדת מוצאו הסורי של אל-קסאם. להיפך, העובדה שערבי-סורי נטש את מולדתו, הגיע לפלשׂתין, לחם בה נגד הכיבוש הזר ונפל תוך כדי לחימה זו - כל אלה ראויים להערכה יתרה. מעולם לא העלימו או הדחיקו את מוצאו הסורי ואף לימדו זאת בבתי-הספר ברצועת עזה בתקופת השלטון המצרי והישראלי. מבחינה אִסלאמית, שהיא המדד הקובע, אין זה משנה אם אל-קסאם היה סורי או פלשׂתיני. קובעים מעשיו של האיש. אל-קסאם יליד סוריה נהרג בג'יהאד על אדמת פלשׂתין ואילו עבדאללה עזאם יליד פלשׂתין נהרג בג'יהאד על אדמת אפגניסטן. שניהם סמלי מופת, למרות שלא נהרגו על אדמת מולדתם. כל עוד הם נהרגו תוך כדי ג'יהאד האִסלאם יכול לאמצם כדמויות לחיקוי.

אל-קסאם הועדף כמיתוס בחמאס, כי אימץ את תפיסת הג'יהאד וביצע אותו בפועל בצורה מעולה בעיקר בגלל יכולת הארגון וההתארגנות שלו. יותר מכל אחד בדורו הצליח אל-קסאם להקים תאים חשאיים שפעלו בסתר תוך נקיטת צעדי מידור, ולבסוף הצליח

---

[1] טל, נחמן, (1995), <u>שייח' עז א-דין אל-קסאם</u>, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 93.

[2] <u>שם</u>, עמ' 94.

[3] מצוות החג' (העלייה לרגל) כלולה בחמשת מִצוות היסוד באִסלאם, לעומת הג'יהאד שלא נכללת בהן, ולכן נחשבת 'פחותה' במעמדה ההֲלכתי.

להוציאם למערכה. הוא חינך את אנשיו ואמר להם שהמפקד צריך להילחם ואף למות עם פקודיו, ועובדה היא שבקרב יעבד סירב להיכנע לבריטים והעדיף למות.

מרכיבי הבחירה באל-קסאם כדמות מיתוס - הדתיות האִסלאמית (׳יעאלם׳) ומילוי מצוות הג׳יהאד כשאהיד, הדוגמה האישית, לוחמת הגרילה, הרלוונטיות האקטואלית כדמות בת ימינו (ולא היסטורית רחוקה) היכולה לשמש מודל להזדהות, ההיבט הסוציאלי - ההתחברות לדלת העם, נקם. תנועת אל-קסאם הציבה כמטרה את גירוש הבריטים, את הצלת הארץ מחלום הבלהות הציוני והגשמת חירות ועצמאות לעם הפלשׂתיני. היא ראתה בפלשׂתין יחידה אינטגרטיבית אחת שאינה ניתנת לחלוקה ושאין לנהל כל מו״ם בנוגע לאדמתה. בריטניה סללה את דרכה בכוח הנשק ולכן צריך לאלצה לעזוב את הארץ. עם אויב מדברים רק בכוח וכל ניסיון דיפלומטי נידון לכישלון מראש. לכן אל-קסאם לא ניהל מו״ם עם הבריטים, וקבע דרך פעולה אִסלאמית, הדבקות בג׳יהאד, מחייבת הקרבה. היות והג׳יהאד הוא דבר מוכתב ומחייב את המאמין, אזי מי שמקיים את הג׳יהאד, יזכה בסופו של דבר בניצחון או במות קדושים, המג׳האד מקדיש את מאמציו וזמנו למען הג׳יהאד. הוא מקריב לשם כך גם את כספו. אל-קסאם פעל לפי עיקרון זה ומכר חלק מרהיטי ביתו לצורך קניית נשק, הג׳יהאד איננו מעשה של איש בודד, אלא של קיבוץ של אנשים. אל-קסאם פעל לפי עיקרון זה וגייס ואימן חבורה של אנשים.
ד״ר איברהים אבו-סאלם העלה את מוטיב הנקם הגורם להערצת אל-קסאם כמיתוס. אין ספק שהוא סמל הג׳יהאד שנשען על האמונה האִסלאמית. הוא מילא את המוסלמים בגאווה, והיה מופת לדוגמה אישית. אולם, אל-קסאם מעורר ומסמל גם את שאיפת הנקם בקרב אנשי החמאס והפלשׂתינים. מדברים על כך במתקני הכליאה ומדברים על כך בבתי-הספר. אל-קסאם הועדף כמיתוס על-פני האחרים כי הוא היחיד המשלב באופן ברור בין הדת והנשק. הצורך לנקום על העוול והדיכוי הוא אפילו מעל לדת. כאשר ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳ ביצעו פעולות נקם אחרי הטבח במערת המכפלה - הכל מחאו להם כף.

בקרב אנשי הפַּתָח ובציבור הלאומי הפלשׂתיני מהווה דמותו של אל-קסאם סמל גבורה פלשׂתיני על כי החליט לצאת למאבק מזוין נגד הבריטים והיהודים עם קבוצה קטנה ודלת אמצעים, והקריב עצמו במאבק הזה[1]. הזרם הלאומי אינו מדגיש את ההיבט הדתי בפעילותו של אל-קסאם, ואילו תנועת החמאס מעצימה במיוחד את הממד האִסלאמי בדרכו של אל-קסאם. מוצאו הסורי של אל-קסאם הִנו חסר משמעות מבחינת החמאס, כי השייכות הלאומית מתגמדת לעומת השייכות ל׳אומה האִסלאמית׳. לעומת זאת הפַּתָח יעדיף תמיד גיבור פלשׂתיני במוצאו. הוא הדין לגבי עבדאללה עזאם ובנו שהם פלשׂתינים שיצאו לג׳יהאד באפגניסטן ונהרגו שם. לדעת ארגון הפַּתָח את זכרם צריכים לכבד בעיקר האפגנים, כי למענם ולא למען פלשׂתין הם נהרגו.
תנועת החמאס רואה באל-קסאם סמל בגלל תפיסת הג׳יהאד שלו כדרך יחידה לפתרון בעיית פלשׂתין. עם זאת להנהגה הפוליטית של החמאס אין השפעה מלאה על הזרוע הצבאית שלהם הנקראת על שמו של אל-קסאם. להתחזקות הפונדמנטליסטים יש השפעה

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 77.

על המיתוס. לפני הקמת החמאס, האח״ס התנגדו לאש״ף ולפַתְח, וגם לא השתתפו במאבק המזוין. מאז פרוץ האִנתִפאדה ב1987-, מתמידה תנועת החמאס בהתנגדותה לאש״ף ול׳רשות הפלשׂתינית׳ אבל מנהלים מאבק מזוין קשה בשטח - ג׳יהאד. המצב השתנה עוד יותר מאז ׳הסכם אוסלו׳ לאחר שהפַתְח נטש את דרך המאבק המזוין. במקביל לכך, כאמור, חל פיחות בקרב החוגים הלאומיים במיתוס אל-קסאם, בגלל הבעייתיות בטיפוח מיתוס של פונדמנטליסט כאל-קסאם, במסגרת תהליך השלום עם ישראל.

מעניינת סוגיית בחירתו של השם ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳ במהלך האִנתִפאדה, עליה אמר אל״ם דוד חכם בריאיון: ״מאחורי בחירת השם עז א-דין אל-קסאם יש כוונת מכוון - באישיותו, בדמותו, בפועלו ובתפיסותיו. למרות זאת להערכתי בחירתו היא יותר בחירה של ה׳שטח׳ מאשר בחירה מוכתבת מלמעלה. תחושתי זו נובעת גם מכך שאף אחד לא יודע מי בחר בשמו: לא הרהרו בבחירה ולא ערערו על הבחירה ולבסוף שמו התקבע חזק בתודעה הפלשׂתינית. בשום פרסום רשמי שאני מכיר אין התייחסות לנושא של בחירת דמותו. זה מעניין שאף אחד לא מתהדר גם בדיעבד, בבעלות על קביעת השם הזה לזרוע המבצעת של החמאס משום שקביעה כזו מקנה, ללא ספק, הרבה קרדיט לקובעה. בדרך האלימינציה, זה היה חייב לעבור את אישורו של השייח׳ אחמד יאסין״[1].

ארגון ׳הג׳יהאד האִסלאמי׳ יותר מקורב למיתוס אל-קסאם מהחמאס, בגלל קיצוניותו. ׳הג׳יהאד׳ גם בנוי כמחתרת חשאית, הוא אינו נושא אופי ציבורי, ואין לו מוסדות מוכרים, לעומת החמאס שיש לו הנהגה, מוסדות ועמותות. בנושא תפיסת הג׳יהאד כדרך פעולה אין הבדל בין הארגונים האִסלאמיים האלה לבין תפיסתו של אל-קסאם.

רק עם פרוץ האינתיפאדה החליטו האח״ס ללכת בדרך המאבק מזוין והקימו את החמאס. חמאס אימצה מייד את אל-קסאם כסמל וכמיתוס, כמי שהיה גם איש דת ובעיקר קרא לג׳יהאד ונפל במסגרתו למען פלשׂתין. בחירת החמאס בדמותו של אל-קסאם הייתה בחירה טבעית. חמאס לא יכלה להעדיף את עבד אל-קאדר אל-חוסייני למרות שהיה דתי ונפל בקרב הג׳יהאד. הוא לא היה דתי כמו אל-קסאם ובנוסף לכך, בנו פייסל אל-חוסייני הינו איש פַתְח בכיר ומשפיע בשטח, וזה הפריע לחמאס. החמאס אינה רואה באבו-ג׳יהאד סמל. נוצר מצב שאל-קסאם הוא סמל של כל הפלשׂתינים, כי גם הפַתְח מכיר בסמליותו, ואילו אבו-ג׳יהאד הוא גיבור של הזרם הלאומי בלבד. אילו נותר אבו-ג׳יהאד בחיים, לפַתְח היו אפשרויות רבות אחרות לבנות מיתוס סביב אחד מגיבוריו שנפלו בביירות, בירדן, בשטחים או בתוניס. לחמאס, כאמור, אל-קסאם הייתה האפשרות הטבעית.

<u>כרוזי האִנתִפאדה</u>

[1] נספח 3 - ריאיון עם אל״ם (מיל׳) דוד חכם, עמ׳ 114-115.

הכרוזים שימשו ומשמשים כלי חשוב להבעת עמדות ולמתן הכוונה לאוכלוסייה הערבית כיצד לנהוג בשִגרה ובחירום. כך היה בעת שלטון המנדט הבריטי, כך במהלך שליטת ישראל בגדה המערבית וברצועת עזה מאז מלחמת ששת-הימים, וכך בימינו.

במהלך האינתיפאדה, שפרצה בשטחים ב9- בדצמבר 1987 הפכו הכרוזים לכלי תקשורת מרכזי יותר מבעבר. הם הופיעו בתדירות גבוהה והפכו לקוד התנהגות עבור האוכלוסייה, שנהגה על-פי הכוונת הכרוזים בשִגרת החיים ובמאבק נגד השלטון הישראלי. שני הזרמים הפוליטיים העיקריים, הזרם הלאומי והזרם הדתי, ביטאו בכרוזים את תפיסותיהם לגבי המאבק ולגבי פתרונו. הזרם הלאומי כלל את הארגונים העיקריים באש"ף: פַּתָח, החזית העממית לשחרור פלשתין, החזית הדמוקרטית לשחרור פלשתין והמפלגה הקומוניסטית הפלשתינית. אלה היו שותפים ל'מפקדה הלאומית המאוחדת' (מל"ם) שהוציאה את הכרוזים בשמה. הזרם הדתי התבסס על תנועת החמאס וה'ג'יהאד האִסלאמי'[1].

הכרוזים משקפים היבט מסוים של המאבק והאידיאולוגיה ונעשה בהם שימוש באישים ובדמויות על רקע אירועים היסטוריים, ומכאן חשיבותם לבחינת מקומו ומיקומו של אל-קסאם בכל אלה.

החמאס מרבה לעשות שימוש בדמויות ובאירועים היסטוריים הלקוחים ממסורת האִסלאם וזאת כדי להדגיש את אופיו הדתי של הסכסוך עם ישראל. שמות של מצביאים מוסלמים המוזכרים לעיתים בכרוזים הם: חאלד אבן אל-וליד גיבור קרב ירמוך בשנת 634, צלאח א-דין אל-איובי שגבר על הצלבנים בקרב חיטין בשנת 1187, הסולטן הממלוכי ביברס שאף הוא לחם בצלבנים, וג'עפר אבן אבו-טאלב שלחם בביזנטים בשנת 629.

כאשר מתייחסים בכרוזים להיסטוריה הפלשתינית בת ימינו, בוחרים כרוזי החמאס להדגיש דמויות ואירועים בעלי אופי דתי. כאן הדמות הבולטת היא זו של שייח' עז א-דין אל-קסאם[2].

הכותרת של כרוז מספר 31 של החמאס מנובמבר 1988 היא - 'ה**שאהיד אל-קסאם: לא להכרזת בלפור כן להתקוממות המבורכת**'. בגוף הכרוז נאמר: "ב19- בנובמבר 1935, רשם המוג'האד איש הדת, המורה האזהרי, השייח' עז א-דין אל-קסאם, דף חדש של גבורה בנופלו חלל יחד עם קבוצה מחבריו, לאחר שגרם לצבא הבריטי אבידות רבות... אל-קסאם סמל ההקרבה, אל-קסאם ניצוץ מהפכת 1936". הכרוז קובע, שיש לקיים שביתה כללית ביום שבת 19.11.1988 לציון נפילתו של איש הדת המוג'האד, השייח' עז א-דין אל-קסאם וחבריו[3].

בכרוז מספר 33 של החמאס מ23- בדצמבר 1988 מצוין כי "ב25- בדצמבר שנת 1947 הוקמו פלוגות 'הג'יהאד הקדוש' בידי הגיבור עבד אל-קאדר אל-חוסייני כתגובה מעשית על החלטת החלוקה (של האו"ם) מס' 181". הכרוז קובע כי יש לקיים מאבק ועימות ב25.12.1988- לציון יום האזכור. עבד אל-קאדר אל-חוסייני זכה לעִתים לכינויי הערצה דומים לאלה הניתנים לאל-קסאם[4].

---

[1] משעל, שאול ואהרוני, ראובן, (1989), אבנים זה לא הכל - האִנתִפאדה ונשק הכרוזים, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד-רביבים, עמ' 33 ו38-.

[2] שם, עמ' 40.

[3] שם, עמ' 198 ו259-.

[4] משעל, שאול ואהרוני, ראובן, (1989), אבנים זה לא הכל - האִנתִפאדה ונשק הכרוזים, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד-רביבים, עמ' 265.

ב17- בדצמבר 1989 פִרסם החמאס את כרוז מס׳ 51 מטעמו, בו הביע צער על מותו של עבדאללה עזאם ״יליד פלשתין״ (המרכאות נמצאות בכרוז המקורי) אשר נהרג בפקיסטן ותמך בג׳יהאד האפגני ובג׳יהאד הפלשתיני, ואשר לרציחתו אחראיים ה׳מוסד׳ הישראלי והאימפריאליזם האמריקני. הכרוז קורא לשביתה כללית ביום 25 בדצמבר 1989 כמחאה על מותו של עבדאללה עזאם. ראוי לשים לב שעבדאללה עזאם מכונה בהדגשה ״יליד פלשתין״, כותרת שלא ניתן לכנות בה את אל-קסאם.

כרוז מס׳ 49 של החמאס מ27- באוקטובר 1989 מכריז על ״19 בנובמבר כיום הסלמה ועימות נגד הצבא ועדרי המתנחלים לזכר נפילתו כחלל של עאלם הגליל, הלוחם עז א-דין אל-קסאם, אימאם ודרשן של מסגד חיפה ב1935-״.

ב31- באוקטובר 1990, בכרוז מס׳ 66 הסתפק החמאס בקביעת יום הסלמה מיוחד לזכר נפילתו של שייח׳ עז א-דין אל-קסאם[1].

לקראת כינוס ׳ועידת מדריד׳ בסוף אוקטובר 1991, פרסמו הארגונים הפלשתיניים שהתנגדו לתהליך השלום (חמאס, ג׳יהאד-אִסלאמי וגופים המקורבים ל׳חזית׳ של חבש ול׳חזית׳ של חוואתמה), כרוזים חריפים מאוד בניסוחם תוך תיאור הרצף של המאבק המזוין הפלשתיני מ1920- עד לאינתיפאדה. אל-קסאם מופיע בכרוזים כמבשר הולדתה של המהפכה הפלשתינית ב1936-.

אחד הדגשים בכרוזים הוא שהג׳יהאד הִנו הדרך היחידה לשחרור פלשתין. בהקשר הזה ציינו אנשי החמאס את הדמיון לתפיסתו של אל-קסאם בזמנו, שהתנגד לדרך המו״מ הפוליטי של המופתי חאג׳ אמין אל-חוסייני עם הבריטים, כדרך להשגת הזכויות של הפלשתינים. לדברי אנשי החמאס הדרך היחידה להגיע לפתרון היא הג׳יהאד. ב31- באוקטובר 1991 כונסה במדריד, בירת ספרד, ועידה בין-לאומית, בחסות מנהיגי ארה״ב, רוסיה ומלך ספרד לפתרון המשבר במזרח התיכון. הועידה כונסה לאחר מלחמת המפרץ, בה הביס בפברואר 1991 צבא הקואליציה, בראשות הצבא האמריקני ונאט״ו ובהשתתפות כוחות צבאיים ממדינות ערב (מצרים, סוריה, סעודיה, כווית), את הצבא העיראקי בפיקודו של סאדאם חוסיין. הפלשתינים תמכו בסאדאם חוסיין ומצבם המדיני בזירה הבינ״ל היה קשה מאוד (נוסף על מצבם הקשה מבית נוכח דעיכת האינתיפאדה העממית). להלן שני כרוזים העוסקים ב׳ועידת מדריד׳.

כרוז חמאס מס׳ 80 מ29- באוקטובר 1991 יוצא בחריפות נגד ועידת השלום במדריד ונגד מה שהוא מכנה: ״התרפסות בפני בני הקופים, החזירים ורוצחי הנביאים״ ודוחה כל הסדר עם ״גזלני פלשתין וזכויות העם הפלשתיני״. אחמד יאסין זוכה לכינוי ״שייח׳ ההתקוממות״.

הכרוז שב ומדגיש את עיקרי החמאס כלהלן:

״אדמת פלשתין מן הנהר ועד הים - אדמת וַקף אִסלאמית ואין איש רשאי לוותר על גרגר ממנה״. ״הג׳יהאד הינו הדרך היחידה לשחרור פלשתין ויש לגייס לשם כך את מלוא יכולתה של האומה האִסלאמית״. ״הבעיה הפלשתינית הינה בעיה אִסלאמית ולא רק בעייתם של הפלשתינים, באשר פלשתין שייכת לדורות המוסלמים הבאים עד ליום הדין״. הכרוז הזה מנסה להדגיש את ״אִסלאמיותה של פלשתין״ באמצעות שימוש מוגבר

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 64.

ברמקולים, ודרשות במסגדים במהלך חודש נובמבר 1991 - נגד 'ועידת מדריד'. הכרוז מנחה: ב20- בנובמבר (1991) יש לקיים יום הסלמה נגד כוחות צה"ל לציון יום מותו של המג'האד שייח' עז א-דין אל-קסאם בשנת 1935.

פרסום נוסף מני רבים שעסק בהתקפה חריפה על 'ועידת מדריד' הופץ ב28- באוקטובר 1991, במשותף ע"י גופי סטודנטים המזוהים עם החמאס, 'החזית העממית' של ג'ורג' חבש ו'החזית הדמוקרטית' של נאיף חוואתמה[1].

הכרוז מציין את הרצף במאבק המזוין הפלשתיני, החל ממאורעות 1920 ועבור למאורעות הדמים ב1929- שבגִנם נִתלו 3 פלשתינים. אח"כ התעצמה ההתנגדות הפלשתינית ע"י השאהיד עז א-דין אל-קסאם שמותו בישר את הולדת המהפכה הפלשתינית בשנת 1936 ע"י הקסאמים הקדושים: פרחאן אל-סעדי, עבד אל-רחים אל-חאג' מחמד ויוסוף אבו דורה[2]. בהמשך מאזכר הכרוז את גדודי 'אל-ג'יהאד אל-מקדס' בפיקודו של שאהיד הקסטל עבד אל-קאדר אל-חוסייני אשר נפל חלל בגין "הבגידה הערבית". בהמשך, מציין הכרוז, את תחילת המהפכה הפלשתינית באמצע שנות השישים (במאה העשרים) בראשות הפַתְח, את אירועי 'ספטמבר השחור' ב1970-, מלחמת האזרחים בלבנון ב1975- ומלחמות ישראל בלבנון ב1978- וב1982- עד לאינתיפאדה.

בהמשך לכך תוקף הכרוז את "ועידת הכניעה" במדריד.

ניתוח תוכן של למעלה מ200- כרוזים שהופצו במהלך 7 שנות אינתיפאדה מעלה את הביטויים והכינויים שהודבקו לאל-קסאם ע"י הזרם הלאומי והחמאס ואשר יש בהם כדי להביע את האידיאולוגיה והקו הפוליטי של כל גוף, המכתיב את ההתייחסות אל מיתוס אל-קסאם. 'המפקדה הלאומית המאוחדת' (הזרם הלאומי בראשות הפַתְח) משתמשת בעיקר במונחים לאומיים, חילוניים ופלורליסטיים ומעט במונחים דתיים שחובה להזכירם ע"י כל מוסלמי. הביטויים נועדו להאדיר את אל-קסאם כדי לתמוך במאבק המזוין שאומץ כתפיסה מרכזית של הפַתְח בשנות השבעים (במאה העשרים) להשיג את אחדות העם הפלשתיני ולעודד צעירים להתגייס למאבק. ואלה הביטויים העיקריים כלפי אל-קסאם שהופיעו (לפי סדר כרונולוגי): "חלוץ המאבק המזוין", "אנחנו צאצאי אל-קסאם", "הוי עם ההתקוממות הצומחת משורשי המולדת מאז שנת 1936", "הקסאמים החדשים, מסמלי ההקרבה והשחרור", "עמנו הלוחם, עמם של אל-קסאם ועבד אל-קאדר אל-חוסייני...", "מניף הרובה נגד העריצות", "הלוחם הפלשתיני", "הלוחם הגדול"[3].

החמאס מטבע אמונתו ודרכו משתמש בביטויים אִסלאמיים מובהקים בקשר לאל-קסאם שהבולטים בהם - "שאהיד", "מג'האד", "המורה האזהרי", "איש הדת", "סמל ההקרבה", "ניצוץ מהפכת 1936", "עאלם הגליל", "אימאם", "דרשן המסגד". בחמאס אין החלשה בליבוי המיתוס בכרוזים ובפרסומים. נהפוך הוא, החמאס מובילת המיתוס במחנה הפלשתיני, מובילה אותו גם בכרוזים ובהבלטה יתרה. בכל הכרוזים מטעם החמאס שהופצו סמוך למועד יום מותו של אל-קסאם או תאריכי אזכור אחרים, נעשה

[1] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 69.
[2] השלושה נִמנו על כנופיית אל-קסאם ונהרגו במהלך מאורעות 1936-1939.
[3] טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 72.

שימוש באותם ביטויי הערצה לאיש כפי שבאו לידי ביטוי עד כה, ונקבעו הנחיות מיוחדות להתנהגות האוכלוסייה בהקשר לאל-קסאם.

מעניין לציין את ההתעלמות מיום האזכור השנתי לאל-קסאם[1] בירחון נובמבר 2001 של ביטאון החמאס 'פלשתין אל-מוסלימה' היוצא בלונדון, ובגיליונות נובמבר 2001 של שבועון מפלגת ההצלה האִסלאמית[2] 'אלריסאלה' היוצא בעזה. בעיצומו של המִרדף הנחוש של כוחות הביטחון הישראליים אחר ראשי ארגוני הטרור האִסלאמי; כאילו נדחק המיתוס ההיסטורי מפני הבהילות הקיומית. או שמא, הנחלת מיתוס אל-קסאם הופנמה עד כדי אי צורך פורמלי בציון המועד?

ארגון הג'יהאד האִסלאמי

הארגון שהעלה את אל-קסאם לרמה הגבוהה ביותר מבחינת סמל ומופת והפיכתו לאבי המהפכה הפלשׂתינית המזוינת, היה 'הג'יהאד האִסלאמי הפלשׂתיני'. 'הג'יהאד האִסלאמי הפלשׂתיני' הוקם בראשית שנות השמונים (במאה העשרים) ע"י ד"ר פתחי שקאקי ושייח' עבד אל-עזיז עודה. שניהם אנשי רצועת עזה שפעלו במשותף בשנות השישים והשבעים במצרים, במסגרת 'האחים המוסלמים'. האח"ס, לטעמם, לא היו קיצוניים מספיק והתרחקו מהסכסוך הישראלי-פלשׂתיני. שקאקי ועודה גרסו שיש להקדים את שחרור פלשׂתין לחינוך לאִסלאם. כלומר, צריך לדלג על השלבים המוקדמים וללכת ישירות לג'יהאד. הם ביקשו להוסיף למאבק הלאומי הפלשׂתיני גם את הממד הדתי.

הג'יהאד האִסלאמי הושפע יותר מכל תנועה אִסלאמית אחרת בישראל ובשטחים מן המהפכה האיראנית של חומייני ב1979-. בהגיעם לרצועת עזה בשנות השמונים הקימו השניים תאים חשאיים ובשנת 1988 פתחו בפעולות טרור נגד ישראל. תורת הארגון מפורטת במצע שהופץ בדצמבר 1988. מפקדת הארגון, בהנהגת עבדאללה שאמי ובראשות ד"ר פתחי שקאקי, נמצא בדמשק. ב1994- ביצע הארגון פעולות טרור קשות[3], ובעקבותיהן חוסל ד"ר שקאקי ב1995- במלטה.

ארגון 'הג'יהאד האִסלאמי' נותן ביטוי להערצתו את אל-קסאם בחינוך הניתן לאנשיו, בכרוזי האינתיפאדה ובפרסומים אחרים. ביטוי נאמן ונמרץ ניתן ב'מצע הג'יהאד האִסלאמי' שהופץ בדצמבר 1988 בשטחים בתום שנה לפרוץ האינתיפאדה. אל-קסאם הוא השם הראשון המופיע במצע כבר בפתיחה הנקראת 'הקדשה': "תנועת הג'יהאד האִסלאמי שהיא המשך של ג'יהאד אִסלאמי ממושך, מניפה היום את דגלה בהכריזה: 'יחי הג'יהאד'. בדמה שוכנים אל-קסאם, אל-בנא וקטב, היא פרי המאבק האִסלאמי המר של **מאה זו**. היא שמה את כל כובד משקלה במערכה נגד האויב". דברים אלה מדגישים את רצף המאבק האִסלאמי ורעיון הג'יהאד שמבטא אל-קסאם לאורך המאה העשרים. אל-קסאם מוזכר במצע בנשימה אחת עם מייסד ארגון 'האחים המוסלמים', חסן אל-בנא, ועם אחד מגדולי המהפכנים באִסלאם בדורנו סייד קטב המצרי. בפרק המתאר את התפתחות 'הג'יהאד האִסלאמי בפלשׂתין', נאמר: "שנים רבות לאחר הניסיון האִסלאמי החלוצי בהנהגת השייח' עז א-דין אל-קסאם, שהצית את פתיל המאבק בין האִסלאם לבין המפעל

[1] ב20.11.2001- מלאו 66 שנים להריגת אל-קסאם והאירוע עבר בקול דממה תקשורתי.
[2] מפלגת בת של החמאס.
[3] כולל פעולות פיגועי התאבדות בבית-ליד ובאוטובוס 'אגד' ליד כפר-דרום.

הערבי, במקום המרכזי של המאבק ביניהם, (...) נולדה תנועת הג׳יהאד האִסלאמי״.
בהמשך, באותו פרק קובע המצע: ״תנועת הג׳יהאד האִסלאמי איננה בגדר קריאה חדשה,
(...) היא היענות לקריאה של חלוץ התנועה האִסלאמית המודרנית, המהפכן המוסלמי
ג׳מאל אל-דין אל-אפע׳אני[1], והגשמת התקוות הגדולות שלמענן שפך דמו החלל עז א-דין
אל-קסאם. היא נושאת את רוחו ועקרונו: ׳הדבקות בחובה והשתחררות מכבלי
האפשרות׳. במהותה היא ׳תנועה קסאמית׳ כשם שהיא מפעלו של האימאם חסן אל-בנא״.
בעיני ׳הג׳יהאד האִסלאמי׳ אל-קסאם הפך לא רק לאבי ׳הג׳יהאד האִסלאמי בפלשׂתין׳
שהכריז ג׳יהאד על המערב הכופר והציונות אויבת האִסלאם, אלא גם מהפכן ומתקן
חברתי, מי שלחם נגד עריצות חברתית ונגד המשטרים וההנהגה הערבית הרקובה כמו חסן
אל-בנא, סייד קטב ואחרים[2].
עפ״י המצע ניתן לקבוע שקיימת זהות ברורה בין תפיסת הג׳יהאד של הארגון לבין זו של
אל-קסאם. ׳הג׳יהאד האִסלאמי׳ קובע, כפי שצוין מפורשות: ״אנחנו ׳תנועה קסאמית׳״.
חלקו של ׳הג׳יהאד האִסלאמי׳ כארגון קטן יחסית, בתקשורת הפלשׂתינית/אִסלאמית, הוא
מצומצם, אולם ההתבטאויות הקיימות, כולל אלו המתייחסות לאל-קסאם, מופנות כולן
אל הרובד הריגושי. מדי שנה מקדיש הארגון דברים מיוחדים ביום מותו של אל-קסאם.
במלאת 58 שנה למותו הקדיש כתב העת של הארגון דברים נרגשים לאל-קסאם: ״...58
שנים אחרי מותך ביעבד, מתמזג דמך עם הדם שנשפך בחברון וג׳נין. (...) תהליך השלום
הוא ניסיון להרוג את אל-קסאם מחדש. 58 שנים לאחר נפילתו מטיל אל-קסאם צלו על כל
רחבי המולדת וחודר לכל בית ושכונה, ומגיע לדמרה, ענזה, פרדסי אשדוד ומג׳דל. ביום
הזיכרון לנפילתך נוכחים כל הקדושים, החיים והמתים. דורך הוא הדור של אל-קטב
ואסלמבולי[3]. הזיכרון מזעיק את כולנו לתהילה ולנקם״.

ניתן היה לצפות שהג׳יהאד האִסלאמי יהיה הגוף הראשון שיאדיר את מיתוס אל-קסאם
מפני שבג׳יהאד האִסלאמי קיימת תפיסת שילוב של לאומיות ודת, בעוד שתפיסת החמאס
היא ׳פלשׂתין אִסלאמית׳ ולא ׳פלשׂתין ערבית׳. אנשי הג׳יהאד האִסלאמי לעומת זאת הינם
ערבים לאומיים דתיים, ופלשׂתין בעיניהם היא מולדת ערבית ואִסלאמית. בהדחקת הפן
הערבי-לאומי של אל-קסאם, תנועת החמאס מעוותת את דמותו ומציגה אותו כמג׳האד-
דתי וכדגם למשחרר אדמת פלשׂתין המוגדרת ע״י החמאס כאדמת ווַקף קדושה. ׳הג׳יהאד
האִסלאמי׳ מתוך תחושת קרבה מיוחדת לתורת הג׳יהאד של אל-קסאם ביטא בכרוזיו
ניסוחים קיצוניים מאוד וכמו יתר הארגונים ניצל גם את הכרוזים למתן הנחיות לציבור
מנקודת ראותו. בכרוז מטעמו מתאריך 2 בנובמבר 1990, קרא ה׳ג׳יהאד האִסלאמי׳ לציין
את יום השנה ה55- למותו של שייח׳ עז א-דין אל-קסאם בשביתה כללית שתתקיים ב20-
בנובמבר 1990, הוא תאריך מותו של אל-קסאם בקרב יעבד. ה׳ג׳יהאד האִסלאמי׳ קובע
בכרוז שהתאריך האמיתי לפרוץ המהפכה האִסלאמית הוא יום 20 בנובמבר 1935 - יום
נפילתו של אל-קסאם ביעבד.

---

[1] **ג׳מאל אל-דין אל-אפע׳אני** - הוגה דעות ותאולוג אִסלאמי שחי בתחילת המאה העשרים במצרים.

[2] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 106-107.

[3] **אסלמבולי** - רוצחו של הנשיא המצרי אנוואר סאדאת ב6.10.1981-.

התנועה האִסלאמית בישראל

התנועה האִסלאמית של ערביי ישראל הוקמה בתחילת שנות השמונים (במאה העשרים), ומאז הפכה לכוח מרכזי במִגזר הערבי. התנועה שואפת ליצור חברה דתית המושתתת על חוקי האִסלאם. הזהות האידאולוגית בין התנועה האִסלאמית לחמאס הפלשׂתינית הובילה לסיוע מוסרי, פוליטי וחומרי של חברי התנועה בישראל לאחיהם בגדה וברצועה. ביטאון התנועה בישראל משמש שופר לחמאס. רבים מערביי ישראל לומדים במכללות האִסלאמיות ברשות הפלשׂתינית (חברון ושכם). בעבר נחשפו לא פעם קשרי טרור בין התנועות ופעילות בתחום המימון הפיננסי והעברות בנקאיות[1].

על יחסה של התנועה האִסלאמית בישראל ניתן ללמוד מהתבטאותו של השייח' ראאד סאלח, המנהיג הדתי החשוב ביותר של המוסלמים בישראל ('הפלג הצפוני' בתנועה האִסלאמית בישראל) וראש עיריית אום אל-פאחם לשעבר. השייח' סאלח איננו מכיר במוסדותיה של מדינת ישראל ודוגל בזכות שיבה מלאה לפליטים הפלשׂתינים מ1948- ובכינונה של מדינה אִסלאמית בה יוחלו חוקי השריעה (ההלכה) האִסלאמית. לדבריו "ישראל נהפכה למציאות פוליטית שלא ניתן להתכחש לה. אני אינני מכיר בישראל כמדינה תרבותית או דמוקרטית. היישות הישראלית לא הצליחה עד עכשיו להתאקלם, לא במעגל הפלשׂתיני, לא במעגל הערבי ולא במעגל האִסלאמי"[2].

בריאיון עם ד"ר איברהים אבו-ג'אבר, ראש 'המכון למחקרים בני זמננו' באום אל-פאחם[3], הוא אמר כי הבחירה בעז א-דין אל קסאם כסמל נבעה מהיותו לוחם שהתנגד נמרצות לכיבוש. "המיליטנטיות שלו, העובדה שנהרג בקרב, מוצאו הסורי (המעיד על מאבק מוסלמי חוצה גבולות) כל אלה הפכוהו לדמות המאחדת את כלל המוסלמים בחזית אחת מלוכדת", אמר ד"ר אבו-ג'אבר. "המטרה בבחירתו היא להציג לצד השני את ההתנגדות המזוינת בשטח ובמקביל ליצור תמריץ לפלשׂתינים להתגייס למאבק. בחירתו נבעה מאמונת הפלשׂתינים כי שחרור אדמתם ייתכן רק במאבק מזוין ולא בדיבורים, מאמרים או הטפות תאורטיות. אישית, אני בכלל לא מאמין בדרכו של אל-קסאם, אני דוגל בפתרון בדרכי שלום. אנחנו חיים במצב מסובך", הוסיף ד"ר אבו-ג'אבר, "המדינה שלנו נלחמת בעם שלנו, ולמרות זאת ישנם קווים אדומים וגבולות בל-יעברו. מיתוס אל-קסאם מפרנס את המוטיבציה הפלשׂתינית למאבק בישראל נגד הכיבוש. מטרת האסטרטגיה של התנועה האִסלאמית היא להשפיע ככל האפשר באמצעות מיתוס אל-קסאם על בני הנוער להתגייס לשורותיה".

9. אל-קַסאם בִּראי היסטוריונים פלשׂתיניים

[1] שקד, רוני, "התנועה האחות של החמאס", ידיעות אחרונות - 24 שעות, 11.9.2001, עמ' 2.
[2] בנא, ג'לאל. "דבר האִסלאם הישראלי". מוסף הארץ. 26.10.2001, עמ' 18-22
[3] נספח 1 - ריאיון עם ד"ר איברהים אבו-ג'אבר, עמ' 102-106.

בשנות השמונים (במאה העשרים) החלו הכתיבה והפרסום המחקרי של ספרים ומאמרים על אל-קסאם במוסדות מחקר אוניברסיטאיים פלשׂתיניים[1]. ההיסטוריונים השונים התייחסו במגמתיות אל דמותו של אל-קסאם גם מתוך זווית ראייתם הפוליטית. אל-קסאם עצמו הותיר בעזבונו רק ספרון קטן בענייני דת. גם נאומיו ודרשותיו לא תועדו בכתב. התיעוד הפלשׂתיני התבסס בעיקרו על שניים מאנשי כנופייתו שעדיין חיו בשנות השמונים - סובחי יאסין משפרעם ובדואי מהכפר קבלאן בשומרון שהשתתף בקרב יעבד[2].
עגאג׳ נויהוג[3] סבור שאל-קסאם לא טעה בשיקוליו כאשר החליט לצאת ליעבד עם מספר מועט של אנשים וכלי-נשק. אל-קסאם העדיף, מתוך אמונה וביטחון ליפול חלל, כדי שימשיך לחיות ברוח העם, וכדי לתת דוגמה אישית התואמת את תוכן הטפותיו. ואמנם מותו זעזע את הציבור הפלשׂתיני בארץ ואל-קסאם בישר את תחילתה של המהפכה. הוא מסכם את לקחי אל-קסאם באומרו שאם היו לו כסף ונשק הוא היה הופך למנהיג דוגמת עבד אל-כרים אל-חטאבי במרוקו או לסולטן אל-אטרש בסוריה. למרות שהיקף המהפכה שלו היה מצומצם, הוא נותר חלק ממיתוס התהילה בהיסטוריה של פלשׂתין: ״אל-קסאם נותר כוכב מבריק בהיסטוריה של המהפכה הפלשׂתינית, שאורו משליך על כל הדורות הפלשׂתיניים ומאיר את הדרך לכל הנאמנים שהחירות לגביהם היא חסרת ערך, אם היא איננה קיימת באדמת המולדת.
סובחי יאסין גורס שתנועת אל-קסאם הייתה הצעד המהפכני המרוכז הראשון בארץ שביטא את השנאה לבריטים ושימש דוגמה לאחרים.

ד״ר עבד אל-סתאר קאסם[4] מציין שמותו של אל-קסאם הגדיל את החופש הפוליטי של ההנהגה הפלשׂתינית בארץ ואילץ אותה לצמצם את התקרבותה לבריטים. מותו גרם גם להופעת מנהיגות פוליטית מקומית במקומות שונים. מנהיגים אלה לקחו על עצמם לעצב את הארץ, בשכם, ביפו, בטול-כרם, בחיפה, ויישובים נוספים. אנשיו של אל-קסאם בערים ובכפרים הפלשׂתיניים המשיכו לשאת נשק והמשיכו אחרי מותו בדרך הג׳יהאד. הם ניסו לגייס רבים בתקווה שתפרוץ מהפכה סוחפת בארץ. בפועל הם הצליחו להפוך את אזור הצפון לזירת פעילות צבאית נגד החיילים הבריטים ונגד הציונים. פעולות הקסאמים מסבירות, לראייתו, במידה רבה מדוע לא נכנעו ערביי הגליל לאיומים ולטרור שנועדו לאלצם לעזוב ב1948- את הארץ[5]. עובדה היא שמקרב תושבי הגליל ברחו פחות פלשׂתינים מאשר מיתר האזורים.

ההיסטוריון ד״ר סמיח חמודה[6] מבטא בספרו ׳אל ועי ואלת׳ורה: דראסה פי חיאת א-שייח׳ עז א-דין אל-קסאם׳ את העמדה המהפכנית של הג׳יהאד האִסלאמי. להשקפתו,

---

[1] טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ׳ 104-106.
[2] שם, עמ׳ 2-3.
[3] **עג׳אג׳ נויהוד** - עיתונאי דרוזי-לבנוני, חי בירושלים ושימש נציגו של העיתון המצרי ׳אל אהראם׳. היה ממקימי מפלגת ׳אל אסתקלאל׳.
[4] **ד״ר עבד אל-סתאר קאסם** - מרצה באוניברסיטת אל-נג׳אח בשכם ומזוהה עם תנועת החמאס.
[5] עמדה זו כלפי ערביי הגליל ב1948- מתעלמת מכך שצבא ערבי (סורי או לבנוני) לא הצליח לפלוש לגליל, ומשום כך גם לא התנהלה לחימה בגושי ההתיישבות הערבית בגליל.
[6] **ד״ר סמיח חמודה** - מרצה באוניברסיטת ביר-זית ברמאללה המזוהה עם ה׳ג׳יהאד האִסלאמי׳.

מהפכתו של אל-קסאם הייתה דתית-פונדמנטליסטית. ההכרה האידיאולוגית שלו דגלה בחזרה למקורות האִסלאם. המהפכה נועדה להיות מהפכה עממית רחבה של העם. תפיסת ההכרה (אל-ועי) והמהפכה (אל-ת'ורה) של אל-קסאם תוגשם באמצעות **הג'יהאד למען האל**.

אל-קסאם הטיף לדרך זו בכל מקום. בבית-הספר אלבורג' שבו לימד, קרא לשיבה אל לימודי הסלף (מנהגי האִסלאם המקורי), והזהיר מסטייה מחוקי האִסלאם. הוא נהג לקיים בבית-הספר הצגות על קורותיו של המצביא המוסלמי צלאח א-דין אל-איובי ובנאומיו חזר והדגיש את מצוות הג'יהאד כאחת הנעלות באִסלאם. בדרשותיו הטיף כי המתים על קידוש השם (מסתשהדון) נחשבים חיים במותם: "ואל תחשבו את המתים למען האל למתים, כי חיים הם. אצל ריבונם יקבלו שכרם"[1].

אל-קסאם לא פעל רק מתוך התלהבות וכוונות טהורות, כי אם עפ"י אסטרטגיה כוללת. האסטרטגיה שלו התבססה על הנחת המוצא שהאימפריאליזם המערבי מתבסס על כוחו כדי לכבוש את המולדת האִסלאמית ולהרוס את החברה המוסלמית. על כן אין מנוס מעימות מזוין נגדם המתבסס על צדק – ג'יהאד.

אל-קסאם הבין שאת העימות נגד האימפריאליזם יש לבצע בשלושה מישורים:

א. **המישור הדתי** - הטפה, לימוד, חיסול הבערות, חזרה לדת.

ב. **מישור החברתי** - פעילות ותעמולה בקרב ההמון ובאיגודים המקצועיים.

ג. **המישור הצבאי** - ארגון צבאי וג'יהאד.

לאחר כישלון המהפכה בסוריה נגד הצרפתים עבר אל-קסאם לפלשתין כדי להתחיל את המהפכה מחדש. אל-קסאם הגדיר את בריטניה כאויב המוסלמים, בעוד שגורמים לאומיים רבים ראו ביהודים את האויב היחיד. מנקודת ראות זו ראו ה'לאומיים' אפשרות להגיע לברית עם הבריטים.

אשר לעיתוי פרוץ המהפכה, מעיר המחבר, שנכון שאל-קסאם המתין לתנאים מתאימים אך היו לו גם היסוסים רבים, כך למשל הוא לא נטל חלק בהתקוממות 1929. יצירת מוקדים מהפכניים בפלשתין הייתה תנאי להצלחה. ואולם, אל-קסאם הצליח להקים מוקדים כאלה רק בצפון הארץ וזה היה עקב אכילס באסטרטגיה שלו. הניסיון לפרוץ אל עיר כחיפה הינו הוכחה לשאיפתו הגדולה של אל-קסאם שאולי הייתה יומרנית בשעתו. אילו הצליח ניסיון כזה, טוען המחבר, זה בוודאי היה משפיע על כל המפעל היהודי בארץ.

אל-קסאם עקף את ההנהגות הפוליטיות בזירה הפלשתינית ואת המריבות ביניהן ופנה לאותו כוח המסוגל לבצע ג'יהאד - פועלים ואיכרים עניים. כך גם שימש הכפר הפלשתיני כבסיס לפעילות וליציאה לפעולות.

אל-קסאם לא הושפע מן הדעות הפוליטיות הרבות ששררו בזמנו בארץ, אלא ייצג זרם מקורי וקונסטרוקטיבי שהצליח לגבור על חוסר האונים של ההנהגות האחרות. הוא חי בתקופה היסטורית שהייתה מעל ליכולתו של כל מנהיג בודד. ניסיונו הוכיח שהמוסלמים

[1] פסוק מהקוראן שאל-קסאם נהג לצטט ונכתב על מצבתו. מתוך: טל, נחמן, (1995), שייח' עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 109.

מוכנים לחלוטין להקרבה, למרות כל דיכוי, בתנאי שתתקיים הנהגה אִסלאמית בעלת הכרה.
למרות המגמות ששררו בתנועה הלאומית הפלשׂתינית, שרוב הנהגתה הייתה חילונית ששאפה לפתרון פוליטי עם בריטניה, הצליח אל-קסאם לשנות את דרכה של התנועה הלאומית באמצעות מהלומה חזקה ולהסיטה לכיוון המאבק המזוין נגד המנדט הבריטי והציונות. חמודה מסיים את ספרו בהדגשת המסקנה: **שייח' עז א-דין אל-קסאם היה אביה האמיתי של המהפכה הפלשׂתינית המזוינת**.

פרק ד'

ניתוח המִמצאים

עז א-דין אל-קסאם הפך לדמות מופת בַּמורשת הפלשׂתינית מפני שהיה המנהיג הראשון שכונן תפיסה לאומית-דתית מגובשת ונהרג בהקרבת חייו בג׳יהאד למען פלשׂתין. במסכת חייו התמזגו בתמהיל מדויק כל המרכיבים הפנימיים-אישיותיים והחיצוניים-נסיבתיים הנדרשים ליצירת דמות מיתית. עוצמה מיוחדת ומאגית מוקנית למיתוס ע״י ממד המוות. הטוטאליות הסופית של המוות, על פחדיו הקמאיים בתרבות האנושית, הינו מוטיב אמוציונלי משמעותי ביצירת מיתוס, ובמיוחד כשמוות זה נתפס כהקרבה דתית מקודשת. אל-קסאם ניחן בפאריזמה סוחפת וקוֹרֶץ מהתכונות המנהיגותיות, שהפרספקטיבה ההיסטורית מקבעת את מעמדן בתולדות העם הפלשׂתיני. על דרך האֶלימינציה, ניתן לומר שדווקא כישלונו החרוץ בחייו, ובמיוחד באחריתם, מקרין את הממשות והעוצמה של הדגלים האידאולוגיים שהניף בחייו.

מייד לאחר שנהרג אל-קסאם הוא הפך לדמות לאומית-פלשׂתינית נערצת וסמל למאבק האַסלאמי נגד השלטון הקולוניאלי (הצרפתי-בריטי) בכלל, ונגד היהודים בפרט. אולם באותה המטאוריות בה דרך כוכבו, הוא גם נמוג בים השִׁכחה וההשפּחה. רק לאחר למעלה מיובל שנים נגאלה דמותו מתהום הנשייה, ורוח עזה הופחה בַּמיתוס הנידח בפרוץ האִנתִפאדה. החייאת המיתוס העזוב לא צמחה יש מאַיִן, אלא קרמה עור וגידים על-מנת לשרת אינטרסים רלוונטיים בני-תוקף לזמננו ולייעודם הרעיוני.

אפשר שנִדבך מיתי נוסף, - גורם **התזמון** ההיסטורי, נטמע במיתוס אל-קסאם. מִשתנֶה העיתוי - חמקמק, מוחשי ובלתי-נגיע כאחד, אשר בדומה להגדרת ה׳מיתוס׳ עצמו, מנתב ומזמֵן לצומת אחד את כלל שחקני המערכה כמו בהשגחתה של יד גורל נעלמה. דמות אחת בה מתגלמות האחדויות הדרמטיות הקלאסיות - **הזמן** (המאה העשרים מקצה לקצה), **המקום** (ארץ ישראל - פלשׂתין) ו**העלילה** (דברי ימי המאבק).

ועוד הערה אחת. ייתכן שלקיבוע דמות מיתית, נדרשים לא פחות מחסידיה המושבעים, גם יריביה מבית ומחוץ. ואכן, גם במרכיב זה התברך מיתוס אל-קסאם במתת מלוא חופניים. דמותו של אל-קסאם שנדחק בחייו לקרן זווית ולמבוי סתום ע״י יריביו הפלשׂתיניים, שלא בחלו במסע מגמתי ושיטתי למחיקת זִכרו ומורשתו, זרחה באור יקרות בעיני מעריצי דרכו, כאשר שמם של יריביו נמחה משכבר.

היא הנותנת גם באשר לאויביו היהודים, שנואי נפשו. מעלליו ודרכו הרצחנית העצימו את השתקפות דמותו בהוויה הארץ-ישראלית.

<u>נופלים ההולכים ראשונה</u>

ייתכן שבשקלול כולל של תוצאות דרכו של אל-קסאם ועשיותיו תיטה הכף, במאזן הפלשתיני, לחובתו של אל-קסאם; לאו-דווקא בגלל ההתפתחויות שגרם ברחוב הפלשׂתיני, אלא בגלל השלכות פעילותו על התפתחות כוח המגן העברי. אם בקרב הציבור הפלשׂתיני הצליח אל-קסאם לחולל זרמים געשיים תת-קרקעיים, שפרצו במלוא עוצמתם

רק שני דורות לאחר חיסולו, הרי שבתנועה הציונית הוא הצית עמוד אש וענן לאומי שהתלקח והתעצם בהליכתו לפני המחנה כבר בימי חייו.

בהלוויית יוסף ודוִד יעקובי ב26.12.1932- בנהלל ספד **חיים ארלוזורוב**, ראש המחלקה המדינית בהסתדרות הציונית, לַבֵּן דוִד: "ילד זה, תמול שלשום אך בן לאביו, תלמיד לבית ספרו - נהפך לבנה של התנועה, לחייל בצבא החזית. כל העם מבכה את הקורבן. ידנו קצרה מלעמוד בפני האויב הבא מהמארב. חוליה היא בשלשלת הפשעים, שכוונתם לא גֵּבה וגזֵלה, כי אם רצח ודם, רצח לשם רצח. ידעו המתנקשים שלא יזיזו אותנו מהדרך שאנו הולכים בה. גם בגולה נשפך דם יהודי, אך שם 'אין טעם למותם, כשם שאין טעם לחייהם'. פה יש טעם לחיים וטעם למוות, כי רומזות לנו מולדת וחירות. ייהפך הצער למִשנה כוח ורצון. העם בחר בחיים, וחיֹה נחיֶה[1]". חיים ארלוזורוב, שנרצח אף הוא כעבור שנה והפך לתמרור מדמם בדברי ימי היישוב, היה המנהיג הציוני הראשון שהעלה את אל-קסאם לליגה הלאומית הבכירה.

בדברי ההספד של **חיים שטורמן** בהלוויית הסמל משה רוזנפלד בקיבוץ תל-יוסף, הוא טבע את סיסמת היישוב - "נופלים ההולכים ראשונה". חיים שטורמן - איש 'השומר', חבר קיבוץ עין-חרוד והסמכות הביטחונית המוכרת בעמק, נהרג כעבור שנתיים ב1938- בעלותו על מוקש בבקעת בית-שאן[2]. חיים שטורמן, בנו משה שטורמן, שנהרג במלחמת העצמאות בתש"ח על מורדות הגלבוע[3], ונכדיו, חיים שטורמן ואמיר ברין שנהרגו במלחמת ההתשה (1969-1970) בחזית המצרית, - צירפו את השם שטורמן כערך בפנתיאון הגבורה הישראלי.

כחודש לאחר דברי ההספד של חיים שטורמן על קברו של משה רוזנפלד, כורך לא אחר מאשר **דוִד בן-גוריון**, מנהיגה של התנועה הציונית, את פרשת תל-חי, המיתוס המכונן של התקומה הציונית, בפרשת אל-קסאם. בדברים שנשא בן-גוריון בישיבת מרכז מפא"י ב2- בדצמבר 1935 אמר: "דבר שקרה בזמן האחרון ושיש לו, לדעתי, תוצאות חשובות, הֵנו עניין הריגת השייח' עז א-דין. זאת היא הפעם הראשונה, שיש לערבים מעין 'תל-חי'. בפעם הראשונה ראו הערבים שנמצא איש שמסר את נפשו על רעיון, וזה בלי ספק, יהיה גורם חינוכי גדול מאוד להמוני הערבים, בכל אופן לנוער. זה ייתן לערבים כוח מוסרי שחסר להם. זוהי האחיזה המוסרית הראשונה שלהם. אין ספק שהמעשה הזה יעורר עכשיו ניסיונות טרוריסטים חדשים.."[4].

גם **משה דיין**, דמות מיתית בפני עצמה, נקלע בנערותו לזירת ההתרחשות בביתו בנהלל, וגם עליו הטביעה דמותו של אל-קסאם את חותמה. הוא גולל את השפעת התעוזה הערבית על תפיסתו המתעצבת בתחומי הביטחון והתייחס לאירוע אל-קסאם: "מקרה אל-קסאם היה הפעם הראשונה שהכנופיות קיבלו בעיניי צביון של מסגרת לאומית. אז הבינותי שיש להם מוטיבציה לאומית. הקסאמייה היו ממש צדיקים באופן אישי; אידיאליסטים יוצאים מן הכלל"[5].

---

[1] שפירא, יוסף, (תש"ז1947-), נהלל, תל-אביב, עם עובד, עמ' 370.
[2] חיים שטורמן נהרג בי"ח אלול תרצ"ח עם ד"ר דוד מוסנזון וחיים אטקין, כשיצאו לאתר את נקודת ההתיישבות המיועדת לקיבוץ מעוז-חיים.
[3] גלעד, זרובבל, (תש"ט1949-), בנים - קובץ זיכרון לבני עין-חרוד, עין-חרוד, עמ' 209-252.
[4] בן-גוריון, דוִד, (1972), זיכרונות, כרך שני, תל-אביב, משרד הביטחון, עמ'531.
[5] טבת, שבתי, (1972), משה דיין - ביוגרפיה, ירושלים ותל-אביב, שוקן, עמ' 120.

עיצוב מיתוס אל-קסאם

אל-קסאם הפך לגיבור מיתי בגלל השילוב הכולל של תכונותיו האישיות ושל דרכו הרעיונית. הוא גילם באישיותו את ה'נוסחה המנצחת' שאיגדה בניגוד בלתי אפשרי, את הלאומיות הערבית-פלשתינית נגד הקולוניאליזם הצרפתי-בריטי בכלל, והכיבוש היהודי בפרט; את רעיון הפונדמנטליזם האִסלאמי; את ההתעוררות הסוציאלית של בני המעמדות הנמוכים המדיחים את האליטה הישנה 'הראקציונרית'; את דרך הג'יהאד והמאבק המזוין ואת ההקרבה על מזבח מלחמת המצווה המקודשת.

סוגיה זו הודגשה בריאיון עם אל"ם דוִד חכם שאמר: "הרובד האִסלאמי הדתי והאלמנט הלאומי הפלשתיני המשתקפים בדמותו של אל-קסאם סותרים, לכאורה, זה את זה, כיוון שמבחינת האִסלאם אין מקום ללאומיות. התפיסה הקלאסית של האִסלאם אומרת שהחלוקה למדינות היא מלאכותית, לכן היא דוגלת בהקמת אימפריה אִסלאמית אחת. לשילוב הפן הדתי עם הפן הלאומי יש אטרקטיביות רבה משום שמבחינת החמאס המאבק בתחום גיבוש תפיסות אִסלאמיות בחיי המעשה, חיזוק המוסדות והנדבכים האִסלאמיים בחברה הפלשתינית קודם למאבק הלאומי. המודל של עז א-דין אל-קסאם סיפק את החיבור בין האִסלאם לפטריוטיזם הפלשתיני. במידה רבה צמח המיתוס בגלל רב תחומיותו של אל-קסאם המשפיעה על פלחי אוכלוסייה רבים, כאשר כל פלח אוכלוסייה יכול 'לאמץ' את הרובד המתאים לו. דמותו של אל-קסאם הייתה אנטיתזה להנהגה הפלשתינית בא"י בשנות פעילותו. מול המשפחות המסורתיות הגדולות (נשאשיבי, אל-חוסייני) מהאריסטוקרטיה הפלשתינית של אותה תקופה, הוא היה בסך הכל שייח' עני ונרדף מלאד'קייה (סוריה) שאינו פלשתיני, שבא להטיף במסגד 'אל-אסתקלאל' והצליח לסחוף אחריו את ההמונים המשתייכים לדלת העם ולשכבה הכפרית באוכלוסייה"[1].

ראשוניותו של אל-קסאם הפכה את דמותו למעין 'אב מכונן' באפוס התקומה הפלשתיני. הוא נתפס כמבשר המהפכנות הלאומית הפלשתינית. לאחר מותו נדרשה ההנהגה הפלשתינית בארץ למילוי מורשתו והציבה תנאים פוליטיים לשלטונות המנדט הבריטיים[2]. אחמד שוקיירי, ממייסדי מפלגת 'אל-אסתקלאל', ולימים היו"ר הראשון של אש"ף היה בין עורכי הדין שהגנו על הנאשמים בחברות בכנופיית אל-קסאם, לאחר הקרב ביעבד.

ארגון הפַתָח העלה על נס את דמותו של אל-קסאם, עד שתנועת החמאס 'פרשה חסותה' על מורשתו וניכסה אותו ל'בעלותה' הבִלבדית.

ההטמעה הרשמית של מיתוס אל-קסאם מבחינת התודעה הפלשתינית מחלחלת גם בספרי הלימוד. כל ילד פלשתיני מכיר ויודע היטב מיהו עז א-דין אל-קסאם גם בגלל בחירת שמו כַשם של הזרוע הצבאית של החמאס וגם בגלל מה שהוא מייצג: הירואיות, גבורה, הקרבה, מי שנפל כתוצאה מאמבוש בריטי, וכו'[3].

אל-קסאם הפך לגיבור מיתי גם בגלל הערפל האופף את דמותו. הוא עצמו לא כתב על מעשיו ופועלו, אנשיו לא ניהלו יומני מבצעים, לא נערך תיעוד היסטורי אותנטי ואמין ע"י חסידיו; ולעולם לא נדע, כנראה, האם השתתף בחלק מהפעולות שבוצעו בהשראתו וכמה מהרציחות המיוחסות לארגונו אכן בוצעו בהוראתו המפורשת[4].

---

[1] נספח 3 - ריאיון עם אל"ם (מיל') דוִד חכם, עמ' 120.
[2] אייל, יגאל, (1998), האִנתִפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון, עמ' 56.
[3] נספח 3 - ריאיון עם אל"ם (מיל') דוִד חכם, עמ' 118.
[4] חוגי, ג'קי, "נתיב הדם של אל-קסאם", מעריב סופשבוע, 1.12.1995, עמ' 68.

תאריך מותו של אל-קסאם

התנועה האִסלאמית והחמאס קבעו את התאריך 19 בנובמבר (1935) כיום בו נהרג אל-קסאם בקרב יעבד, ואילו ארגון 'הג'יהאד האִסלאמי' קבע את ה20- בנובמבר (כפי שאכן מתועד ברשומות ההיסטוריות הבריטיות המוסמכות) כיום מותו. כששוחזרה באוגוסט 1985 מצבתו של אל-קסאם בבית-הקברות בנשר, ע"י רק"ח נכתב עליה התאריך - 19.11.1935, כיום מותו[1].

בכרוז מטעם 'הג'יהאד האִסלאמי' מתאריך 2 בנובמבר 1990, קרא הארגון לציין את יום השנה ה55- למותו של שייח' עז א-דין אל-קסאם בשביתה כללית שתתקיים ב20- בנובמבר 1990, "הוא תאריך מותו של אל-קסאם בקרב יעבד". 'הג'יהאד האִסלאמי' קבע בכרוז שהתאריך האמיתי לפרוץ המהפכה האִסלאמית הוא יום 20 בנובמבר 1935 - יום נפילתו של אל-קסאם ביעבד.

ייתכן שקביעת ה19- בנובמבר כמועד יום הזיכרון לאל-קסאם קשורה באירוע אחר לחלוטין, שחל במועד זה, - ביקורו ההיסטורי של נשיא מצרים אנוואר סאדאת ב19.11.1977- בישראל. סאדאת, שנרצח ב6.10.1981-[2] ע"י הקצין המצרי אִסלמבולי, חבר 'האחים המוסלמים', גילם את האויב המר ביותר לתפיסת החמאס. אפשר שקביעת יום האזכור לאל-קסאם ביום זה (ב1992-, 11 שנים לאחר רצח סאדאת) נועד להמחיש את עליונותה של דרך הג'יהאד וההתנגדות האלימה על פני דרך ההידברות וההסכמים המדיניים של סאדאת השׂנוא.

יתר על כן; מאז בחירתו האסטרטגית של סאדאת ב1977- בדרך המשא ומתן וכפירתו במדיניות הליגה הערבית[3], נשאר חאפז אסאד, הנשיא הסורי ושותפו של סאדאת במלחמת אוקטובר, נושא דגל המאבק הערבי בישראל. ייתכן שיש משקל אמפטי מסוים, מבחינת החמאס, דווקא לזהותו הסורית של אל-קסאם. אמפטיה המבטאת את הזדהות החמאס עם הסרבנות הסורית של אסאד בסוף שנות השמונים, לעומת מגמת השלום של סאדאת-מובארכ[4].

מורשת הלחימה של אל-קסאם

אפשר שהגורם המשמעותי ביותר בבחירת אל-קסאם לדמות המופת המיתולוגית בתודעת תנועת החמאס היה הפן הלוחמני באישיותו של אל-קסאם ובמורשתו. תחום זה ראוי להיבחן בשני מישורים שונים:

א. החיילות באישיותו של אל-קסאם

ההטפה ללחימה הייתה טבועה באופיו של עז א-דין אל-קסאם ובאורחות חייו, אולם לא מצויים ברשותנו תיעוד מהימן ואפילו לא מסורת עממית בעל-פה ביחס להשתתפות

---

[1] ר' עמ' 58.

[2] במִצעד הצבאי בקאהיר לציון יום השנה לפרוץ 'מלחמת אוקטובר' (מלחמת יום הכיפורים).

[3] 'שלושת הלאווים' מהחלטות הליגה הערבית בוועידת חרטום ב1967-, לאחר מלחמת ששת הימים: "לא להכרה בישראל, לא למשא ומתן ולא לשלום".

[4] טיעון זה עומד בסתירה לתזה הכלל-אִסלאמית שמגלמת דמותו של אל-קסאם, ללא ייחוס חשיבות לשיוך הלאומי, כפי שלאומיותם המצרית של חסן אל-בנא וסייד קטב, מייסדי תנועת 'האחים המוסלמים', לא שיחקה תפקיד. סיון, עמנואל, (1986), קנאי האִסלאם, תל-אביב, עם עובד - ספריית אופקים, עמ' 61.

"הלוחם המהולל ומחרף נפשו" בפעילות קרבית כלשהי. אל-קסאם אמנם שירת כקצין דת בצבא הצרפתי, אבל ייתכן שהפעם הראשונה בה נחשף אישית לריח אבק השריפה הייתה בקרב האחרון ביעבד, כשכלו כל הקיצין מבחינתו והוא נרדף עד צוואר ללא מוצא.

קרוב לוודאי שהקצונה המקצועית בצבאות סדירים הייתה סולדת בשאט נפש מאופי ה'חיילות' של אל-קסאם, ונוטה לשייכו להגדרת הטרוריסט הקלאסית. בקריטריונים צבאיים עונה אל-קסאם להגדרה המקובלת של 'טרוריסט'[1], אפילו לא 'לוחם גרילה'[2] או 'לוחם חופש'. מסכת פעילויותיו המבצעיות בסוריה ובארץ ישראל כוללת מעשי רצח נתעבים מהסוג הבזוי ביותר נגד ילדים ואזרחים לא חמושים. אל-קסאם לא נלחם חזיתית נגד שוטרים בריטיים או כוחות מזוינים של היישוב העברי. אנשיו נקטו בטקטיקת טרור של ירי מזדמן מהמארב ובריחה, ללא תחכום או תעוזה; התנהגות הנחשבת כפחדנות לשמה.
לתחום המינוח משמעות רבה בניתוח מיתוסים ופירושם, ולפיכך ראוי להתייחס בעיון לתארים המוענקים לאל-קסאם ע"י מעריציו הפלשתיניים: "חלוץ המאבק המזוין", "סמל ההקרבה והשחרור", "מניף הרובה נגד העריצות", "הלוחם הפלשתיני", "הלוחם הגדול"[3]. ראוי לציין כי אל-קסאם אינו נבחן במדדים של צבאות סדירים, אלא לאור המוסכמות התרבותיות בחברתו-הוא. כבן לתרבות ה'פעאוזות'[4], ה'עליהום', ה'אטבח אל-יאהוד' והטבח ההמוני, הוא נשפט ומוערך ע"י בני עמו, גם אם זו נתפסת כחברה בעלת נורמות פרימיטיביות ומפגרות בתחום חוקי המלחמה המקובלים בעולם המפותח.

צריך להדגיש את עיסוקו הממושך של אל-קסאם בהכשרת אנשיו ללחימה, באימונם בשימוש בנשק ובהקניית ידע בסיסי בתחומי השׂדאות. חשוב מאוד לציין שמבין ממשיכיו של אל-קסאם בארגון 'אח'וואן אל-קסאם' צמח דור המפקדים הפלשתיניים של המרד הערבי הגדול[5]. מוסיף על כך עבד אל-סאתר קסאם: "בהשראת הקרבתו של אל-קסאם ונפילתו בקרב, חיסלו ממשיכי דרכו בתחילת המרד הערבי הגדול ב1936-, מוחמד אבו-ג'עבּ מהכפר קבטיה באזור ג'נין ומוחמד דיראווי מהכפר דיר אבו-דעיף ליד ג'נין, את המושל הבריטי של המחוז הצפוני הקצין אנדרוז בנצרת"[6].

---

[1] **טֶרור** - שימוש אלים (או איום בשימוש לא-חוקי) נגד יחידים (בעיקר אזרחים שלווים וחפים מפשע) או נגד רכוש. הטרור נועד להפחיד ממשלות וַחֲבָרות ולכפות עליהן נקיטת פעולות שנועדו להשיג מטרות פוליטיות, אידאולוגיות ודתיות של מפעיליו. מתוך: מילון למונחי תו"ל, המטכ"ל, עקד כללי 348-1, 1996.

[2] **גרילה** - שיטת לחימה, הניכרת בפעולות של יחידות עצמאיות קטנות (סדירות ולא-סדירות), לרוב של רגלים וכוחות קלים, ועיקרה - תחבולנות רבה ושיטה של פַּגַע וּבָרַח. מתוך: מילון למונחי תו"ל, המטכ"ל, עקד כללי 348-1, 1996.

[3] טל, נחמן, (1995), שייחי עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה, עמ' 72.

[4] התנפלויות המוניות, בד"כ לאחר שיסוי והסתה לטבוח באויב על טפו ונשותיו וכדי לשלול ביזה.

[5] פורת, יהושע, (1978), ממהומות למרידה - התנועה הלאומית הפלשתינית 1929-1939, תל-אביב, עם עובד, עמ' 360-372.

[6] קאסם, עבד אל-סאתר, (1992), שייחי אל-מוג'אהד, שכם, ספריית אל-ריסאלה - אוניברסיטת אל-נאג'ח, עמ' 69.

ב. **<u>התפיסה האסטרטגית</u>**

המורשת הקרבית-לוחמנית של אל-קסאם הילכה קסם על אש״ף (עד 1988), ׳הג׳יהאד האִסלאמי׳ ובמיוחד על החמאס. השילוב המהפנט בין דת לנשק ולמאבק המזוין היווה ׳נוסחה מנצחת׳ לשלהוב דלת העם הפלשׂתיני מחד גיסא, ושל העילית האינטלקטואלית הפלשׂתינית מאידך גיסא. ההיסטוריון ד״ר יגאל אייל אמר על כך: ״אל-קסאם היה הראשון שעשה את החיבור הקטלני בין דת להדק, שהיום אנו רואים אותו גם בקוסובו, באירלנד, בהודו, בסרילנקה - בכל מקום בעולם בו קיים עימות אלים על בסיס לאומי-דתי. (...) אל-קסאם הצליח, חלקית בִּלבד, לממש את האינטרסים שלו באמצעות המיתוס שנשאר הרבה מאוד זמן אחריו. הוא יצר מיתוס גדול מהחיים עצמם, והיווה גורם מלכד. כוחו של מיתוס הוא בתולדותיו ובהמשכיותו - כנופייתו המשיכה לפעול והיא בעצם הציתה באופן פיזי-מעשי (לא פוליטי) את המרד הערבי״[1].

על כוחו המלכד של מיתוס אל-קסאם לאחר מותו מעיד החוקר הפלשׂתיני עבד אל-סאתר קסאם: ״בהתקוממות הפלשׂתינית, לאחר מותו של אל-קסאם, התאחדו הזרמים היריבים והמפולגים למאבק משותף, כולל התנועות שהתנגדו לדרכו של אל-קסאם בחייו. היו ארגונים ערביים שנטו לשיתוף פעולה עם השלטונות הבריטיים ובחרו בדרך ההבלגה האיטית לשחרור פלשׂתין, אך לאחר מותו של אל-קסאם הפכה דרכו לַדרך המוסכמת על ההנהגה הערבית והתנועות הפלשׂתיניות התלכדו למאבק לאומי משותף״[2].

אש״ף והחמאס אימצו את אסטרטגיית הטרור של אל-קסאם, תוך שהם מגבשים תפיסה של לוחמת גרילה מהפכנית, לשיטתם, נוסח ארגוני מחתרת לאומיים בעולם השלישי. הילת המיתוס של אל-קסאם תאמה להפליא, בעיניהם, למוניטין של לוחמי חירות מהעולם השלישי[3]. נראה כי מבנה תודעתי זה מתנגש עם העובדות ההיסטוריות, מפני שאל-קסאם נכשל בניסיונו למסד מערך כוחות לוחמים להשגת יעדיו האסטרטגיים, או למזער לגבש מחתרת רצינית שתהווה איום על הסדר הציבורי. מאבקו ה׳הירואי׳, שנמשך כחמש-עשרה שנים סוערות, הסתכם בסך הכל במספר פעולות טרור ובכנופיית מרצחים. הוא כשל ביומרותיו להפיח רוח לחימה בציבור הפלשׂתיני ובבניית תשתית לצבא מאורגן. עם זאת מעיר ד״ר יגאל אייל על היבט מעניין בביוגרפיה שלו: ״ההפסקה בפעילותו של אל-קסאם בין השנים 1932 ל1935- היא מעניינת, כי יש לה משמעויות פנימיות יותר מאשר חיצוניות. אל-קסאם, שנרדף ע״י המשטרה הבריטית וע״י יריביו מבית, לא ביטל את זמנו אלא ניצל אותו להגדלת מספר תומכיו, ליחצ״נות בכפרים ולהפצת תורתו. לא לכל מנהיג יש כוח לעשות הפסקות במהלך פעילותו, לכן זאת נקודה חשובה וראויה לציון״[4].

הארגונים הפלשׂתיניים בני דורנו שאבו השראה מההזדהות הדתית-פטריוטית לה הטיף אל-קסאם, וכפי שהוסיף ד״ר יגאל אייל, דרך נפילתו הייתה משמעותית משום שבניגוד

---

[1] נספח 2 - ריאיון עם אל״ם ד״ר יגאל אייל, עמ׳ 109.

[2] קאסם, עבד אל-סאתר, (1992), <u>שייח׳ אל-מוג׳אהד</u>, שכם, ספריית אל-ריסאלה - אוניברסיטת אל-נאג׳ח, עמ׳ 64.

[3] מאו טסה-טונג הסיני, ג׳ומו קנייאטה האפריקני, הו צ׳י-מין הוויטנאמי, צ׳ה גווארה בדרום אמריקה, ואחרים.

[4] נספח 2 - ריאיון עם אל״ם ד״ר יגאל אייל, עמ׳ 107.

למנהיגים אחרים ששלחו את נתיניהם/פקודיהם להיהרג, הוא נפל בשדה הקרב 'על חרבו'. לכן הוא זכה במיתוס 'אחרַי' מפואר ודמותו הפכה מודל לחיקוי[1]. מבלי להיכנס לניתוח מלומד על ההבדלים המשמעותיים בין אש"ף הממוסד על חטיבותיו ומנגנוניו האדמיניסטרטיביים (לפני 1993) לחמאס הממודר הפועל בשיטת תאים חשאיים, הרי שמורשתו הצבאית המשמעותית ביותר של אל-קסאם מתפרשת, בעיני הפלשׂתינים, בשני מאפיינים:

1. תפיסת הלוחמה הזעירה (טרור, לראיית הצד הישראלי).
2. תפיסת ההתקוממות העממית במאבק המזוין - במרד הערבי (1936), באִנתִפאדה (1987) ובאִנתִפאדת אל-אקצה (2000).

העימות שפרץ באוקטובר 2000 ('אִנתִפאדת אל-אקצה') בין הפלשׂתינים לישראל, לאחר כישלון ועידת קמפ-דייויד ביולי-אוגוסט 2000, החל מהתפרצות הפגנות אלימות בעלות מאפייני מאבק עממי, כולל השתתפותם של ערביי מדינת ישראל. מהתלקחות האש התפתח העימות למאבק מזוין בלחימה של החמאס ומנגנוני הביטחון של הרש"פ[2]. מכיוון שעניין אל-אקצה הוא שעורר, כביכול, את ההתפרצות, מילא הנושא הדתי תפקיד מגייס וסימבולי. באופן אירוני השתתפות תנועת החמאס בתחילת העימות הייתה מִזערית בִּלבד. עם זאת העימות נסחף בלהט הדתי[3], ועימת את האנרגיות של האוכלוסייה האזרחית שואפת העצמאות עם העליונות הצבאית הישראלית. זריקת האבנים, ירי מהמארב על התנועה היהודית בדרכים, הנחת מִטעני צד, מול הטנקים ומסוקי הקרב הישראליים[4]. בתחילת העימות שיחק החמאס תפקיד מינורי, עד כדי כך שהעיתונות הפלשׂתינית דיווחה על הדגשת המוטיבים הדתיים ע"י ארגון התנז'ים (תנועת הנוער של הפַּתָח), שאף התיימר לדחוק את אנשי החמאס מהמסגדים[5]. לפני פרוץ העימות הייתה סברה לפיה תשאף תנועת החמאס לפעול כאופוזיציה פרלמנטרית במסגרת מוסדות הרש"פ, ובכך תחתור להגדלת כוחה והשפעתה עד כדי תפיסת השלטון[6]. תחזית זו לא התממשה ויהבה של תנועת החמאס ותפארתה הייתה בבחירת דרך המאבק המזוין.

על עוצמת מיתוס אל-קסאם בעת הנוכחית מעידה היטב החלטת 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' לכנות את הרקטה שהצליחו לפתח בשם 'קסאם 1'. הטילים החדישים הללו הם פרי ייצור מקומי של לוחמי עז א-דין אל-קסאם"[7]. ניסוי מבצעי ראשון לרקטה 'קסאם 1' נערך ע"י 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' ב26.10.2001-, בשיגור מספר רקטות לעבר העיר שׂדרות. הרקטות, שטווחן מגיע לארבעה ק"מ והן מחומשות בכמות חומר נפץ מוגברת (לעומת פצצות המרגמה), נחתו בשטח פתוח[8].

---

[1] נספח 2 - ריאיון עם אל"ם ד"ר יגאל אייל, עמ' 109.
[2] ביניהם בלטו ארגון התנז'ים של הפַּתָח בראשות מרוואן ברגותי ו'כוח 17' של אש"ף.
[3] חממי, רימא ותמארי, סלים, (2001), "אנטומיה של עוד התקוממות", זמן אמת, ירושלים כתר, עמ' 69-89.
[4] רבינוביץ', דני, (2001), "סוף הסכסוך או חוזר חלילה?", זמן אמת, ירושלים, כתר, עמ' 33-45.
[5] רס"ן גדי, (יוני 2001), "מהתקוממות להתקוממות", מערכות, גיליון 377, עמ' 16-25.
[6] שבת, יחזקאל, (מאי 1999), "החמאס ותהליך אוסלו", נתיב, גיליון 3(68), עמ' 56-69.
[7] בן-דוד, עמיר ובוהדנה, אלי. "פיגוע ירי ללא נפגעים", מעריב. 31.10.2001, עמ' 6.
[8] רפפורט, עמיר וסבן, איציק. "ניסוי מבצעי ראשון לרקטה תוצרת החמאס", ידיעות אחרונות. 1.11.2001, עמ' 5.

עדות מהימנה על התאמת המיתוס לתהליכי השינוי החברתיים ולתהפוכות הפוקדות את החברה הפלשׂתינית ניתן ללמוד מהידיעה על המחבלת הראשונה ב׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳: ״פלשׂתינית מהכפר נבי-סאלח שלייד רמאללה הואשמה ברצח 15 איש בפיגוע באוגוסט 2001 במסעדת ׳סבארו׳ בירושלים. הנאשמת, סטודנטית באוניברסיטת ביר-זית, היא האישה הראשונה שהתגייסה כחברה בגדודי עז א-דין אל-קסאם, הזרוע הצבאית של החמאס״[1]. קשה לדמיין את השייח׳ עז א-דין אל-קסאם, הקנאי המוסלמי, מצרף לשורותיו אישה לוחמת. אפשר שסוד קיומו של מיתוס אל-קסאם מותנה גם ביכולת להתאימו לתהליכי השינוי הסוציולוגיים.

<u>השתקפות ערך המיתוס</u>

לאור ההגדרות המחקריות לַמונח ׳מיתוס׳ נראה כי מיתוס אל-קסאם שאב את כוחו משני מקורות שונים:

א. **<u>הגורם המהפכני</u>**

מיתוס אל-קסאם מהווה מכשיר תכליתי בעל ייעוד אינטרסנטי המדרבן לפעולה ולשינוי מהפכני. דמותו ההיסטורית של אל-קסאם גויסה ע״י התנועות הפלשׂתיניות כאמצעי לגיוס ההמון להשגת שינוי אלטרנטיבי. הפַתָח ואש״ף פיארו את הדחף **הלאומי** בדרכו של אל-קסאם. המפלגה הקומוניסטית הפלשׂתינית העלתה על נס את פועלו **הסוציאלי** של אל-קסאם. שימוש סוחף בדמותו של אל-קסאם עשתה תנועת החמאס, מייד עם ייסודה ב1987-, על רקע האירוע הדרמטי - פרוץ האִנתִפאדה. החמאס הבליטה את הפן **הדתי- אִסלאמי** באישיותו. ראוי להדגיש שהחמאס בחרה באל-קסאם כמות שהוא, בגלל מה שהוא מייצג, ולא ׳התאימה׳ או שינתה מאומה מדמותו.

למרות ההבדלים המהותיים בייעודים הפונקציונליים שמצאו הזרמים השונים בדמותו של אל-קסאם, הרי שבבסיס כולם ניצבת שאיפת המהפכנות הטוטאלית. לא שינוי הדרגתי-תהליכי, אלא מהפכנות מוחלטת מן היסוד; שינוי סדרי עולם.

ב. **<u>ממד הקדושה</u>**

שתי תכונות הִקנו לדמותו של אל-קסאם את ממד הקדושה, החיוני כל כך להיווצרותו של מיתוס - דתיותו הקיצונית והכַּאריזמה האישית. לאלמנטים דומיננטים אלה באישיותו עוצמה אגדית, הגורמת לַהזדהות הפלשׂתינית בַּמציאות העכשווית עם הדמות ההיסטורית. לַהמון המייחל לאוטוריטה דתית, מספקת הדמות ההיסטורית חיזוק רעיוני-מוסרי בכמיהתו לגאולה ממצוקותיו. לַמנהיגות הפלשׂתינית, מהווה דמות המיתוס מקור סמכות והשראה רוחנית, המאפשרת להשתמש בה לגיוס ההמון, מבלי שתהווה איום על מנהיגותה-היא. בהקשר זה ראוי להפנות זרקור להיפרדותו של אש״ף ממיתוס אל-קסאם, עם אימוצו של זה ע״י תנועת החמאס היריבה. נראה כי בדמותו של אל-קסאם, הנדבך האִסלאמי היה דומיננטי ומשפיע יותר מהגורם הלאומי-פלשׂתיני או הסוציאלי.

[1] בק, אורי, ״המחבלת הראשונה בעז א-דין אל-קסאם״, <u>במחנה השבוע</u>. 2.11.2001, עמ׳ 5.

מעניינת בחירתו של מנהיג החמאס, אחמד יאסין הנכה, המשותק והמרותק לכסא גלגלים, בדמותו של אל-קסאם, הגבר הלוחם שנפל חלל בקרב מול האויב, כדמות המופת לתנועתו (שהואשמה עד פרוץ האִנתִפאדה ע״י אש״ף ה׳יחילוני׳, שהוקמה בתמיכת השלטונות הישראליים ולא לקחה חלק במאבק הפלשׂתיני המזוין).

שתי הארות נוספות על מיתוס אל-קסאם:

א. **<u>הקבר</u>**

במשך עשרות שנים היה קברו של אל-קסאם זנוח ונטוש. איש לא פקד את המקום ולא עלה לרגל. הכיתוב על המצֵבה נמחה. ברבות הימים נעזבה ואבדה המצֵבה ומיקום הקבר נעלם. כששוחזר הקבר ב1985- ע״י רק״ח, המפלגה הקומוניסטית הישראלית[1], נקבע מיקומו באורח שרירותי עפ״י הערכות משוערות. אי הוודאות ההיסטורית איננה מפריעה לאיש ממעריציו של אל-קסאם להשתטח על הקבר. היא הנותנת באשר לקביעה המחקרית בסוגיית האמיתות העובדתית של המיתוס. הדיוק העובדתי-נקודתי ה׳יבש׳ הופך לשולי וחסר ערך, לעומת גרעין הזיכרון ההיסטורי, כגִרסת פרופ׳ מרטין בובר.

ב. **<u>על כישלון וניצחון</u>**

אל-קסאם נחל כישלון חרוץ בהגשמת מפעל חייו. את כל יישותו ומשאביו הוא הקדיש להקמת כוח מזוין למאבק באויביו הבריטים והציונים.

אל-קסאם ניגף במאמציו לכונן תשתית צבאית ומחתרת לוחמת משמעותית, ונאלץ להסתפק בכנופיית נאמנים קטנה ודלת אמצעים, שגם חלק מאנשיה נשברו בחקירות המשטרה והסגירו סודותיו.

אל-קסאם נדחק ע״י המִמסד המנהיגותי, וסופו שנשאר דחוי ומודח בקרב חוג נאמניו המצומצם בבריחה מבוהלת בכפרי השומרון, עד שהוסגר למשטרה הבריטית ע״י משתפי פעולה פלשׂתינים, וחוסל בקרב חסר סיכוי.

אל-קסאם לא נכנע.

נאמן בקנאות לרעיונותיו הוא לא התפשר ולא כופף את עיקרי אמונתו לתכתיבי המציאות. הוא לא התייאש נוכח התסכולים המרים שהסבו לו חסידיו ויריביו הפלשׂתיניים.

הוא לא הגמיש את קשיחות דרכו גם כשסבל ממצוקת קיום, ולא התרכך גם כשהקים משפחה והתבגר.

אל-קסאם לא נכנע.

הוא לא נכנע בחייו, ולא במותו.

אל-קסאם הוא ׳לוזר׳ שניצח. הוא ניצח מפני שכל מסכת חייו הוקדשה למען רעיון.

את חייו כיוון לאופק החזון מפני שהאמין ברעיונותיו בדבֵקות. במאזני המשפט ההיסטורי, הוכתר מאבקו בניצחון מוחץ. שמו הבליח מדפי ההיסטוריה ונישא בראש חוצות כסמל ומופת להגשמה מקודשת של מִצוות הג׳יהאד.

---

[1] ראויה עובדה זו לציון - דווקא התנועה הקומוניסטית, השוללת את הדת (״אופיום להמונים״), היא ששיקמה את הקבר.

בפרספקטיבה ההיסטורית, הולם מיתוס אל-קסאם את הגדרת מושג ה'מיתוס' כמכשיר חברתי מלכד וכיסוד מעצב קבוע של תרבות, חברה ואומה, הנוצר ע"י התרבות ובה בעת גם יוצר תרבות[1]. את קנאותם של צעירי החמאס ואת נכונותם להקרבה עצמית, לא ניתן להבין ללא מיתוס דמותו של אל-קסאם - האיש שהובס בחייו וניצח במותו.

<u>אחרית אקטואלית</u>

עם סיום כתיבת העבודה הנוכחית נראה כי אפשר שהעימות בין ישראל לפלשתינים הגיע למבחן אמת. ב23.11.2001- חוסל מחמוד אבו-הונוד, מפקד הזרוע הצבאית של החמאס בגדה, באמצעות פגיעת טילי מסוקי-קרב סמוך לכפר יאציד בשומרון. חיסולו, שבוצע במסגרת מדיניות הסיכול הממוקד של כוחות הביטחון הישראליים (צה"ל והשב"כ) בהם חוסלו ונעצרו עשרות מרצחים פלשתינים, אינו נופל בחומרתו בעיני הרחוב הפלשתיני מחיסולו של יחיא ('המהנדס') עיאש[2]. כשם שחיסולו ב5.1.1996- של יחיא ('המהנדס') עיאש, מפקד 'גדודי עז א-דין אל-קסאם', גרם לגל פיגועים ע"י מתאבדי ארגונו בפברואר-מארס 1996, כך גם חיסולו של מחמוד אבו-הונוד מחולל סְדרת פיגועי טרור בתחילת דצמבר 2001[3], הגורמת להסלמה חמורה ביחסי ישראל עם הרשות הפלשתינית. לחץ ישראלי ובינ"ל מופעל על ערפאת להפסיק את הטרור לאלתר[4], ובעקבותיו הורה ל11- מנגנוני הביטחון של הרש"פ ולאופוזיציה לנצור את אִשם. נראה כי 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' הִמרו את מצוותו של ערפאת ובתחילת דצמבר פרץ עימות מסוים בין חלק ממנגנוני הביטחון הסרים למרותו של יו"ר הרש"פ יאסר ערפאת, לתנועת החמאס, שמנהיגה אחמד יאסין הושם, לכאורה, במעצר בית[5].

בערב חנוכה ב12.12.2001- הטמינה חוליית מחבלים מהחמאס מארב לאוטובוס שנסע לעמנואל בשומרון. בפיגוע נהרגו 10 אזרחים ישראליים. בישיבת חירום של הקבינט הוחלט שצה"ל יפעל כאילו אין רשות פלשתינית, וראש הממשלה אריאל שרון הכריז: "ערפאת לא קיים"[6]. למחרת נקריתי ל'מחנה רבין' - בסיס המטכ"ל. בלְשכת ראש הממשלה התכנסו השרים לדיון ביטחוני בהול. נדמה היה כאילו שוב מתחדשת דילמת הדרך הפלשתינית שהציב אל-קסאם בזמנו. האם מעוניינת ומסוגלת המנהיגות הפלשתינית להתעשת ולחזור אל דרך המשא ומתן עם ישראל, או שתבחר במסלול המאבק המזוין ושפיכות הדמים הרצחנית? שורשיה של שאלה הרת גורל זו המונחת לפִתחנו, נעוצים באותה הבחירה שנדרשה המנהיגות הפלשתינית לקבל בשנות העשרים והשלושים - האם פניה להידברות או למלחמה עם התנועה הציונית.

על ההתפתחויות העתידיות - ימים יגידו..

---

[1] אוחנה, דוד ורוברט ס', ויסטריך, (1997), <u>מיתוס וזיכרון</u>, ירושלים, הקיבוץ המאוחד, עמ' 19.

[2] שקד, רוני, "סופו של מיתוס", <u>ידיעות אחרונות</u>, 25.11.2001, עמ' 5.

[3] 29.11.2001 - מחבל מתאבד באוטובוס בצומת פרדס-חנה (3 הרוגים); 1.12.2001 - שני מחבלים מתאבדים במדרחוב בן-יהודה בירושלים (12 הרוגים); 2.12.2001 - מחבל מתאבד באוטובוס בחיפה (15 הרוגים); 4.12.2001 - מחבל מתאבד בירושלים; 9.12.2001 - מחבל מתאבד בצומת הצ'קפוסט בחיפה; 12.12.2001 - פיגוע בעמנואל (10 הרוגים) ושני מחבלים מתאבדים בנווה-דקלים. מאות פצועים.

[4] גרנות, עודד, "העולם כולו נגדו", <u>מעריב</u>, מוסף שבת, 7.12.2001, עמ' 10-11.

[5] ב4.12.2001- ננהרג צעיר מהחמאס בהתנגשות עם אנשי המשטרה הפלשתינית, סמוך לביתו של אחמד יאסין בעזה.

[6] פישמן, אלכס, "פיגוע התפנית", <u>ידיעות אחרונות</u>, 13.12.2001, עמ' 1.

סיכום

עז א-דין אל-קסאם הפך לסמל ולמיתוס נערץ בתודעה הפלשׂתינית מפני שהיה המנהיג הפלשׂתיני הראשון שעיצב אידאולוגיה לאומית-אִסלאמית סדוּרה והגשים את השקפת עולמו, הלכה למעשה, בהקרבת חייו בג׳יהאד למען פלשׂתין. מיתוס אל-קסאם מגלם בחובו נְדבכים רב-תחומיים הנדרשים לדמויות מיתיות מסוגו - המישור הלאומי-פלשׂתיני, הפן הדתי-אִסלאמי, הגורם הסוציאלי, התחום הצבאי, ההתעלות (הִתגלות) מְדַבֶּת העם (הסורי) לעמדת מנהיגות, הכּאריזמה האישית וממד הקורבן. יתר על כן; דמותו של אל-קסאם נגאלה מתהום הנשייה ההיסטורי מפני שהיא משרתת רעיון ואינטרסים אקטואליים התקֵפים לתנועת חמאס ובנותיה, זרם משמעותי ובעל מעמד יציב בחברה הפלשׂתינית בת-ימינו.

השימוש במיתוס אל-קסאם יימשך, להערכתי, כל עוד יהיה מי שיזדקק לאידיאולוגיה האִסלאמית הלוחמנית אותה הוא מייצג. נוכח הסלמת הסכסוך האלים שפרץ באוקטובר 2000, נראה כי הולכים ומתגברים שיעורי התמיכה הפלשׂתינית בהחרפת דרך המאבק המזוין בישראל. הנכונות להתאבדות בקרב צעירי ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳ עולה בהתמדה. בעקבות כישלון ועידת קמפ-דיוויד בקיץ 2000, נתפסת העמדה הפלשׂתינית בעיני רוב הישראלים, כסרבנות להצעת הפשרה הנדיבה ביותר שניתן לשער[1].

ייתכן שעם יישוב הסכסוך בין ישראל לפלשׂתינים תִפחת השפעת מיתוס אל-קסאם. בריאיון שערכתי עם ד״ר איברהים אבו-ג׳אבר הוא אמר: ״אני חושב שהמיתוס יתקיים כל עוד נמשך הכיבוש. אנחנו, הפלשׂתינים, מאמינים באדמה ההיסטורית שלנו, ולכן אם תקום מדינה פלשׂתינית, או אפילו מדינה דו-לאומית - המיתוס ייחלש״[2]. המיתוס שנארג סביב דמותו של אל-קסאם חקוק בתולדות ההיסטוריה הפלשׂתינית. קיומו מתבסס על הטמעה שיטתית במערכת החינוך ובתקשורת הפלשׂתינית, הנחשבת, בעיניים ישראליות, להסתה, שטיפת מוח ותעמולה. מִמצאי מחקר שנערך במכון ׳מבט לתקשורת הפלשׂתינית׳ ע״י איתמר מרכוס, מצביע על כך ששטיפת המוח לג׳יהאד ולשהאדה בבתי הספר הפלשׂתיניים מוטמעת באורח מגמתי בספרי הלימוד לילדי כיתות ב׳ עד ז׳[3].

בעת סיום כתיבת העבודה הנוכחית ניטש העימות בין ישראל לפלשׂתינים במלוא עוזו. חוליה נוספת במאבק מר ועקוב מדם. נראה כי במבט מפוכח לעתיד תידרש מדינת ישראל להיאבק עוד שנים ממושכות בטרור האִסלאמי השואף לקעקע את יסודותיה ולהכריתה. מאבק ביטחוני בלתי נמנע, מתוך כוונה לקדם את המשא ומתן המדיני העתידי ליישוב הסכסוך עם הפלשׂתינים. מאבק ממושך ונחוש למען מימוש זכותם של היהודים למולדת בארץ ישראל, למען קיומה הריבוני של מדינת ישראל ולמען השכנת שלום עם הפלשׂתינים תוך כיבוד זכותם לקיום ריבוני משלהם בבוא המועד.

---

[1] מחקרי דעת קהל שפורסמו בעיתונות הישראלית מאז קיץ 2000 מצביעים בעקביות על התנגדות רוב הישראלים לחלוקת ירושלים ולהענקת ׳זכות השיבה׳ לפליטים הפלשׂתינים.

[2] נספח 1 - ריאיון עם ד״ר איברהים אבו-ג׳אבר, עמ׳ 104.

[3] שקד, גדעון, ״טוב למות בעד מולדתנו פלשׂתין״, שיעור חופשי, הסתדרות המורים בישראל, (נובמבר 2001), עמ׳ 3.

מבט אישי

הכנת העבודה הרחיבה את הידע שלי בנושא הפלשׂתיני והקנתה לי כלים להבנה ולניתוח של תהליכים היסטוריים. בכתיבת העבודה התוודעתי לתולדות חייו של אל-קסאם, לפועלו ולדמותו. למדתי את מקור חשיבותו ההיסטורית שהשפיעה על מסכת היחסים בין התנועה הציונית ליישות הפלשתינית משנות העשרים ועד לפרוץ המרד הערבי הגדול ב1936- (מאורעות תרצ״ו-תרצ״ט). נדרשתי לחקור את התפתחות התנועה הלאומית הפלשׂתינית במאה העשרים בכלל, ואת תנועת החמאס בפרט.

בהכנת עבודת הגמר למדתי את כללי הכתיבה של עבודת מחקר היסטורית - תכנון לוח הזמנים; איתור מקורות ראשוניים ומְשניים; מיון החומר, סיורים, ריאיונות והכנת עזרי ההמחשה (מפה ותצלומים); עריכת פרקי המשנה לאור הגדרת נושאים ממוקדת; עיבוד הפרקים העצמאיים לכלל עבודה מגובשת; שכתוב העבודה הגולמית והגהתהּ הלשונית; ולבסוף, עמידה במועד ההגשה הנקוב.
אני מרגיש שאצא נשכר מתרומה זו כצֵידה בעלת ערך מוּסף משמעותי לדרך ארוכה.

תודות

ברצוני להודות למרואיינים - ד״ר איברהים אבו-ג׳אבר, אל״ם (מיל׳) ד״ר יגאל אייל ואל״ם (מיל׳) דוִד חכם, על שהקדישו שעות יקרות מזמנם להעמקת הידע שלי, וסייעו לי רבות בַּהכוונה המתודית-מחקרית, בסקירת המבואות ובעריכת הפרק המרכזי הממוקד במיתוס אל-קאסם.
תודה למתרגמים אל״ם (מיל׳) דוִד חכם, תמר גלעד, עובדיה סולימן ופלח פלאח; ולרבים שהושיטו סיוע חיוני בהמצאת חומר מבוקש.
תודה מיוחדת לאִמא שלי, אירית ירדני, על הדַרבּון ועל עזרתה בייעוץ הלשוני.
ועל כולם, תודה למַנחה, ניר מן, שהִדריך אותי בהכנת העבודה מראשיתה ועד אחריתה.

ביבליוגרפיה

אביעזר, גולן, (1969), אנשי הפלדה, תל-אביב, אותפז

אוחנה, דוד ורוברט ס׳ ויסטריך, (1997), מיתוס וזיכרון, ירושלים, הקיבוץ המאוחד

אופיר, עדי (עורך), (2001), זמן אמת, ירושלים, כתר

אטלן, הנרי נפתלי, (1986), אלו ואלו, תל-אביב, ספריית אופקים, עם עובד

אייל, יגאל, (1998), האנתפאדה הראשונה, תל-אביב, מערכות - משרד הביטחון

אלון, עזריה, (1979), כשרון לארץ-ישראל, תל-אביב, זמורה, ביתן ומודן

ארנון-אוחנה, יובל, (1981), חרב מבית, תל-אביב, יריב-הדר בשיתוף מכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב

ארנון-אוחנה, יובל, (1992), פלאחים במרד הערבי בארץ ישראל 1936-1939, תל-אביב, פפירוס ומכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב

בוים, זאב וזינגרוב, ישראל, (1988), מגולה לתקומה לאומית 1914-1939, כרך שני, ירושלים, כנה כרטא

בכור, גיא, (1991), לקסיקון אש״ף, תל-אביב, משרד הביטחון

בן-גוריון, דוִד, (1972), זיכרונות, כרך שני, תל-אביב, משרד הביטחון

בן-ציון, דינור (עורך), (1967), ספר תולדות ההגנה, כרך ב, תל-אביב, מערכות

בר-כוכבא, משה, (1967), ברק - חטיבה 45 במלחמת ששת הימים, תל-אביב, מתן

גלעד, זרובבל, (תש״ט1949-), בנים - קובץ זיכרון לבני עין-חרוד, עין-חרוד

גרייבר, ישראל, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם - ראשית הטרור הפלשתיני המאורגן, עבודת סמינריון - אוניברסיטת חיפה

האנציקלופדיה העברית, כרך כ״ד, (תשל״ב1972-), ירושלים ותל-אביב, חברה להוצאת אנציקלופדיות בע״מ

הורי, כריס, וצ׳יפינדייל, פיטר, (1991), אסלאם מהו?, תל-אביב, אחיאסף

הרכבי, יהושפט, (1969), פתח באסטרטגיה הערבית, תל-אביב, מערכות

ואלך, יהודה, (1972), אטלס כרטא לתולדות ארץ-ישראל, ירושלים, כרטא

חבקוק, יעקב ושכיב, סאלח, (1999), טירור בשם האִסלאם, ירושלים, משרד הביטחון

טבת, שבתי, (1972), משה דיין - ביוגרפיה, ירושלים ותל-אביב, שוקן

טל, נחמן, (1995), שייח׳ עז א-דין אל-קסאם, עבודת מוסמך - אוניברסיטת חיפה

כַּאהֵן, קלוד, (1995), האסלאם, תל-אביב, דביר

כבהא, מוסטפא, דאוד, (1988), מהפיכת 1936 הגדולה, נצרת, ספריית אל-קבס

לדמותם - ספר זיכרון לבני קיבוץ תל-יוסף שנפלו במלחמת העצמאות, (תש״י1950-), תל-יוסף

לסקוב, שולמית, (1995), טרומפלדור - סיפור חייו, ירושלים, כתר

משעל, שאול ואהרוני, ראובן, (1989), אבנים זה לא הכל - האנתפאדה ונשק הכרוזים, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד-רביבים

משעל, שאול וסלע, אברהם, (1999), זמן חמאס - אלימות ופשרה, תל-אביב, ידיעות אחרונות וספרי חמד

סיון, עמנואל, (1986), קנאי האסלאם, תל-אביב, עם עובד - ספריית אופקים

סיון, עמנואל, (1988), מיתוסים פוליטיים ערביים, תל-אביב, עם עובד - ספריית אופקים

פורת, יהושע, (1976), צמיחת התנועה הלאומית הערבית-פלשתינית 1918-1929, תל-אביב, עם עובד

פורת, יהושע, (1978), ממהומות למרידה - התנועה הלאומית הערבית-הפלשתינית 1939-1929, תל-אביב, עם עובד

קאסם, עבד אל-סאתר, (1992), שייח׳ אל-מוג׳אהד, שכם, ספריית אל-ריסאלה - אוניברסיטת אל-נאג׳ח

קלוורי, בני ואופז, חיים, (פברואר 1992), אמנת החמא״ס - ׳תנועת ההתנגדות האסלאמית׳ מ18.8.1988-, ירושלים, הוצאת מרכז ההסברה/שירות הפרסומים, משרד החינוך והתרבות

קליפורד, גירץ, (1973), פרשנות של תרבויות, ירושלים, כתר

רוגל, נקדימון, (1994), פרשת תל-חי, ירושלים, הספרייה הציונית

שאבי, אביבה ושקד, רוני, (1994), חמאס - מאמונה באללה לדרך הטרור, ירושלים, כתר

שאול, שי, (2001), טרור בשליחות האימאם, הרצלייה, המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור ליד המרכז הבינתחומי הרצלייה

שיף, זאב ויערי, אהוד, (1990), אנתפאדה, ירושלים ותל-אביב, שוקן

שפירא, יוסף, (תש״ז1947-), נהלל, תל-אביב, עם עובד

פרסומים ומאמרים

בנא, ג'לאל, "דבר האִסלאם הישראלי", מוסף הארץ, 26.10.2001, עמ' 18-22.

בק, אורי, "המחבלת הראשונה בעז א-דין אל-קסאם", במחנה השבוע, 2.11.2001, עמ' 5.

בראל, צבי, "הצדיק מן הכנופיות", הארץ, 9.12.1994, עמ' ב'2.

ברגמן, רונן, "למה אין פיגועים", מוסף הארץ, 5.6.1998, עמ' 31-36.

רס"ן גדי, "מהתקוממות להתקוממות", מערכות, גיליון 377, (יוני 2001), עמ' 16-25.

גרנות, עודד, "העולם כולו נגדו", מעריב, מוסף שבת, 7.12.2001, עמ' 10-11.

חוגי, ג'קי, "נתיב הדם של עז א-דין אל-קסאם", מעריב סופשבוע, 1.12.1995, עמ' 64-68.

לוי, אודי, "מדיניות הפיגועים של החמאס - ג'יהאד בכל מחיר או מדיניות מחושבת", מערכות, גיליון 376, (אפריל 2001), עמ' 34-41.

מיכלסון, אל"ם בני, "מבצע 'תופת' - למי?", בשריון. גיליון 13, (אוקטובר 2001), עמ' 4-19.

מלמן, יוסי, "האם תלות השב"כ ברשות שינתה את הערכתו?", הארץ, 16.11.2000, עמ' א3.

פישמן, אלכס, "פיגוע התפנית", ידיעות אחרונות, 13.12.2001, עמ' 1.

פרח, ג'עפר, "פעילים בתנועת החמאס מאיימים על חיי דוד עמר", כלבו, 6.8.1993, עמ' 1.

רפפורט, עמיר וסבן, איציק. "ניסוי מבצעי ראשון לרקטה תוצרת החמאס", ידיעות אחרונות. 1.11.2001, עמ' 5.

שבת, יחזקאל, "החמאס ותהליך אוסלו", נתיב, גיליון 3(68), (מאי 1999), עמ' 56-69.

שקד, גדעון, "טוב למות בעד מולדתנו פלשתין", שיעור חופשי, הסתדרות המורים בישראל, (נובמבר 2001), עמ' 8-13.

שקד, רוני, "התנועה האחות של החמאס", ידיעות אחרונות - 24 שעות, 11.9.2001, עמ' 3-2.

שקד, רוני, "סופו של מיתוס", ידיעות אחרונות, 25.11.2001, עמ' 5.

אתרי אינטרנט

[1]http: // I-cias.com/e.o/ index. htm

. edu/class/history 1876/alqassam.htm - Izz al-Din al-Qassam [2]http://www.stanford palestine and the British mandate.

. com/archives/special 99/izz-din.htm - Izz al-Din al-Qassam http://www.muslimehia an inspiration for muslims By Ramzy Baroced

msanews/mynet/not/scholars/Nafi/qassam/html. - Dr. Basheer M. Nafi: Shaykh Izz al-Din al-Qassam: A reformist and a rebel

[1] אתר ש'נעלם' במהלך התקיפה האמריקנית באפגניסטן בנובמבר 2001.
[2] אתר ש'נעלם' במהלך התקיפה האמריקנית באפגניסטן בנובמבר 2001.

נִספחים

1. ריאיון - ד״ר איברהים אבו-ג׳אבר

ד״ר איברהים אבו-ג׳אבר, ראש ׳המכון למחקרים בני זמננו׳ באום אל-פאחם. הריאיון נערך ב8- בנובמבר 2001 בקיבוץ בית-השיטה.

הסמל

שאלה: מדוע נבחר אל-קסאם כסמל המאבק האִסלאמי-פלשׂתיני (על אילו מטרות וצרכים עונה הבחירה דווקא בו)?

תשובה: בחרו בו כסמל כי עז א-דין אל-קסאם היה לוחם שהתנגד נמרצות לכיבוש. המיליטנטיות שלו, העובדה שנהרג בקרב, מוצאו הסורי (המעיד על מאבק מוסלמי חוצה גבולות) כל אלה הפכוהו לדמות המאחדת את כלל המוסלמים בחזית אחת מלוכדת. המטרה בבחירתו היא להציג לצד השני את ההתנגדות המזוינת בשטח ובמקביל ליצור תמריץ לפלשׂתינים להתגייס למאבק. בחירתו נבעה מאמונת הפלשׂתינים כי שחרור אדמתם ייתכן רק במאבק מזוין ולא בדיבורים, מאמרים או הטפות תיאורטיות.

שאלה: מדוע הועדפה דמותו של אל-קסאם כסמל המאבק על פני אחרים (המופתי חאג׳ אמין אל-חוסייני, חסאן אל-בנא, עבד אל-קאדר אל-חוסייני, קאוקג׳י)? מה סטטוס קורבנות המאבק בדור האחרון במיתוס הפלשׂתיני (יחיא עיאש - 1996, עאדל עוודאללה - 1998, מוחמד דורה - 2000) ביחס למיתוס אל-קסאם?

תשובה: אני חושב שדמותו נבחרה כסמל בגלל הסיבות שציינתי קודם. המופתי חאג׳ אמין אל-חוסייני, הצטייר לעומתו כדמות יותר פוליטית. אחרים אולי ייצגו רק פלח אוכלוסייה ממוקד יותר - לא כלל אִסלאמי. ייתכן שבעתיד תצמח דמות נוספת. נדמה לי שיחיא עיאש האמין והלך בדרכו של אל-קסאם.

שאלה: מדוע לא אימצה התנועה האִסלאמית-פלשׂתינית גיבורים מההיסטוריה הלאומית-דתית הקדומה (מוחמד, סלאח א-דין) להוכחת זכויותיה על הארץ (כמו התנועה הציונית)?

תשובה: אני חושב שבכך ניסו לקשור את הנוער והעם הפלשׂתיני לגיבור לאומי דתי מן העבר הקרוב.

שאלה: מי בחר בדמותו הפרסונלית של אל-קסאם? מה זיקתך לדמותו של אל-קסאם?

תשובה: כפי שזכור לי, בחרו בו אנשי תנועת החמאס ב1988-, או מאוחר יותר. אולי היה זה אחמד יאסין כמנהיג החמאס ואולי אפילו מישהו מעמאן. לגבי זיקתו של יאסין - אני חושב שהוא רצה לקרב כמה שיותר פלשׂתינים לעמדותיו כמו גם להציג את פעילות התנועה שלו כדתית.

אישית, אני בכלל לא מאמין בדרכו של אל-קסאם, אני דוגל בפתרון בדרכי שלום. הפרט שבכל זאת מדבר אליי בעברו הוא העובדה שלמרות מעמדו המבוסס (אימאם במסגד, בן

למשפחה מכובדת) הוא החליט לעזוב את ביתו ולעבור למולדת אחרת - המניע הוא בעל המשמעות עבורי.

שאלה: האם קיימת אופוזיציה פנימית בזרם האִסלאמי בתנועה הפלשׂתינית לבחירת דמותו של אל קסאם כמייצג המאבק הלאומי-אִסלאמי הפלשׂתיני?
תשובה: חילוקי דעות תמיד קיימים בעיצומו של מאבק כמו זה. אני בטוח שבין הפרגמטים יש המתנגדים לדמותו.

שאלה: האם מיתוס אל-קסאם עונה על ציפיות יוצריו?
תשובה: הפלשׂתינים נפגעו מכמה כיוונים: הירדנים טבחו בהם, בסוריה ולבנון נהרגו רבים ופגיעת הישראלים בהם קשה. משום כך יש בעם הפלשׂתיני כ25%-20%- התומכים בדמותו ובדרכו, אך זאת בעיקר בגלל תחושת חוסר המוצא; רוב העם הפלשׂתיני מעוניין בשקט ובביטחון כלכלי. אצלי בכפר-קאסם, לדוגמה, רוב התושבים רוצים בשלום.

<u>הגורמים לצמיחת המיתוס</u>

שאלה: האם צמחו מנהיגים פלשׂתיניים מקומיים ולאומיים בעקבות מאורעות 1920 ו1929-? אם לא,- למה?
תשובה: כן, צמחו כמה אחרי המנדט הבריטי (המופתי, נשאשיבי, חסן סלאמה ועוד). אלה היו קרובים יותר לשכבות הגבוהות בחברה לכן היו רחוקים מדרך המאבק המזוין.

שאלה: מה היו הגורמים לצמיחת המיתוס?
תשובה: **הגורם הדתי** - ההיבט האִסלאמי בצמיחת המיתוס הוא המרכזי ביותר בהשפעתו על הפלשׂתינים. לכן התנועה האִסלאמית ותנועתו של אל-קסאם קרובות יותר ללֵבן של השכבות החלשות בחברה.

שאלה: כיצד הפך לאומן סורי לסמל המאבק והפטריוטיות הפלשׂתינית (האם זה מעיד על הזדהות עם מדיניות הסירוב הסורית כלפי ישראל לעומת הסדרי השלום המצריים)?
תשובה: לדעתי זה לא מעיד על אף אחד מהם. השיקול האנטי לאומי בבחירתו מעיד על איחוד האומה האִסלאמית כאילו אין מחסומים בין המדינות האִסלאמיות השונות. זה מצביע על כך שהגורם הדתי חזק ומשמעותי יותר מהגורם הלאומי.
הגורם הסוציאלי - מוצאו הכפרי וקרבתו של אל-קסאם לשכבות הסוציו-אקונומיות החלשות היו בעלי חשיבות מרכזית. והפרשנות - כי גם מקרב שכבות המצוקה החברתית אפשרית צמיחה של מנהיגות בעלת השכלה דתית רבת השפעה. אני חושב שכוחו של החמאס חזק יותר בעזה, מאשר בגדה, משום הריכוז הגבוה של שכבות המצוקה במחנות הפליטים - שוב עדות למשקלו של הגורם הסוציאלי.

<u>אל-קסאם - האיש והמיתוס</u>

שאלה: האם הגשים אל-קסאם את שאיפותיו האישיות והלאומיות?

תשובה: אני חושב שאל-קסאם לא הגשים את כל שאיפותיו האישיות והלאומיות. כישלונו מתבטא במדינה הפלשׂתינית שלא קמה בתקופתו. הוא הצליח לאחד את העם הפלשׂתיני, או חלק ממנו, אם כי לתקופה קצרה. עם מותו - מתו כל מטרותיו האחרות.

שאלה: מדוע נשכח אל-קסאם כ50- שנה?
תשובה: אין לי תשובה ברורה. ב1967-, עם הכיבוש הישראלי, הייתה התעוררות אִסלאמית. הזרם הזה הצליח להתבסס בשנות השבעים. על הגישה הזו השפיעו במיוחד האחים המוסלמים. התעוררות זו אולי הובילה בהמשך, בעקיפין, לצמיחת מיתוס אל-קסאם.

שאלה: האם מיתוס אל-קסאם צמח בגלל היותו דמות רב-תחומית המשפיעה על מגזרי אוכלוסייה רחבים - או, פלח אוכלוסייה נרחב בעל זהות אחידה (פרופיל ממוקד)?
תשובה: כן, לפי דעתי צמח המיתוס בגלל דמותו הרב-תחומית ומשום היותו איש דת שעזב את מולדתו ועבר לפלשׂתין להילחם באנגלים. הוא נבחר כדי למקד את העולם המוסלמי סביב בעיית פלשׂתין.

שאלה: האם, להערכתך, יימשך השימוש במיתוס אל-קסאם בעתיד, וכיצד?
תשובה: אני חושב שהמיתוס יתקיים כל עוד יימשך הכיבוש. אנחנו, הפלשׂתינים, מאמינים באדמה ההיסטורית שלנו ולכן אם תקום מדינה פלשׂתינית או, אפילו, דו-לאומית - המיתוס ייחלש.

שאלה: האם מתקיים אירוע כלשהו לזכר יום מותו ה66- בעוד שבועיים[1]?
תשובה: מאז הולדתי בארץ לא שמעתי מעולם על עצרות לזכרו. ייתכן שישנם אזכורים של שמו בהרצאות, או הטפות במסגדים - אם יש אירוע בעל צביון דתי יכולים להזכיר אותו כגיבור שהקריב עצמו למען פלשׂתין.

שאלה: איך מונחל המיתוס (ספרות, בתי ספר)?
תשובה: בשטחי הרשות אינני יודע כיצד מעבירים את המיתוס. בקרב ערביי ישראל קיים פחד לדבר על נושאים כאלה, משום שהם גורמים להתלהטות יצרים שמובילה להפגנות ובסופו של דבר לשפיכות דמים דוגמת אוקטובר 2000. אם הוא מוזכר, אז זה רק במסגדים.

שאלה: כיצד משתמשת התנועה האִסלאמית במיתוס אל-קסאם באסטרטגיה שלה?
תשובה: זווית אחת של האסטרטגיה של התנועה האִסלאמית, שמטרתה היא להשפיע ככל האפשר באמצעות מיתוס אל-קסאם על בני הנוער להתגייס לשורותיה, היא הצגתו של אל-קסאם כמי שמת על אדמת פלשׂתין למרות שלא היה פלשׂתיני.

[1] הריאיון נערך ב8- בנובמבר 2001.

שאלה: מהם אמצעי התקשורת העומדים לרשות החמאס (המסגדים, הכרוזים, מדיה אלקטרונית מחו״ל, אינטרנט, עיתונות, פרסומים אקדמיים מהמכללות האִסלאמיות)?
תשובה: לחמאס יש את כל האפשרויות המוזכרות בשאלה כארגון בעל מבנה ומדיניות. אמצעי התקשורת שאין לו הם תחנות רדיו וטלוויזיה, גם מפני שהרשות הפלשׂתינית לא 'מתלהבת' מהרעיון ובעיקר משום שלישראל יהיה קל לפגוע בהם ולהשמיד אותם.

שאלה: האם נעשה שימוש פוליטי-ציבורי ותקשורתי במיתוס אל-קסאם, ואיזה?
תשובה: אכן נעשים שימושים כאלה. זה מתבטא בפרסום תמונותיו באמצעי התקשורת, בהצגתו במכללות ועוד.

שאלה: כיצד ניתן לכַמֵּת את השפעת מיתוס אל-קסאם בממדים מחקריים?
תשובה: זה תלוי מאוד בחוקר (מה דעתו בנושא ועד כמה הוא מעורב). להערכתי, -18% 20% מהאוכלוסייה הפלשׂתינית תומכים בחמאס, מתוכם 25% מזדהים עם אל-קסאם.

<u>היבטים אקטואליים</u>

שאלה: האם מיתוס אל-קסאם מפרנס ומזין את המוטיבציה הפלשׂתינית למען המאבק המזוין במדינת ישראל?
תשובה: בהחלט. למיתוס - כמפרנס המוטיבציה הפלשׂתינית למאבק בישראל, תפקיד נרחב נגד הכיבוש.

שאלה: האם מיתוס אל-קסאם משקף את חלקם (המיליטנטי) של הפלשׂתינים באסטרטגיית המהפכה האִסלאמית העולמית?
תשובה: כן, אם כי הוא לא מוכר כמו למשל החיזבאללה בלבנון, יש הרבה זרועות צבאיות והוא רק חלק מהן.

שאלה: מה זיקת התנועה האִסלאמית במדינת ישראל לרעיונות של ארגון החיזבאללה, החמאס ולתנועות לחימה נוספות במזרח התיכון ובעולם האִסלאמי?
תשובה: עד כמה שידוע לי לא קיימת זיקה בין התנועה האִסלאמית בישראל לבין רעיונות של ארגונים חיצוניים (חמאס, חיזבאללה). אנחנו חיים במצב מסובך - המדינה שלנו נלחמת בעם שלנו, ולמרות זאת ישנם קווים אדומים וגבולות בל-יעברו.

שאלה: מה עמדת התנועה האִסלאמית להתקפת הטרור ההמונית בארה״ב ב11.9.2001-?
תשובה: התנועה האִסלאמית נגד טרור ואלימות באשר הם ומתנגדת להריגת חפים מפשע, אפילו בקוראן יש איסור על הריגת אזרחים. כל מוסלמי משכיל הזדעזע מההתקפה ולו רק בגלל שלהערכתי נהרגו בה עד 2000 מוסלמים. גם בתקשורת וברחובות הביעו התנגדות מהפעולה האנטי אנושית הזאת. זאת למרות מדיניותה הבלתי מוצדקת של ארה״ב באזור ובעולם. מדינה כמו ארה״ב חייבת להתערב ולהפסיק האלימות במזרח התיכון.

שאלה: מה בדבר תמונות השמחה של הערבים שהוצגו בטלוויזיה האמריקנית?
תשובה: זו הייתה פרופגנדה. התקשורת הישראלית הציגה תמונות ישנות, מתחילת שנת הלימודים כאשר חילקו כְּנָאפֶה וסוכריות.

שאלה: האם התקפת הטרור בארה״ב מעוררת חשבון נפש בתנועה האִסלאמית ביחס לאסטרטגיה האידיאולוגית שלה?
תשובה: איני חושב שנדרש חשבון נפש, מכיוון שהתנועה האִסלאמית אף פעם לא הייתה מעורבת. כל הנאמר בתקשורת ע״י זרועות הביטחון בנושא זה - אינו נכון.

שאלה: האם נשקפת סכנה לתנועה האִסלאמית העולמית בעקבות ההתקפה בארה״ב?
תשובה: אי אפשר לחסל לחלוטין את התנועה האִסלאמית כי היא אינה מדינה או שלטון, אלא תנועה עממית בעלת בסיס איתן בקרב כל פלחי האוכלוסייה. עם זאת אני שומע מִדי פעם בחדשות שעוצרים פעילים של התנועה ובארה״ב התחילו להחרים כספים של אגודות מוסלמיות.

2. ריאיון - אל״ם (מיל׳) ד״ר יגאל אייל

אל״ם (מיל׳) ד״ר יגאל אייל - לשעבר ראש מחלקת היסטוריה בצה״ל (-1999 1994) ומחבר הספר 'האינתיפאדה הראשונה' (ע״ב הדוקטורט שכתב).
הריאיון נערך ב21.7.2001- ב'מחנה רבין' - בסיס המט״כל בתל-אביב.

שאלה: מדוע פנה אל-קסאם ב1921- ללחימה בבריטים ובציונים בא״י?
תשובה: מקום המפלט הטבעי של עז א-דין אל-קסאם היה בארץ ישראל. אני לא יודע אם היו לו קשרים עם ערביי א״י בתקופת היותו בסוריה. נראה לי טבעי שהוא עבר מהמנדט הצרפתי למנדט הבריטי. לדעתי, הוא הכיר את ערביי חיפה והצפון, את דעותיהם, את תנועתם מביקוריהם בסוריה ובביירות. בתקופת השלטון העות'ומני התקיימו קשרים הדוקים בין ערביי צפון הארץ לסוריה ולבנון. בעבר היה רצון פלשתיני להתאחד עם סוריה ולממש את חזון סוריה הגדולה שתכלול, מלבד סוריה, גם את לבנון וצפון ישראל.
החשיבות של סוריה נובעת מהקשר בינה לבין אלה שרצו להתאחד עִמה, והוא מהותי בפרספקטיבה ההיסטורית ולא רגעי וחולף. סוריה מהווה מודל לחיקוי בקרב ערביי א״י משום שהיא נחשבת לאויב האמיתי של הציונות: לא התפשרה, לא חתמה על הסכמים, מארחת ארגוני טרור, מרדה ב1936- בשלטון הצרפתי וקיבלה זכויות. השביתה הכללית במרד הערבי ב1936- היא חיקוי למרד הסורי. אל-קסאם היה מהפכן דתי שראה בצרפתים, בבריטים וביהודים אויבי האִסלאם. הוא היה מאנשי 'אל-אסתקלאל'. הבריטים שלטו באי״י ולכן הם, לפי הבנתו, האויב, ואילו הציונים הם אויב שתמיד צריך להילחם בו, לכן היו כל הרציחות של כנופייתו. הרציחות היו גם למטרות פנימיות: לגייס אנשים לכוחותיו, להראות שהם מצליחים להכות בשלטון, להעביר את המסר. זה דומה מאוד לפעילות הטרור שאנו עדים לה כיום. העיקרון זהה: לא חשוב את מי הורגים, כל עוד הוא יהודי.

ההפסקה בפעילותו של אל-קסאם בין השנים 1932 ל1935- היא מעניינת, כי יש לה משמעויות פנימיות יותר מאשר חיצוניות: אל-קסאם לא ביטל את זמנו, אלא ניצל אותו להגדיל את מספר התומכים, לעשות יחצ״נות, להסתובב בכפרים, להפיץ את התורה, להימלט מהחוק. אל-קסאם הגיע לתקופת מעבר ולא לכל מנהיג יש את הכוח הנדרש לעשות הפסקות במהלך פעילותו. המעבר הזה שהתחיל ב1933- התעצם ב1935-, ואנחנו רואים מהפך משום שממשיכי דרכו היו בעיקר הצעירים שהושפעו ממנו. לכן עובדה זו חשובה וראויה לציון. הוא איש דת מהפכן לעומת המִמסד הדתי של המנהיגות הערבית הארץ-ישראלית באותן שנים (משפחות עשירות, מפלגות, אנשים מתונים שהדאגה לעצמם מעניינת אותם יותר מאשר ערביי א״י).

דפוס ההתפתחות של הקהילה הפלשתינית מאוד מעניין וניתן להשוות אותו להתפתחות הקהילה הציונית; אם כי ההתפתחות הפלשתינית מאוחרת בהרבה ביחס לזו של הקהילה הציונית. אחד המאפיינים של התפתחות מתקדמת כזו הוא החלפת מנהיגות: כשמוחלפת

מנהיגות ותיקה, מסורתית, מסואבת ומושחתת במנהיגות צעירה ורדיקלית-דתית, ניתן להבחין בהקצנת המטרות, המסר והפעולות. ניתן לבדוק את זה במאורעות 1920, 1921 (משמעותיים יותר) ו1936- (המרד שלא הצליח). לדעתי, המרד ב1936- מסמל את המהפך השלטוני בין המנהיגות הוותיקה לבין אל-קסאם והצעירים. שיא המהפך הוא נפילת אל-קסאם שהפכה אותו למיתוס. בן-גוריון התייחס לפרשת חיסול אל-קסאם בכותבו עליה "תל-חי שלהם". למיתוס כזה יש משמעות חשובה מאוד לבניית תנועה מהפכנית של עם. ולכן דמותו של אל-קסאם משמעותית וחשובה.

שאלה: האם העובדה שאל-קסאם, כסמל המאבק, היה לאומן סורי מעידה על הזהות הפלשתינית כחברת הגירה?

תשובה: עובדת היותו סורי לא משמעותית משום שהוא בעצם, לפי תפיסת תומכיו, מ'סוריה הגדולה'. מלבד זאת הוא מרד בשלטון המקומי. אימוצו מעיד על כך שלא היו להם גיבורים מקומיים ש'תפסו'. אני מניח שאם אל-קסאם היה מת מזקנה הוא לא היה הופך למיתוס. לקראת סוף שנות השמונים (במאה העשרים) הוא היה התגלמות הצרכים של החמאס (בעיקר), ולכן הם 'גיירו' את המיתוס.

המנהיג המרכזי המקביל לו בתקופתו היה המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, שאמנם הופיע ב1921- אבל התחיל לבצר את שלטונו בשנות השלושים, כלומר, אחרי המהפכה המנהיגותית של 1933. הם נתפסו באותה שנה כמעט במקביל - מותו של אל-קסאם הקדים את ההתנגשות המתבקשת בין שניהם. למרות היותו של המופתי איש דתי, הוא דמה לערפאת מבחינה חילוניותו. אולם, הוא לא דיבר על כך בריש גלי כמו אל-קסאם או ממשיכיו בחמאס, לכן ההתנגשות הייתה בלתי נמנעת. המופתי הגיע לשיאו ב1935- ולקראת סוף השנה (כשאל-קסאם נהרג) הוא הגיש את התביעות המפורסמות לנציב העליון, ווקופ.

כפי שערפאת עושה לעיתים שימוש בחמאס ע"י תמרונו והפנייתו נגד ישראל כשזה 'נוח' (על-מנת להסיתו מהתעסקות עם הרשות הפלשתינית כשזו לא בשלה להתנגשויות פנימיות או כאשר ההפנייה כנגד ישראל עונה על צרכים ואינטרסים שלו), כך גם למופתי לא הייתה התנגדות ש'מתפרעים', כל עוד ה'התפרעות' מופנית כלפי אויב משותף, הנמצא בקונצנזוס, ולא כנגד ההנהגה הפנימית.

צריך לבדוק את הסיטואציה, את הקונטקסט ואת התאריכים של שלבי התגבשות התנועה הפלשתינית. רק באפריל 1936 (לאחר מותו של אל-קסאם) הוקם ה'ועד הערבי העליון' (וע"ע), ואז החל אי-הסדר של המפה הפוליטית הפלשתינית לקבל צורה. לא נראה לי שאל-קסאם היווה אבן נגף כלפי מנהיגותו של המופתי. אני מעריך שאם אל-קסאם היה ממשיך לחיות יותר זמן הוא היה 'מתפרע' באופן רציני יותר והיה קשה לאחד את ערביי א"י (לא שהם או הקהילה הפלשתינית התאחדו גם ללא 'עזרתו').

מעניין לבדוק את המסלולים הדומים של שני האישים במפה הפוליטית בתקופה הרלוונטית. ההתנגשות ביניהם נמנעה, כאמור, בגלל האויב המשותף, משום שאל-קסאם

לא הפריע למופתי (למרות שהכוח שאל-קסאם צבר הדאיג אותו), וכל עוד הבריטים לא נקטו בגישה של עונשים קולקטיביים נגד הקהילה הערבית. אל-קסאם נכנס למערכת המפלגתית בתור דמות דתית, כּאריזמטית והוא הצליח למשוך אחריו צעירים מזויינים מחיפה, מהגליל ומאזור הצפון, שנחשב אז ל׳מערב הפרוע׳ לעומת ירושלים ויפו, בגלל הקִרבה לסוריה. ערביי חיפה היו עצמאיים בטווח הזמנים הזה.
ראוי לציין שלמופתי לא היה כוח כה גדול כפי שנהוג לייחס לו : היה לו כסף וכוח פוליטי, שכן הוא שלט במועצה המוסלמית העליונה (ממ״ע) והיה פקיד בריטי בעל כוח השפעה על הנציב העליון, ווקופ. אך בניגוד לאל-קסאם, לא היו לו גֶיסות או כנופיות משלו. המופתי היה מקבל את שכרו מהרשות ומהשלטון הבריטי. מינויו ע״י הבריטים הוא דוגמה קלאסית לדפוס השלטוני שלהם בשיטת ׳הפרד ומשול׳: ״ניתן לנחש הצפע כוח מסוים וכך, לפחות, נראה מה קורה איתו כל הזמן״.

שאלה: מה היו האינטרסים הפוליטיים של אל-קסאם?
תשובה: בגלל דתיותו צריך להדגיש שהפן האִסלאמי היה המוביל בתפיסתו והוא עמד לפני כל נושא אחר. אל-קסאם היה הראשון שעשה את החיבור הקטלני בין דת להדק, שהיום אנו רואים אותו גם בקוסובו, באירלנד, בהודו, בסרילנקה - בכל מקום בעולם בו קיים עימות אלים על בסיס לאומי-דתי.

שאלה: האם הצליח אל-קסאם לממש את האינטרסים שלו?
תשובה: חלקית. אנחנו רואים את זה במיתוס שנשאר הרבה מאוד זמן. כוחו של מיתוס הוא בתולדותיו ובהמשכיותו:
א. כנופייתו המשיכה לפעול והיא בעצם הציתה באופן פיזי-מעשי (לא פוליטי) את המרד הערבי.
ב. מיתוס אל-קסאם הוכח כמיתוס גדול מהחיים עצמם, והִווה גורם מלכד.
דרך נפילתו של אל-קסאם היא משמעותית משום שבניגוד למנהיגים אחרים ששלחו את נתיניהם/פקודיהם להיהרג, הוא נפל בשדה הקרב ׳על חרבו׳. לכן, הוא זכה במיתוס ׳אחרַי׳ מפואר ודמותו הפכה מודל לחיקוי.

שאלה: למה החמאס בחרה בדמותו?
תשובה: כי החמאס היא תנועה קודם כל דתית. ארגון הפַתָח, לעומתה, לא בחר בו, משום שעבור הפַתָח מהווים הדתיים המוסלמים, בכלל, איום, ואל-קסאם, במיוחד. הוא סיוטם הגדול. אל-קסאם נחשב ללוחם דתי, בלתי מתפשר ששימש דוגמה אישית לאנשיו. דתיותו הזינה את דעותיו הפוליטיות. במציאות הנוכחית, לאחר פרוץ העימות באוקטובר 2000, ייתכן שהפַתָח היו רוצים לאמץ לעצמם גיבור כדוגמתו. מהאינטרס הדתי-אִסלאמי בתפיסתו נובע רעיון הפאן-ערביות, ולאו-דווקא בהקשרו הטריטוריאלי-מדינתי.

שאלה: האם הצליח אל-קסאם לממש את יעדיו?
תשובה: בתקופתו - לא. הוא מת ביעבד ורק לאחר הלווייתו נרקם המיתוס והתפתח.

השפעת קרב יעבד

שאלה: האם הבריטים ראו באל-קסאם איום לשלטונם?

תשובה: הם ראו בו איום אבל הם לא חששו מפניו יותר מאשר ממנהיגים ערבים אחרים. למעשה, סביר להניח שבימי חייו איש לא זיהה את הפוטנציאל הטמון בו ואיש לא חשב ששמו עתיד להיות שגור בפיהם של כל הפלשׂתינים גם 66 שנים לאחר מותו, וכנראה גם יותר מכך. יכול מאוד להיות שאם הוא היה מת בנסיבות אחרות, לא היה קם מיתוס אל-קסאם. אך, היות והוא מת מות גיבורים החלו סיפורי המעשיות והאגדות למיניהן להתגלגל והמיתוס החל להתפתח. קרב יעבד יצר את המיתוס.

אנשיו החזיקו מעמד בהתחלה ונקראו 'אח'וואן אל-קסאם'. מיתוס אל-קסאם החזיק מעמד במרד הערבי, שבו היה צורך למצוא גיבורים שידברו אל לִבם של הצעירים, אבל במלחמה ב1948- לא נעשה בו שימוש. מעניין למה צמח המיתוס עכשיו ולמה 'השתיקו' אותו בין 1938 ל1948-. אולי בגלל שההנהגה הפלשׂתינית חששה מכוחה של הדת. ערפאת הוא אמנם ערבי דתי שהולך למסגד, אבל מי שיקרא את האמנה הפלשׂתינית יבין שהמניפסט שלו חילוני.

שאלה: כיצד נראית דמותו של אל-קסאם בפרספקטיבה היסטורית?

תשובה: אומרים שישראל תמכה בהקמת החמאס בדצמבר 1987 (מדיניות המְסגדים) מתוך מחשבה שיהיו חיכוכים פנימיים בין החמאס לאש"ף. זהו חוסר הבנה ממדרגה ראשונה בהיסטוריוגרפיה הפלשׂתינית באי"י. לזרוע המבצעת של החמאס קוראים 'גדודי עז א-דין אל-קסאם'. זה מאוד משמעותי ואולי מצביע על גודל חשיבותו לחמאס כיום. דרכו בהגדרת האויב, חיבורו לדת ונושא ההקרבה העצמית - משמעותיים מאוד. אלה הדברים שהוא הנחיל, שיצרו את המודל לחיקוי. כאשר האויב מוצג כאויב דתי, הבעיה היא קשה. זהו אויב שאין איתו פשרה עד שיומת או יגורש. הבעיה היא לא רק של האויב, אלא גם של מי שמציגו ככזה. מבחינה זו תנועת החמאס איננה ארגון פרגמטי. אש"ף (1964), הפַּתָח וערפאת הם מאוד פרגמטיים - אם לא הצליחה להם אסטרטגיה א', הם יעברו לאסטרטגיה ב'. המטרה נשארת ברורה אבל הדרך רצופה בפרגמטיות והביטוי המובהק לפרגמטיות זו הוא 'הסכם אוסלו' (1993).

החמאס הוא 'קסאמי', כלומר לא מתפשר קורא לג'יהאד בנשק, בכוח, בהרג, בדם. בגלל מורשתו הקסאמית הקיצונית, החמאס הוא אויב רציני ביותר. החמאס היא קודם כל תנועה חברתית, זה מקור כוחה. לכן היא לא נגמרת אם מחסלים את מנהיגי הזרוע הצבאית שלה. השורשים החברתיים, האידיאולוגיים, הדתיים חדרו כל-כך עמוק ולפיכך כל הזמן יצמחו 'קסאמים' חדשים שיהיו מוכנים לעשות הכל למען אמונתם. חינוך חברי התנועות הללו מתחיל בילדותם וזו הגאוניות של תנועות החמאס והחיזבאללה.

המבנה המאפיין של תנועות חברתיות-פוליטיות אלו, שהן בעלות זרוע צבאית משנית שרק משמשת להגשמת מטרות התנועה, והנהגתן אחראית כל הזמן לדאוג ש'הגומה תהיה מלאה במים'. כלומר, שעניינן לא יֵרד מסדר היום. כל הזמן מדברים על כך שכדאי לחמאס להתחיל ליצור תשתית לצבא מאורגן - זה לא נכון. כל פעם שהוקמה תשתית שכזו היה

לשלטון קל יותר לפגוע בארגון. מלבד זאת לא בטוח שהתשתית לא קיימת: יש תאים וארגונים שדומים לתשתיות שהיו ב'הגנה' ובאצ"ל.

שאלה: על אילו מטרות וצרכים ענתה בחירת דמותו של אל-קסאם?
תשובה: דמותו של אל-קסאם מתאימה בדיוק לצרכי החמאס; הוא עונה על הפן הדתי והמלחמתי, הוא מצטייר כדמות שאוחזת בידה האחת את הנשק ובידה האחרת את הקוראן - סמל קלאסי. יש אומרים שאילמלא היה קיים, היה צורך להמציא אותו. אל-קסאם הוא דמות שגרעינה הוא הדת והוא מתכסה בעטיפות שונות ומשתנות לפי הצרכים העכשוויים של כל תקופה.
אל-קסאם עבור הפלשתינים הוא אפילו יותר ממה שהיה טרומפלדור (בשיא פריחת המיתוס) עבור היהודים: לציונות היו גיבורים רבים לפני טרומפלדור ואחריו, ואילו מבחינת הפלשתינים, אל-קסאם הוא גיבור-על וכל אלה שהתפתחו אחריו (יחיא עיאש) לא מגיעים לרמתו משום שהם לא היו מורי דת או מנהיגים משכילים. הם היו אמיצים, ערמומיים, בעלי מיומנויות טכניות שידעו 'לחבר שני חוטים', אבל לא התקרבו לרמת המנהיגות וההתנגדות של אל-קסאם. הוא דמות של מורה דרך. אין היום בשום תנועה דמות שמגלמת בחובה גם את דמות הלוחם וגם את המנהיג. ערפאת, ראש אש"ף, נהנה מיוקרה של לוחם פלשתיני וממעמד מנהיגותי, אך אין לו מוניטין ומעמד דתי-אִסלאמי.

שאלה: מדוע לא אימצה החמאס דמות אחרת?
תשובה: ניתן לבחון מספר אפשרויות - המופתי, **חאג' אמין אל-חוסייני**, הוא דמות בעייתית בתוך החברה הערבית. הוא היה פקיד בריטי, ששיתף פעולה עם האויב. מלבד זאת הוא ברח מהארץ בתקופת המנדט ונשאר בקאהיר גם כאשר הייתה לו הזדמנות לחזור עם עזיבת הבריטים את הארץ ב1948-. הוא הטיף נגד הדור הקודם אך לא היה שונה ממנו בהרבה.
קאוקג'י - סוכן זר עיראקי שמהתחלה נתפס כשכיר חרב ולא ניסה להיות גיבור מקומי. בשלב מסוים נתפס כזר ומהרגע שהתחיל להאשים את הפלשתינים בפחדנות ("רק אנשיי נפגעים"), הוא איבד לחלוטין את אמינותו בעיניהם. קאוקג'י היה אמור להקים את הזרוע הצבאית המגבה שתעמוד לצד הזרוע המדינית של הוע"ע. זו שיטה שנהוגה בכל ארגון: ב'הגנה', באצ"ל וגם כיום: הפַּתָח הוא הזרוע הצבאית-חברתית של ערפאת.
עבד אל-קאדר אל-חוסייני - חילוני במהותו.
יחיא עיאש - קורבן מקומי, ומאוחר - הוא נהרג ב1996-, שמונה שנים לאחר הקמת החמאס. אפשר להציגו כנקודת ציון לאורך דרכה של החמאס, אם כי הוא היה יותר בגדר של תוספת שמן למדורת ההתקוממות מאשר אבן דרך משמעותית. הדמויות הנ"ל לא ענו על הדרישות שהיו נחוצות, כנראה, להתפתחות מיתוס בדמותן: כלל-ערביות, דתיות-אִסלאמיות, אישיות כריזמטית-מנהיגותית.
צלאח א-דין - צלאח א-דין אומץ ע"י גורמים פלשתיניים משום שהקרב הגדול שלו נגד הנוצרים, קרב קרני חיטין, הוא קרב חשוב שמצוטט לאחרונה בחלק מהפרשנויות

להסכמים בין ישראל לאש״ף, כאשר כל צד פורש את ההיסטוריה שלו בניסיון לטענת הבעלות על הארץ. קרב קרני חיטין מהותי מאוד בהיסטוריוגרפיה הפלשׂתינית.
דבר נוסף המעיד על אימוצו הוא גדודים בפַתָח שנקראים על שמו. מבחינת אימוץ דמויות היסטוריות מעניינת מאוד ההשוואה בין התנועה הציונית לבין התנועה הפלשׂתינית. התנועה הציונית אימצה לעצמה דמויות היסטוריות דוגמת יהושע בן-נון, בר-כוכבא, החשמונאים, ועוד, מתוך צורך לחנך את אנשיה בצורה שתחזק את זהותם עם הארץ.

שאלה: האם מיתוס אל-קסאם מממש את ציפיות יוצריו?
תשובה: לדעתי המיתוס מימש ועדיין מממש את הצורך בו. ההוכחה היא שגדודי האינתיפאדה על שמו עדיין קיימים. מיתוס אל-קסאם הוא מיתוס שעומד במבחן הזמן ואין סיבה שזה ישתנה, משום שהוא לא מת כמו מוג לב ובעיקר מכיוון שהפלשׂתינים עדיין זקוקים לו כדי לגייס אנשים נוספים למאבק וכדי להפיח את רוח הקרב באלה שכבר גויסו. המקבילה היהודית היא מיתוס טרומפלדור. אפשר לומר בוודאות שהכרסום במיתוס טרומפלדור גורם לאיבוד מכוחו. מעניין למה ההיסטוריוגרפיה שלנו התעלמה מאל-קסאם, מלבד בן-גוריון, שהקדיש לו התייחסות בספרו. דבר לא נכתב עליו לפני קום החמאס.

שאלה: מה חלקה של התקשורת בבניית מיתוס אל-קסאם?
תשובה: מהפכת תקשורת ההמונים שינתה את פני ההיסטוריה והתהליך עדיין בעיצומו. האזרח הפשוט הפך מצופה ומאזין פסיבי לשותף פעיל בקבלת ההחלטות. המידע שהיה אחד מהכלים החזקים והמעצבים בהיסטוריה הפך מכלי פעולה בלעדי של השליט לכלי עבודה נגיש של מיליונים ברחבי בעולם. זה קרה גם בארץ. בשנות החמישים דברים רבים צונזרו ע״י בן-גוריון .
ברוח אִמרתו המפורסמת של קלאוזביץ׳ ש״המלחמה היא המשכה של המדיניות באמצעים אחרים״, ניתן לומר היום תקשורת במקום המילה מלחמה. כלומר המלחמה היא על התודעה, ובניגוד לעבר בו דובר על תודעה של מפקדי האויב, איתה נאלץ צה״ל להתמודד, כיום הכוונה היא לתודעתו של הציבור הרחב, וזה הדבר החשוב.
מי שמבין את זה היטב ושניצח בשדה הקרב הזה הוא ארגון החיזבאללה בלבנון. אפשר לראות זאת בריאיון למקומון ירושלמי בכתבה ׳חיזבאללה ותקשורת׳. החיזבאללה ניצח בשדה הקרב הזה משום שהארגון הבין את המשקל הכבד של התקשורת, בשנות התשעים (במאה העשרים) ולכן השקיע כסף ברדיו, בטלוויזיה, באינטרנט, בשכירת צלמים לפיגוע. בעצם ההבנה שהתקשורת היא דבר חשוב התחילה במאה ה19- ע״י קבוצת אנרכיסטים שהתנקשו בצאר הרוסי וטבעו את הסיסמה ״תעמולה בדרך המעש״. הרג מעביר מסר באופן טבעי כי בעקבות הרצח מתחילה התעניינות בזהות המבצעים, במניעיהם, באויביהם... זה התפתח גם תוך כדי מלחמת תקשורת נגד הממשלה מפני שהעיתון, ולאחריו הרדיו, ולאחריו הטלוויזיה הפכו לכלי נשק וזה מתבטא באופן הבוטה (בוטה = טוב) ביותר בפיגועים שמבצעים הארגונים השונים נגד ישראל שמטרתם הראשונית היא להשיג הכרה.

התקשורת מביאה בעקבותיה אימה שגורמת לבעיות אזרחיות פנימיות באוכלוסייה. כיום התקשורת היא, לעיתים, אמל״ח[1] חשוב יותר מרובה. הרעיון הוא גם לתת מידע אמין. במקרה של פרסום מידע כוזב אתה עלול לסבול מהפרסום הזה בעתיד, כאשר הוא יופנה נגדך (הפרסום הספציפי) או כאשר אמינותך תיפגע.

שאלה: מה הערכתך באשר להתפתחות המיתוס בעתיד?
תשובה: כל עוד התנועה קיימת ואף צוברת כוח, המיתוס הזה יעמוד במבחן הזמן. המבחן יהיה כאשר התנועה תיפגע. לדעתי, ישראל לא עושה מספיק כדי לפגוע בתשתית החברתית האידיאולוגית של החמאס. הלחימה אמנם קשה בגלל שאנחנו לא שולטים בשטח וכי הרג מפגעים תמיד יצמיח יחיא עיאש 'חדש' - צעיר יותר ומתוחכם יותר. הבעיה היא לפגוע בתשתית החברתית הכלכלית הזאת שמייצרת את הכל. המסגדים, לדוגמה, מהווים מקור כוח, קרנות התמיכה. על התשתיות האלו צריך לאיים. האיום יכול להיות אידיאולוגי או אחר, אולם מוכרח להיות איום שכזה, משום שכל זמן שהתנועה לא חשה מאוימת ובכל עת שאנו נוהגים בחמאס כשם שאנו נוהגים ברשות הפלשתינית ובפַתָח - אין שום סיכוי לשינוי תדמיתה של ישראל בקרב תומכי החמאס. הנהגת החמאס מדביקה לישראל תווית של מדינה שפוגעת בכל הפלשתינים ללא הבדלה בין אם הם משת״פים אשר בשלים להגיע לפשרה, ובין אם הם אויבי המדינה בדת ובנפש. גורם נוסף להתחזקות הארגון הוא המצב הכלכלי הקשה של רוב הפלשתינים ברש״פ. בסיטואציה כזו, כאשר הם כמו 'חיה פצועה' יש להם את כל הסיבות למרוד.
לסיכום, כל עוד החמאס קיים, זקוק לגיבורים, לא חש מאוים ואין ירידה בפופולריות שלו ובהתגייסות לשורותיו - אין סיבה שתהיה ירידה בכוחו של מיתוס אל-קסאם. המבחן יהיה כאשר אחד מהגורמים שמסכנים אותו יתחיל להשפיע, וכמו שאני רואה את זה, במקרה כזה המיתוס ייפגע וייחלש. חוסר ההצלחה בהחלשת כוחו של המיתוס נובעת מחוסר ההבנה הישראלי, חוסר ההכרה וחוסר הניסיון לפגוע בשורשי המיתוס.

מאבק בדברים כאלה דורש הבנה, התגייסות, הרבה מאוד כסף, אמצעים, זו החלטה על סדרי עדיפויות: האם הולכים על החוליה שלשם תפיסתה לפני ביצוע זממה צריך להשקיע כספים במודיעין, או, האם 'מבזבזים' כספים ומשקיעים בתקשורת לאומית מסיבית, בנושא האידיאולוגי, שתכלול שימוש בכל אמצעי התקשורת. אני מעריך שכיום, מטבע הדברים ונוכח הסיכון המיידי, תפיסת החוליה נמצאת בראש סדר העדיפויות. הפגיעות של החוליות והפגיעות בחוליות מייצרות גיבורים (דמויות לחיקוי, שמשפיעות מאוד על האוכלוסייה במצור). אצלנו, לעומת זאת, אין גיבורים חדשים בשנים האחרונות.

[1] **אמל״ח** - אמצעי לחימה.

3. ריאיון - אל״ם (מיל׳) דוד חכם

אל״ם (מיל׳) דוִד חכם - יועץ שר הביטחון לענייני ערבים. בעבר כיהן בתפקיד היועץ לענייני ערבים במִנהל האזרחי ברצועת עזה במהלך שנות האינתיפאדה. מאז ׳הסכם אוסלו׳ (1993) שימש בתפקיד היועץ לענייני ערבים במפקדת תיאום פעולות הממשלה בשטחים במשרד הביטחון. שימש יועץ השר לביטחון פנים.
הריאיון נערך ב22.7.2001- בלִשכת שר הביטחון ב׳מחנה רבין׳ - בסיס המטכ״ל בת״א.

באופן כללי עז א-דין אל-קסאם משקף באישיותו שני רבדים שלכאורה עומדים בסתירה האחד כלפי השני:

א. **הרובד האִסלאמי הדתי** - תפיסות אִסלאמיות וניסיון לממש את האִסלאם כפי שהוא מבין אותו בסגנון פונדמנטליסטי של החזרת אנשים בתשובה ושמירה על כללי האִסלאם. גורם המהווה סיבה מרכזית המסבירה מדוע עז א-דין נבחר לשמש כמודל לחיקוי והזדהות ע״י החמאס.

ב. **האלמנט הלאומי הפלשׂתיני** - הגורם להתפרצות העימות העימות נגד הכיבוש הישראלי.

שני הרבדים סותרים זה את זה כיוון שמבחינת האִסלאם אין מקום ללאומיות. התפיסה הקלאסית של האִסלאם אומרת שהחלוקה למדינות היא מלאכותית, לכן היא דוגלת בהקמת אימפריה אִסלאמית אחת.

בחירת אל-קסאם כסמל

שאלה: איך נבחר אל-קסאם כסמל, כמושא להערצה?

תשובה: החמאס הוקם באופן פורמלי ב14.12.1987- בישיבת לילה שהייתה בביתו של השייח׳ אחמד יאסין בה השתתפה כל החבורה המייסדת, שכל אנשיה נמנו על ׳האחים המוסלמים׳. רובם ככולם היו גם פעילים מרכזיים במסגרת ה׳מוג׳מעה האִסלאמי׳ שהיה גוף חזית שפעל ברצועת עזה ולמעשה ייצג את הזרם הזה של ׳האחים המוסלמים׳ בשטח.
בהתחלה לא היה אימוץ של אל-קסאם כשם של חוליות ההוצאה לפועל או הזרוע המיליטנטית הטרוריסטית של החמאס. בהתחלה אלה שפעלו בשטח נקראו בכל מיני שמות: ביניהם ׳סווד רמיה׳ (הידיים העירומות) = זריקת אבנים ובקבוקי תבערה. השימוש בשמו של עז א-דין אל-קסאם נעשה בשלב יותר מאוחר מתחילת האינתיפאדה. למעשה, בפעם הראשונה שרואים את השם הזה, בעיקר בכרוזים, הייתה לקראת סוף שנות השמונים (במאה העשרים). השם הרשמי הוא ׳כַּתָאִיבּ עז אל-דין אל-קסאם׳ שמשמעו ׳גדודי עז א-דין אל-קסאם׳. לאחר הפעם הראשונה ששמו הופיע בכרוזים הוא התחיל לחזור על עצמו, ולא רק בכרוזי השטח של החמאס אלא גם בכל מיני פרסומים אחרים והתבטאויות שונות. ואז הוא בהחלט התחיל לקנות לו אחיזה והמיתוס הזה, שהיה רדום, פתאום קם לתחייה.

התחושה שלי היא שיש כוונת מכוון מאחורי בחירת השם עז א-דין אל-קסאם - באישיותו, בדמותו, בפועלו ובתפיסותיו. למרות זאת, להערכתי, בחירתו היא יותר בחירה של השטח מאשר בחירה מוכתבת מלמעלה. תחושתי זו נובעת גם מכך שאף אחד לא יודע מי בחר בשמו: לא הרהרו בבחירה ולא ערערו עליה, ולבסוף שמו התקבע חזק בתודעה הפלשׂתינית. אין התייחסות בשום פרסום רשמי שאני מכיר לנושא של בחירת דמותו. זה מעניין שאף אחד לא מתהדר גם בדיעבד, בבעלות על קביעת השם הזה לזרוע המבצעת של החמאס, משום שקביעה כזו מקנה, ללא ספק, הרבה קרדיט לקובעה. בדרך האלימינציה, זה היה חייב לעבור את אישורו של השייח' אחמד יאסין. אחמד יאסין נעצר בגל המעצרים השני של החמאס שהיה במאי 1989, ופה מתעוררת בעיה: אם מניחים ששמו של אל-קסאם אומץ בשנים 1989-1990 כיצד ייתכן שהוא עבר את אישורו של השייח' יאסין שבשנים הנ"ל לא היה פיזית בשטח, אלא בכלא.
אפשר לקבוע בוודאות שהשייח' יאסין קבע את שם החמאס (שבאופן פורמלי הוא ראשי תיבות). אבל למונח הערבי - חמאס, כמושג מילוני, יש משמעות נוספת והיא גבורה והתלהבות.

שאלה: מה הייתה הסיבה לבחירת אל-קסאם כסמל המאבק?
תשובה: השילוב של הפן הדתי עם הפן הלאומי הוא שילוב שיש בו אטרקטיביות רבה לחמאס משום שגם החמאס נלחם באותו מילייה. מבחינת החמאס היה קודם כל מאבק בתחום האִסלאמי של גיבוש תפיסות אִסלאמיות בחיי המעשה, של חיזוק המוסדות והנדבכים האִסלאמיים בחברה הפלשׂתינית, והיה כמובן גם הקטע של המאבק הלאומי. את זה סיפק המודל של עז א-דין אל-קסאם שהיה בו אותו שילוב מדובר. יש כאן חיבור בין דת לבין פטריוטיזם פלשׂתיני, וזה בדיוק מה שהחמאס הציע במשנה האידיאולוגית שלו. לכן אל-קסאם, יותר מאחרים, התאים להוות מודל לחיקוי עבור החמאס.
חשוב להזכיר בהקשר של עז א-דין אל-קסאם שהוא הדמות לחיקוי גם של המרטיר הפלשׂתיני (אמנם מוצאו סורי, אך הוא השאהיד שמת על קידוש שמו של אללה).
בכרוניקה של ימי האזכור הפלשׂתיניים החמאס קבע את יום הריגתו של אל-קסאם, 19.11.35, כיום אזכור בכרוזי החמאס. מותו תואר כמוות הירואי ואל-קסאם תואר (תיאור שתואם את האמת) כמי שמת תוך כדי פעילות קרבית.

שאלה: האם התעוררה אופוזיציה פנימית לבחירת אל-קסאם כמיתוס אִסלאמי-פלשׂתיני?
תשובה: אני לא מכיר שום אופוזיציה במערכת האִסלאמית לבחירת שמו של אל-קסאם כמודל. בחמאס נוהגים להבחין בין הדרג המבצעי לדרג המדיני. 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' אלה חוליות ההוצאה אל הפועל והדרג הפועל בתחומי טרור ומבצעים. ההנהגה המדינית-ציבורית נקראת הנהגת ה'דאווה', שהיא הנהגה שבאה לידי ביטוי באופן פומבי - היא מתעניינת, מדברת, מוציאה כרוזים, וכו'.
בעבר דיברו על כל מיני זרמים בחמאס, כאלה שדגלו בקו יותר מתון וכאלה שדגלו בקו יותר רדיקלי. היום אני לא חושב שמדברים על העניין הזה. היום יש הנהגה מדינית, אלה

האנשים שרואים בטלוויזיה (מחמוד א-זהר, עבד אל-עזיז רנטיסי, חסן יוסוף, ג׳מאל סלים, ועוד). ויש את ה׳כַּתָאִיבּ עז א-דין אל-קסאם׳ שהם עדיין גורמים חסויים שפעילים מתחת לפני השטח.

במקביל לזרם הזה של החמאס שמייצג את ׳האחים המוסלמים׳, יש זרם נוסף שקיבל ממד עוד לפני האינתיפאדה והוא הג׳יהאד האִסלאמי. הג׳יהאד לא שם נגד עיניו את מודל אל-קסאם. ובכלל, התפתחותן הקונספטואלית האידיאולוגית של שתי התנועות האלו היא שונה, מה גם שארגון ה׳ג׳יהאד האִסלאמי׳ היה קיים לפני האינתיפאדה. הוא לא תופעה שהתעוררה כמוצר לוואי של האינתיפאדה. כשמו כן הוא - ארגון שהוקם סביב רעיון הג׳יהאד, מלחמת הקודש. אצל ׳האחים המוסלמים׳, היעד של יישום האידיאולוגיה האִסלאמית והתפיסות האִסלאמיות, היה דו שלבי: השלב הראשון היה לבנות את האומה האִסלאמית - המוסדות האִסלאמיים, להחזיר אנשים בתשובה. השלב השני היה שלב הג׳יהאד - מלחמה מול האויב הציוני, נגד הכיבוש. בג׳יהאד האִסלאמי מתקיימים שני השלבים האלה במקביל. בתקופת האינתיפאדה, החמאס אימץ אידיאולוגיה ג׳יהאדית, במובן זה שהוא חרג ממודל הדו-שלביות.

חשוב להבין שהחמאס יונק את עקרונותיו הארגוניים-תפיסתיים מגוף חזית של ׳האחים המוסלמים׳. החמאס במקורו קם כתנועה שהייתה אמורה להוות את הזרוע הביצועית הטרוריסטית של ׳האחים המוסלמים׳ (האח״ס). ה׳אחים המוסלמים׳ היא תנועה שקמה בסוף שנות העשרים (במאה העשרים) במצרים, ומשם התפשטה לרחבי העולם הערבי. ה׳מוג׳מעה האִסלאמי׳ שקם בסוף שנות השבעים הוא למעשה שם קוד של ׳האחים המוסלמים׳ שפעילים ברצועת עזה. רצועת עזה היא ערשׂ הלידה של החמאס ומשם התפשט ליהודה ושומרון. התשתית האידיאולוגית והארגונית היא תשתית שהייתה קיימת ברצועת עזה כל הזמן, גם בתקופת השלטון המצרי שם. גם את אחמד יאסין רדפו בזמן השלטון המצרי כי לכל הפעילות האִסלאמית הייתה משמעות אופוזיציונית שסיכנה את המשטר.

<u>הזרוע הצבאית של החמאס</u>

שאלה: מי היו ראשוני הזרוע הצבאית בחמאס?

תשובה: אנחנו מכירים על פני השטח את כל הגלריה המנהיגותית של החמאס. כאן אולי המקום להפריך איזה מיתוס שהחמאס מורכב מדלת העם, נבערים, פנאטים דתיים קשי יום. הנהגת החמאס - אנשים משכמם ומעלה הן ברמה האינטלקטואלית שלהם והן בפרופיל המקצועי. הם אנשים בעלי מקצועות חופשיים: רופאים, עורכי-דין, מהנדסים... ד״ר עבד אל-עזיז רנטיסי רופא ילדים מחאן-יונס, ד״ר מחמוד א-זהר רופא כירורג תושב עזה, אחמד בחרק ד״ר לספרות ערבית ועוד. אחד בעלי רמה אינטלקטואלית גבוהה ולא מה שמדמים לחשוב - שייח׳ים נבערים חסרי בינה. בניגוד לגלריה המרשימה של החמאס אנשי אל-קסאם הם על תקן ׳מבוקשים׳, זה המושג שמשקף אותם הכי טוב מבחינתנו. זאת אומרת, אנשים שלא נחשפים ברמה הציבורית, פומבית, פעילים מאחורי הקלעים. שומעים עליהם רק כאשר הם עולים דרגה ומגיעים למעמד ׳מבוקשים (ביטחוניים)׳. שייח׳ מוחמד טית או אחרים שהיו מבוקשים במשך שנים הם אותם אנשי

חוליות עז א-דין אל-קסאם. שאלת מפתח שהעסיקה אותנו במשך השנים היא מידת הקשר והזיקה שיש בין ההנהגה המדינית של הדאווה[1] לבין חוליות אגף המבצעים שזו הפעילות הטרוריסטית המבצעית של 'גדודי עז א-דין אל-קסאם'. האם זהו קשר של פקודה או שהם במידה רבה יותר עצמאיים? הייתי אומר שבתוך התחום הזה, קיימת סימביוזה של השניים.

לנו ברור שלפחות עד מעצרו של אחמד יאסין הוא היה שותף לכל הפעילות הטרוריסטית בהיבטים הכי אופרטיביים שלה. בכתב האישום נגד אחמד יאסין אפשר לראות את זה. במשך הזמן הקשר לבש צורות אחרות ובתקופה האחרונה אנשי השטח פועלים באופן עצמאי יותר. כדאי לזכור שבשלב מסוים נמצא אגף של החמאס בחו"ל ולנו יש זכויות יסוד בהיווצרותו, כי גירשנו הרבה פעילי חמאס מאז תחילת האינתיפאדה. מכאן שיש פקטור נוסף שמשפיע על אופן פעילות החמאס בשטח.

<u>אחמד יאסין</u>

שאלה: מה זיקתו של אחמד יאסין לדמותו של אל-קסאם?

תשובה: אין עדויות ברורות וחד משמעיות לגבי קשר מוצהר ביניהם. אפשר לומר שיש קווי דמיון במִתאר האישיות של שניהם. העממיות של שניהם, מוצאם ממשפחת פליטים.

אחמד יאסין הגיע במלחמת העולם השנייה למג'דל (דרומית לאשקלון), כילד הגיע לרצועת עזה. נכותו נגרמה בראשית שנות החמישים (תוך כדי משחק שבו ניסה להראות לחבורת ילדים את יכולותיו הפנומנליות בעמידה על הראש ולאחר זמן ממושך שבו היה מצוי במצב הפוך הוא נפל ושבר את המפרקת). נכותו החמירה עם השנים. הוא היה מורה. כשנתיים לאחר מעצרו גילו שהוא ממשיך לקבל קִצבה מהמִנהל האזרחי (גדול הטרוריסטים מקבל קצבת נכות מישראל).

השורה התחתונה היא שאין משהו שמקשר את שני האישים בצורה מוצהרת. גם אצל יאסין ברמת האידיאולוגיה יש שילוב של שני הפנים - האִסלאמי והלאומני-פלשׂתיני. בכלל בחמאס רואים באופן מובהק את הלאומיות הפלשׂתינית משולבת בתפיסות האִסלאמיות.

שאלה: אחמד יאסין לא דיבר אתך על אל-קסאם?

תשובה: לא. נפגשתי איתו פעמים רבות מאוד בעזה וגם לאחר מעצרו הייתי אצלו בכלא מספר פעמים, ומעולם הנושא של עז א-דין אל-קסאם לא עלה. אני מודה שגם אני אף פעם לא העליתי את שמו כי כל העניין נחשב כבר למקובע, ולא חשבתי לדון במובן מאליו.

הוא דיבר על חסן אל-בנא, מייסד 'האחים המוסלמים', ועל עצמו בשנות החמישים והשישים, שהן שנים מרכזיות מאוד באוטוביוגרפיה שלו. יאסין, למעשה, ייסד את התנועה האִסלאמית ברצועת עזה בתקופה זו ועל כן הוא אף נעצר ע"י המצרים וישב בכלא המצרי, הוא דיבר גם על נכותו ועל נושאים רבים אחרים.

אחמד יאסין הוא דמות שהיא במידה רבה אנטי גיבור שכן כל ישותו היא עליבות ומסכנות: האיש כמעט לא מסוגל להניע איבר ונשאלת השאלה איך איש בעל ישות הפוכה

[1] **דאווה** (הטפה) - המנגנון הרשמי של החמאס שפועל כדי להחזיר בתשובה, לחזק את הממסד האִסלאמי. זאת הייתה הפעילות הציבורית החוקית של החמאס בשטח.

לזו של כוכב הוליוודי, דמות המשדרת אומללות (יש לו בעיות רבות מלבד נכותו: עיניים, ריאות), מצליח להשפיע בצורה כמעט מאגית על קהל המאמינים.
לדעתי, גם לנכות יש משקל בעניין כוחו והשפעתו. אחד מאלה שעמדו מאחורי ניסיון הפיצוץ של מגדל התאומים במנהטן ב1993- היה השייח' עבד אל-רחמן חליפה, שגם הוא סובל מנכות: עיוורון. זהו נושא לבדיקה פסיכולוגית איך לנכות יש השפעה בתחום המאגי. דוגמאות נוספות: טרומפלדור הגידם, משה דיין העיוור בעינו. הנכות משפיעה הן על דמות האדם הנכה המפתח כישורים ויכולות סיבולת מנטלית ופיזית שמעלים את העוצמה האישיותית והן על קהל היעד שלו: אלמנט המשיכה אל הנכות - כאילו 'הקנקן' מתבטל.

זה שהתנועה האִסלאמית בישראל פתאום מאמצת את אל-קסאם לחיקה, זה אימוץ שהזמן גְּרָמוֹ. אימוץ תגובתי ולא אימוץ פוזיטיבי: רק אחרי שבאו לסלול כביש בבית-הקברות בנשר, התנועה האִסלאמית נזכרה פתאום שיש עז א-דין אל-קסאם והם לוקחים על עצמם את האחריות לשמור על הקבר ולטפח אותו. עד כמה שאני זוכר התנועה האִסלאמית בישראל (על שני פלגיה) לא ראתה בו סמל לפני פרשיית הקבר.

שאלה: מה הסטטוס של קורבנות המאבק הפלשׂתיני בעשור האחרון?
תשובה: עז א-דין הוא דמות שיש בה פרספקטיבה היסטורית. אני מניח, שבמשך הזמן המיתוס הזה צבר כל מיני רבדים וקיבל נפח בזכות הזמן שעבר. קשה היום להעריך איך ייראו בעוד שנים מוחמד דורה[1] או יחיא עיאש[2], אבל כבר עכשיו אפשר לומר שלפחות ברמה קצרת הטווח יש לשניהם משמעות מבחינת המאבק הפלשׂתיני. הילד מוחמד דורה הפך להיות הסמל של אִנתִפאדת אל-אקצה. תקופה ארוכה, בעיתונות הפלשׂתינית, הלוגו של כיסוי אירועי האינתיפאדה היה התמונה של מוחמד דורה מסתתר מאחורי הבטונדה יחד עם אביו. בנוגע ליחיא עיאש ופרשת הפלאפון, ניתן לומר שאלמלא הוא, כל תולדות הסכסוך הישראלי-פלשׂתיני וכל כיוון ההתפתחות ההיסטורי היה שונה לחלוטין, מפני שאחרי יחיא עיאש היו פיגועי הנקמה של פברואר-מארס 1996, ואחריהם הבחירות במאי 1996, בהן נבחר בנימין נתניהו לראש ממשלת ישראל במקום שמעון פרס.
יש משמעות לשוני באויבים, עז א-דין שנהרג מכדורי הבריטים לעומת מוחמד דורה ויחיא עיאש שכדורי 'הכובש הציוני' הרגום. עדיין קשה להשוות בין המקרים מפני שעל מוחמד דורה ויחיא עיאש אי אפשר עדיין להסתכל בראייה היסטורית לאחור.
אני מניח שהמיתוס של אל-קסאם מקבל גם ממד פורמלי מבחינת התודעה הפלשׂתינית והאינדוקטרינציה הפלשׂתינית, גם בספרי הלימוד. אני מניח שכל ילד פלשׂתיני מכיר ויודע היטב מיהו עז א-דין אל-קסאם גם בגלל בחירת שמו כשם של הזרוע המבצעת של החמאס וגם בגלל מה שהוא מייצג: הירואיות, גבורה, הקרבה, מי שנפל כתוצאה מאמבוש בריטי וכו'.

[1] **מוחמד דורה** - הילד שמותו בזרועות אביו צולם בטלוויזיה הצרפתית בעת ההפגנות האלימות נגד צה"ל באוקטובר 2000, בתחילת 'אִנתִפאדת אל-אקצה' ברפיח.
[2] **יחיא ('המהנדס') עיאש** - מפקד 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' שהיה אחראי לשילוח פיגועי התאבדות, וחוסל ב5.1.1996- בטלפון ממולכד בשכונת בית-לאהייה בעזה.

שאלה: מדוע לא אימצה התנועה הפלשׂתינית גיבורים מההיסטוריה של האִסלאם?
תשובה: זה לא מדויק. גם במאבק הפלשׂתיני וגם בזה של החמאס יש התייחסות לאירועים מהעבר ההירואי של האִסלאם. תאריכי אזכור מקרב באדר של מוחמד במאה השביעית; האויב הציוני מושווה לאויב הצלבני, שהובס ע״י צלאח א-דין, בכך שהאויב הציוני הוא ישות זמנית בארץ, כפי שהייתה היישות הצלבנית. צלאח א-דין מאוזכר גם במסגדים בדרשות שדנות בשחרור הארץ. מבחינה זאת הוא בהחלט דמות מיתולוגית ומודל לחיקוי. קיימות עוד דוגמות רבות איך ערפאת רואה עצמו כצלאח א-דין מודרני במסגרת מאבקו בישראל. כמו ערפאת גם התקשורת הישראלית, נסחפה ומדברת על הדרך שבה ערפאת שם עצמו בנעלי צלאח א-דין, ואף מתייחסת לישראל של היום כתופעה הצלבנית שערפאת, 'צלאח א-דין', נאבק להשתחרר ממנה.

שאלה: האם מיתוס אל-קסאם עונה על ציפיות יוצריו?
תשובה: אם מדובר על הצלחתו לנסוך כוח ומוטיבציה באנשים, אז אני חושב שבמידה רבה - כן. לדמות הנבחרת היה חלק במאבק הפלשׂתיני מול היהודים, דמות שסביבה נוצר מיתוס של גבורה הירואית' מלחמה בעלת אופי דתי ובעלת אופי לאומני - שילוב מנצח וקטלני. המיתוס, נקלט בשטח במידה רבה מכיוון שהיום, כשאומרים 'גדודי עז א-דין אל-קסאם' אין מי שלא מבין מה משמעות השם הזה. אם אנחנו יודעים מי הוא, חזקה גם על הציבור הפלשׂתיני שיֵדע מי הוא עז א-דין אל-קסאם ומה הוא מייצג וזה חל גם על הנוער הפלשׂתיני.
העובדה שהוא מופיע בספרי הלימוד כחלק מהמורשת של המאבק הפלשׂתיני, כחלק מההיסטוריה הפלשׂתינית מעידה על כך שדמותו נקלטה והפכה להיות עניין של קבע בהיסטוריוגרפיה הפלשׂתינית. לכן אפשר לומר בפה מלא שעצם השימוש במיתוס הוכיח את עצמו, וגם העובדה שלא הייתה אופוזיציה למושג, מלמדת על כך ששמו בהחלט נקלט בקרב הציבור ושהמהלך הזה הצליח מבחינת החמאס.

<u>מיתוס אל-קסאם</u>

שאלה: האם מיתוס אל-קסאם צמח בגלל היות אל-קסאם דמות רב תחומית המשפיעה על פלחי אוכלוסייה רבים?
תשובה: במידה רבה - כן, מפני שכל פלח באוכלוסייה היה יכול לקחת את הרובד באישיותו שהתאים לו. מי שחיפש את מרכז הכובד האִסלאמי - מצא אותו; מי שחיפש את מרכז הכובד הלאומי - מצא אותו; מי שחיפש את הפן הסוציאלי בתפיסתו - מצא אותו בכך שאל-קסאם עשה רבות למען דלת העם.
אל-קסאם עצמו השפיע בעיקר על האוכלוסייה באזור הגליל ובשכונות הפחונים בחיפה. מתוקף התפקיד הרשמי שקיבל מהמִמסד השרעי של אותה תקופה, השפעתו הייתה יותר על ציבורים פחות אינטלקטואלים - פלח עני יותר של האוכלוסייה, פועלים ועובדי כפיים. אני חושב שזאת גדולתו של המודל, שכל אחד היה יכול להשתמש בו מזווית ההסתכלות שלו.

שאלה: האם אל-קסאם הגשים את שאיפותיו?
תשובה: בתקופתו, סביר להניח שלא. בראייה לאחור יש שני צדדים למטבע: הראשון - המאבק של התנועה הפלשׂתינית נכשל; והראיה היא קום מדינת ישראל ויעדים נוספים שהציונות הצליחה להשיג. הצד השני הוא הצלחתו ביצירת אבטיפוס למאבק הפלשׂתיני; דמותו הפכה למודל הזדהות. מלבד זאת העובדה שהקרב בין הלאומיות הפלשׂתינית לתנועה הציונית עדיין ניטש, מעידה שלא היה כאן כישלון מוחלט מצִדו. אין ויכוח על כך שהמורשת שלו עדיין חיה וקיימת בלבבות והיא מזינה כיום את המאבק הפלשׂתיני בדמות החמאס, שיש לה משקל לא מבוטל בתוך התנועה הלאומית הפלשׂתינית.

שאלה: מה הערכתך לגבי השימוש במיתוס אל-קסאם בעתיד?
תשובה: אני מניח שמה שנעשה עד היום יימשך, כי לא מתקבל על הדעת שמישהו יקום ויגיד במהלך המאבק שהנה עז א-דין סיים את חלקו ועוברים לאמץ דמות אחרת לחיקוי. בטווח הנראה לעין, כל עוד המאבק נמשך עז א-דין אל-קסאם ימשיך להיות דמות מופת, מיתוס מלכד שלאורו חלק מהתנועה הפלשׂתינית יתחנך.
אין ספק שדמותו של אל-קסאם הייתה אנטיתזה להנהגה הפלשׂתינית באי״י בשנות פעילותו. מול המשפחות הגדולות המסורתיות (נשאשיבי, חוסייני) מהאריסטוקרטיה הפלשׂתינית של אותה תקופה, הוא היה בסך הכל איזה שייח׳ מלאד׳קייה (סוריה) שאינו פלשׂתיני, שבא להטיף במסגד ׳אל-אסתקלאל׳ והצליח לסחוף אחריו את ההמונים המשתייכים לרובד הכפרי של האוכלוסייה. לפי דעתי זה לא מעיד על הזהות הפלשׂתינית כחברת הגירה כי הוא היה בגדר ׳כאן ועכשיו׳ של ׳אז ושם׳ ולכן איש לא העלה בדעתו את האפשרות לפרשנות שכזו לבחירתו.

שאלה: האם הזהות הסורית של אל-קסאם מבטאת אמפטיה של החמאס הפלשׂתינית לאסד בסוף שנות השמונים לעומת מגמת השלום של סאדאת?
תשובה: לא יודע. אולי בזהותו יש משמעות מבחינה זאת שהאוריינטציה שלהם הייתה נגד שלום (חזית הסירוב).

שאלה: כיצד נבחר אל-קסאם הסורי כדמות מופת פלשׂתינית?
תשובה: אם תעשה משאל בקרב הפלשׂתינים (תשאל ילדים) ותשאל על עז א-דין אל-קסאם אני מוכן להתערב שרובם לא ידעו בכלל שהוא לא פלשׂתיני אלא סורי. הוא כל כך מקובע בתפיסת המאבק הפלשׂתיני, כך שהאסוציאציה הראשונית של אנשים תהיה לומר שהוא גיבור פלשׂתיני. מה שאמרתי הוא לא על בסיס בדיקה מדעית אלא מהערכה ספונטנית.

שאלה: האם יש ניסיונות לטשטש את מוצאו?
תשובה: קשה להגיד. אני לא ראיתי בשום תקופה שהנושא של עז א-דין הוא נושא לווכחנות. לא ראיתי גם ששאלת השימוש באל-קסאם עלתה או שהוצעה דמות אחרת במקומו. ברגע שנוצר דפוס השימוש בו, נוצר מודל ההזדהות. הוא התקבל באופן אוטומטי מבלי שאנשים יהרהרו או יערערו על הבחירה בו.

אמצעי התקשורת של החמאס

שאלה: על מה בנויה העברת המסרים של התנועה האִסלאמית?

תשובה: היא בנויה, למעשה, בכמה רמות וקיימות מספר שיטות להעברת מסרים:

הכרוזים המופצים מעת לעת, הם ללא ספק הכלי המרכזי ברמת השטח. בתקופת האינתיפאדה הראשונה הייתה, אפילו, תחרות בין המפקדה הלאומית לאינתיפאדה (בחסות אש"ף) לבין החמאס על מספרי הכרוזים. כל כרוז היה ממוספר והחמאס עשו תרגילים: הם היו 'מדביקים' לכרוזיהם מספר שהקדים בכמה מספרים את הכרוזים ששוחררו במקביל ע"י אש"ף-פַתָח, כדי להראות על קדימות בהובלת הפלשתינים. דרך אגב, כרוזים אלה נותרו עד היום כשלצדם יש מפעם לפעם גילויי דעת - הודעות מטעם החמאס. כרוזים אלה, אם בוחנים את תקופת פרסומם, הם שעיצבו למעשה את פניה של האינתיפאדה, קצבה ואופייה, משום שהם העניקו לה גם מִתווה קונספטואלי וגם מתווה של לוחות זמנים להמשך המאבק. המתווה קבע את סדר ימי הפעילויות של המאבק הזה. כל כרוז נשא כותרת שביטאה, למעשה, את האייטם המרכזי או את הקונספציה של אותו כרוז. אם בנושאים מדיניים, אם בנושאי מאבק, שביתות כלליות, ימי זעם, וכו'.

נוסף לכרוזים קיים גם גורם **המִסגדים**, שלאורך השנים הם נהפכו ממקומות בעלי אופי דתי, למקומות בעלי משמעות אופרטיבית. במסגדים ניתנו הנחיות לפעולות, שם נארגו המזימות והאופרציות הצבאיות ושם בוצעה ההצטיידות באמל"ח ונשק. המסגדים שימשו גם מקום בו מצאו הצעירים הפלשתיניים פורקן בתחום הספורטיבי, ולעיתים, כמחסן לחומרי חבלה ונשק. באמצעות הדרשות נסכו הדרשנים מוטיבציה באנשים לקראת יציאה לפעולה ובכלל, דרשה, שעיקרה הסתה, לא הייתה דבר נדיר.

דרך נוספת להעברת מסרים התבססה על מתן **ריאיונות** לכל כלי תקשורת אפשרי, לרבות כלי התקשורת הישראליים. המתראיינים נשארו אותם פרצופים. מחמוד א-זהר, למשל, שבלט בעזה.

רובד אחר הוא **ביטאוני החמאס**. אחד מהבולטים שבהם הוא הירחון 'פלשתין אל-מוסלימה' ('פלשתין המוסלמית'). היוצא לאור מִדי חודש באנגליה ובו למעשה מקבלים את מיצוי התפיסות האידיאולוגיות של החמאס והיישום שלהן לחיי המעשה. כלומר, כשיש אירועים כאלה ואחרים, תהליך מדיני לדוגמה, אז הם מציגים את הקו של עמדת החמאס מול המציאות המתפתחת בשטח. למשל, הקביעה שהחמאס לא תִתן ידה ל'פתנה', שהיא מושג אִסלאמי שפירושו מלחמת אזרחים. החמאס לא תִתן ידה למאבק פעיל מול הרשות הפלשתינית כדי למנוע את העניין הזה של ה'פתנה'. דרך אגב, ההימנעות הזו הייתה עיקרון מנחה ביחסו של החמאס לקיומה של הרשות הפלשתינית.

לחמאס יש סוכנות ידיעות, אתר אינטרנט, עיתונות פלשתינית ויש פרסומים אקדמיים בעיקר מהאוניברסיטה האִסלאמית בעזה, שמייצגים את תפיסות החמאס. היום יש עיתונות יומית שאינה חמאסניקית. יש גם ערוצי טלוויזיה ורדיו שנשלטים בידי הרשות, אך לפעמים מופיע בערוצים אלה פעיל חמאס זה או אחר. לדוגמה, בראשית אִנתִפאדת אל-אקצה השמיע מישהו דברי נאצה שקראו להרוג יהודים. אדם זה מועסק ע"י הרשות, אולם בבסיסו הוא איש חמאס מהאוניברסיטה האִסלאמית. אני לא רואה מאמץ שיטתי ומוגדר לעשות תעמולה תקשורתית לאל-קסאם, הוא פשוט לא זקוק למאמץ שכזה.

4. **<u>קטעי מאמרים מביטאוני תנועת החמאס, 'פלשתין אל-מוסלימה', היוצא בלונדון</u>**

תרגום: אל"ם (מיל') דוד חכם

<u>מאמר I, מירחון יוני 2001</u>:

<u>מכאן החלו גדודי אל-קסאם, חללי הידיים המיידות</u>

איברהים אל-עלי

עצם קיומה של אומתנו קשור קשר גורלי בג'יהאד. בני 'איסרא מעראג'[1]', בני אדמת הגאווה והכבוד התחנכו במשך הזמן על צליל שריקת הפגזים, התותחים, המטוסים והטנקים של הכיבוש היהודי. הם רואים במו-עיניהם את היהודים המשחיתים את האדמה המבורכת. (...)

המוסלמים החלו לעורר את אומתם וכדי להקיצה הקריבו דמם למען העלאת דבר האלוהים. לשם טיהור הארץ הקדושה מטומאת היהודים לא השפיעו עליהם הקשיים המפרכים והגירוש הנמשך ממנגנון השלטון בשת"פ עם הכוח האונס היהודי. להגשמת רצון התאווה השקיעו המוסלמים את כל מאמציהם ואת עצמם כדי להגיע אל פסגת ההקרבה על קידוש השם. הם קמו והתייצבו בגאווה ובכבוד. הם נלחמו נגד כנופיות היהודים ועדרי המתנחלים והסבו להם סבל וייסורים. הם המיטו עליהם פחד ואימה שלא חלמו שייחזו בשכמותם.

בגיליון הקודם התייחסתי להתחלות המפוארות של גדודי עז א-דין אל-קסאם וחלליהם, אשר כוננו את התחלת פעילות גדודי הגאווה, ובמאמר זה אמשיך לגולל את תולדותיהם (של גדודי אל-קסאם).

(המאמר מעלה על נס את קורבנם של החללים שידעו דרכם אל האלוהים, ומרחיב את היריעה אודות השאהיד רמי פאריד קמחייה משכם).

רמי פאריד קמחייה לחם בשורות הג'יהאד והפך לסמל מסמלי החמאס שיישם בדקדקנות את משנתה של התנועה ורעיונותיה, עד שב5.6.1990- נדמו מילותיו האחרונות.

הידיעה על מותו היכתה את שכם ומחנות הפליטים בתדהמה והתפשטה לכל עבר. חברי החמאס ותומכי התנועה יצאו למחות והפכו את הרחובות להר געש רותח של עימותים אלימים.

(המאמר משרטט את דיוקנו של קורבן נוסף מראשוני הנופלים מקרב גדודי אל-קסאם, אַייָמָן רמזי חמיס בדראן). השאהיד אַייָמָן רמזי חמיס בדראן היה מצעירי הגורים[2] של התנועה האִסלאמית ממחנה הפליטים עַסכָּר בשכם, שאהב לשנן את הקוראן. מנערותו

[1] משתתפי המסע הלילי של הנביא מוחמד למכה ומדינה.

[2] **הגורים** - מעין 'נוער התנועה'.

עקב בסבלנות מעוררת התפעלות אחר תנועות סיורי צבא הכיבוש היהודי. משנתו ה11- התעמת עם חיילי הצבא היהודי, ספג מכות קשות ונחבל בקרבות אלה. הוא השליך בידיו אבנים על ראשי החיילים היהודים המלאים שנאה, כפירה ויומרנות.
בחודש הרמאדאן יצא איימן בחשאי מביתו כדי לכתוב את סיסמאות תנועת החמאס על קירות המחנה - "חַיבָּר, חַיבָּר יא יאהוד; גַ'יש מוחמד סָאופה יָעוּד" ("יהו היהודים, צבא מוחמד עומד לשוב").
איימן נהרג בהיותו בן 12 שנים מיריית רובה בראשו ע"י חייל יהודי, כשזרק אבנים על החיילים. מחנה עַסכר געש והשתולל מכעס. התחוללו עימותים אלימים עם החיילים, כשהיהודים ניסו לאכוף עוצר על המחנה. במשך שלושה ימים נכשלו היהודים להטיל את העוצר. בימים אלה עלו משלחות ניחומים רבות לבית משפחת השאהיד, נערכה תהלוכת המונים שמילאה את רחובות עסכר והקירות התמלאו בפסוקי הקוראן שעניינם הערך המוסף של קידוש השם וברכות לשאהיד איימן. ימים ספורים לאחר שנהרג היה ביטוי על קירות המסגד בחתימת גורי אל-אקצה לנקום את דמו.

<u>מאמר II, מירחון אוגוסט 2001</u>:

<u>מכאן החלו גדודי אל-קסאם, חללי ההתחלות הזוהרות</u>

איברהים אל-עלי

בתחילת שנת 1991 החלה הגאווה המבורכת של גדודי השאהיד עז א-דין אל-קסאם במחנה הפליטים נוציראת[1]. ההתחלה הייתה בעקבות המכה המכאיבה שניחתה עליהם עם מותו של הנער חוסיין אבו-יוסוף, מקליעיהם של משתפי הפעולה הפושעים. המון תושבי המחנה התקבצו על קברו של השאהיד. ביניהם בלטו שני רעולי פנים ענקיים נושאי נשק, שעמדו דקות ארוכות בדממה לפני קבר השאהיד. לפתע החל אחד מהם לירות באוויר המחנה ושניהם נשבעו לנקום את דם השאהיד מהמשת"פים הבוגדים בעמם ומן היהודים האנסים.
אז לראשונה שמעו בני המחנה את השם 'גדודי עז א-דין אל-קסאם'.
גדודי השאהיד אל-קסאם היו בשלב ההוא בהנהגת האח הגיבור הלוחם וואליד עאקל ('אבו חאלד'). התחלה מבורכת זו הייתה, לאמיתו של דבר, סיומם המוצלח של מספר ניסיונות של פעולות צבאיות כושלות. ניסיונות אלה המחישו שהעם הפלשתיני לא ייכנע לאויביו היהודים, ולמרות אי הצלחתם הם השפיעו על מצב החברה הפלשתינית.

בשנת 1979 הופיעה 'משפחת הג'יהאד' בכפרי המשולש, וביצעה מספר פעולות ג'יהאדיסטיות נגד היישות הציונית ומוסדותיה הכלכליים. באפריל 1982 התחוללה בכל רחבי פלשתין המהפכה, בעקבות פעולת גודמן היהודי, שפרץ למסגד אל-אקצה וירה על מתפללים, והופעת הקבוצה הצבאית של אחמד יאסין, שנעצרה ביולי 1984. לאחר מכן

[1] **נוציראת** - מחנה פליטים דרומית לעיר עזה.

התלקחה 'מלחמת הסכינים'[1], ובעקבותיה הופעת קבוצת סג'עיה[2], אשר מתו בהתקלות המזוינת עם הצבא היהודי ב2.10.1987- לאחר ביצוע מספר פעולות גבורה מוצלחות.
לאחר כל ניסיונות אלה זרחה השמש על תנועת ההתקוממות חמאס, עם פרסום כרוזה הראשון ב14.12.1987-, שקרא להמונים להמשיך את הג'יהאד ולהסלימו. זאת הייתה ההתחלה של גדודי הגבורה 'גדודי עז א-דין אל-קסאם', שנוסדו ב1991- כזרוע הצבאית של תנועת החמאס.
תנועת החמאס התאפיינה בפעולות איכותיות שהצטיינו בתכנונן. גדודי אל-קסאם החלו בהוצאה להורג של אחד המשת"פים[3] וירי לעבר משת"פ אחר, לאחר שעלה הצורך בחיסול שניים אלה ובתיעוד ההודאות שלהם במשטרה כראיות ממוסמכות להגשת כתבי אישום שלא ניתן להתכחש אליהן. על-בסיס זה בוצע עונש האל כנגדם לשם טיהור החברה הפלשתינית מהיסודות הרקובים אשר סוממו ע"י המודיעין הציוני. גורמים שונים אימצו את הגדודים האלה ולאחר מכן הפעולות באו ברצף באומץ בזו אחר זו. הגדודים קמו וביצעו הוצאות להורג של משת"פים שגרו בכניסה למחנה בקרבת מרכז הצבא היהודי. האנשים החלו לעקוב אחר פעילות הגדודים המטהרת בכל רחבי המחנה. פעולות הטיהור של הגדודים הצטיינו בכישרון ועוררו התפעלות בציבור משום שהצביעו על תכנון קפדני וביצוע במלוא התעוזה והאומץ. הלוחמים חזרו לאחר מכן לחייהם הרגילים בצורה שלא עוררה כל חשד. הגיבורים הללו הגבירו את פעולות ההסחה וההסוואה אפילו מהמקורבים אליהם ביותר, וכך המשיכה ספינת המוג'היד'ין אל-קסאמין[4] לצלוח בנתיבה. כך המשיכו לוחמי השאהיד עז א-דין אל-קסאם בירי קליעיהם החזקים אל החזה של כל פושע והמשיכו בביצוע פעולותיהם הצבאיות נגד הצבא העושק והאונס.
לאחר פיקוח מדוקדק ורצוף ותכנון פרטני עלה בידם לבצע גזר דין מוות נגד אחד ממפקדי מנגנון הביטחון בהתנחלויות ברצועת עזה, דבר שעורר אצל היהודים שיגעון. כתוצאה מכך הם הרחיקו וגירשו מספר אישים מהרצועה מכל הזרמים, מפני שלא ידעו מי היו הגיבורים שביצעו את הפעולה האיכותית הזאת. כאשר מספר גורמים וזרמים 'אימצו' את הפעולה והודיעו על אחריותם לביצועה, נותרו גדודי עז א-דין אל-קסאם בשתיקתם.

באותו הזמן ניסו לוחמים מאזור סמוך למחנה הפליטים נוציראת לצאת למצרים, לאחר שעניינם נחשף למודיעין היהודי. הלוחמים הגיבורים נפלו בידי היהודים, הובלו לבית המִמשל בעזה ושם עברו את כל העינויים הפראיים. לילה אחד פרצו כוחות רגליים של חיילי צבא הכיבוש היהודי במספרים אדירים למחנה הפליטים נוציראת במהלך עוצר לילי. לאחר שצרו בהיקף נרחב על הבתים, הם פרצו לתוכם דרך הגדרות כדי לעצור את המפקד על המנגנון הצבאי וואליד עאקל. במהלך הפריצה נתפסו וואליד עאקל, אחד ממקורביו באשיר עאקל, וחברו נאסר דווידאר. בפעולה נכשלו (היהודים) במעצרם של שני לוחמים אחרים, שהפכו מאז למבוקשים ע"י סוכני המודיעין (הישראלי) בכל רחבי פלשתין.

---

[1] דקירת יהודים ע"י פלשתינים.
[2] שכונה בפאתיה המזרחיים של העיר עזה.
[3] משת"פים - משתפי פעולה (עם ישראל).
[4] לוחמי אל-קסאם.

בבוקר המחרת גילו האנשים שהעצורים הם אשר פגעו באויב כשקצין של המודיעין היהודי לקה בשיגעון אמיתי ובאכזבה מרה מפני שנכשל במעצר כל הלוחמים. משמעות הדבר הייתה סְדרת פעולות גבורה חדשה, בעוד הגיבורים המבוקשים שבו למסתורם שאיש לא ידע היכן מקומם, אלא האלוהים, כדי לחיות בתקופת מבחן אמיתי וכדי לארגן מחדש את פעילותם להעלאת מפקד גיבור חדש. כל אימת שנפל מאיתנו חלל ארצה, קם תחתיו מישהו אחר למלא את השורות. המבוקשים חיו חיים של אחווה במובנה האמיתי, שהצטיינו בכל המשמעויות של מסירות הנפש למען האחרים. כל אחד מהם הקפיד שפעילותו והקרבתו יִתעלו בינו לאלוהיו, ושאף אחד אחר לא יֵדע על כך כדי למנוע צביעות והתחסדות.

במהלך מאמצי המִרדף הישראלי להתחקות וללכוד את המבוקשים, ביצעו לוחמי גדודי אל-קסאם פעולות נועזות שבאו לידי ביטוי בחטיפה ובהוצאה להורג של משת״פים, בוגדים וחיילי כיבוש רבים בכל רחבי רצועת עזה. החללים על קידוש השם עלו לגן העדן כשהם מתווים בדמם את הנתיב לממשיכי דרכם. דפים אלה באים להפיץ את מעלליהם, שְבחֵיהם ותהילת גבורתם, ולהחיות את הלבבות בזִכרם כדי שהדורות הבאים יֵדעו על גבורתם של גדודי עז א-דין אל-קסאם לאחר שהייאוש חדר ללבבות, וכדי שלא יישכחו חללים אלה בתהום הנשייה. החללים הראשונים היוו אבן פינה ויסוד מוסד לפעולה הצבאית הקסאמית, משום שהם זכו בכבוד להתחיל את הפעולה הג׳יהאדית אשר עדיין אנו נוכחים בפירותיה המבורכים על קרקע המציאות עד ימינו אנו. למען העניין הזה אנו מתחילים את סיורנו בעולם ההקרבה הקסאמית עם ראשון השאהידים.

השאהיד הראשון הוא טארק עבד אל-פתאח דוח׳אן. הוא נולד ב5.11.1976- במחנה הפליטים נוציראת, התחנך על ברכי ה׳דַּעוָוה׳, החינוך האִסלאמי, בביתו של אחד ממנהיגי התנועה בהשגחת אם מוסלמית דתייה ששקדה על נטיעת טוב האמונה בנפשו באמצעות הטמעת סיפורי גבורת הנביאים וגן העדן. מקטנותו הוא התפתח לאור הדבקות בדת ואהבת התנועה והצעירים המוסלמים. הוא החל לשאת את קריאת האִסלאם במלוא יישותו והווייתו במסע הנתינה. סיים את בית הספר היסודי ובה״ס המכין בנוציראת, והיה מהתלמידים הבולטים. גם את חוק לימודיו התיכוניים סיים בבית הספר בנוציראת. כשניסה לצאת ללמוד באוניברסיטה בלוב, סירבו שלטונות הכיבוש היהודיים לאפשר לו לצאת, ולכן נכנס ללמוד בפקולטה לספרות ערבית באוניברסיטה האִסלאמית בעזה. הוא התאפיין ברשת הקשרים בגדה וברצועה בשל מקום הולדתו, והיה מבין הבולטים באגודה האִסלאמית בנוציראת. הצטיין במשחק ולכן היה חבר בקבוצת המשחק של האגודה. היה שחקן טניס שולחן וקאראטיסט מצטיין. היה להוט באמונתו ובאורחות חייו הדתיים. הפך לחבר פעיל באגודה בשנות לימודיו בתיכון, למרות גילו הצעיר. דבר זה נבע מהשכלתו הרחבה אותה ניסה לפתח בכל מאודו. היה נצר אמיתי לאביו השייח׳ עבד אל-פתאח דוח׳אן, ממנו ירש את העמידה על הצדק ומחויבות אמיתית וכנה לעקרונות הדת. כשפרצה האִנתִפאדה היה חללנו מבין אלה שהשתתפו בכל פעולותיה - הפגנות, תהלוכות, כתיבת סיסמאות והודעות ברחובות ופגיעה באויב. היה מראשוני המצטרפים לגדודי אל-קסאם

והיה מהבולטים מקרב מבצעי הפעולות. אהבתו לג׳יהאד השתלטה על נפשו ורוחו, מה שמעיד על התפתחותו במשפחה שהועידה עצמה להקרבה למען הג׳יהאד עד כלות. אהבתו זו באה לידי ביטוי בכתיבתו ובניסיונותיו השיריים.

הוא השתתף בהרכבת גדודי אל-קסאם עם חברו יאסר אל-חסנאת ואחרים. חברו אמר שהוא היה מבין מבצעי הפקודות הכי בולטים והקפיד על הקרבה. גדודי עז א-דין אל-קסאם ביצעו פעולות רבות נגד היהודים וסוכניהם המשת״פים שסייעו להם. הוא עבר בין המסגדים תוך נשיאה מופגנת של נשקו ועודד את ההצטרפות לג׳יהאד.

טארק נהרג בניסיון הברחת הגבול למצרים כשנתקל במארב של האויב. הוא היה היחיד שהיה מצויד בסכין וחיילי האויב ירו בו כשניסה להגן על עצמו.

הידיעה על מותו של טארק עוררה רושם עז בנפשות האנשים והיכתה הדים מרעישים ותנועה ציבורית נרחבת של כל מגזרי החברה. אפילו הקבוצות שהיו חלוקות בדעותיהן על החמאס יצאו בתהלוכות מצפון הרצועה עד לדרומה, כשהם מעלים את זכר הגדודים בקריאותיהם ובהשמעת המנונים וסיסמאות של הגדודים שלא היו קודם לכן. במשך חודש שלם נמשך מפגן האבל לזכרו. מותו על קידוש השם תרם להחייאת רוח הג׳יהאד בקרב הנוער והציבור הרחב.

5. **<u>'שייח' אל-מוג'אהד' - קטעים מהספר</u>**

ד"ר עבד אל-סתאר קאסם

(תרגום: פלח פלאח)

<u>עמ' 1</u>

עז א-דין אל-קסאם התחיל את המאבק שלו מתוך המחויבות המוסלמית כשייח' מאמין באלוהים, ביום הדין ובמצוות מאבק הג'יהאד למען האִסלאם ופלשׂתין. הוא הקריב עצמו להגנת האדמה האִסלאמית והמקומות הקדושים למוסלמים. אל-קסאם האמין שהעם הפלשׂתיני ישיג את עצמאותו וכאב את חרפת הכיבוש הבריטי בפלשׂתין, שפילס את הדרך להשתלטות היהודים על אדמות פלשׂתין.

אל-קסאם ראה במנדט הבריטי ובשותפות שלו עם היהודים מזימה לעקירת העם הפלשׂתיני מאדמתו, שמחובתו הדתית והלאומית להילחם נגדם ולא להסתפק בהסתכלות בנעשה בחיבוק ידיים. הוא התגייס להצלה מעשית של הארץ מידי העושק הבריטי ובני בריתו היהודים.

<u>עמ' 2</u>

אל-קסאם ראה בג'יהאד, ורק בו, דרך יחידה להשגת מטרותיו. הוא הבין שבאמצעות אמונה מעומק לִבו של המאמין ובכל מאודו ניתן לכונן כוחות סדירים למאבק, במיוחד בבריטים. אל-קסאם פרץ דרך מאבק חדשה ופסל את דרכי הסתגלנות הישנות, תוך שהועיד עצמו למשימה במופת של אומץ לב ובדוגמה אישית. הוא פתח בצעדים נועזים להצלת הארץ מהמנדט הבריטי ומההשתלטות היהודית. מעשיו הפכו להתעוררות עממית וגייסו תמיכה נרחבת מכל שדרות העם הפלשׂתיני, שהפכו לחלק מהתנועה הלאומית. הוא השריש רעיונותיו בקרב העם והוריש את רוחו לממשיכי דרכו. להתעוררות זו היו השלכות עמוקות על דרך המאבק הפלשׂתיני. אל-קסאם הפך לסמל חי וקיים של המאבק בצפון הארץ, באזור חיפה, ג'נין ונצרת, ואנשים נהו אחר מנהיגותו המושיעה.

במשך שנים ארוכות נשכחו פועלו של אל-קסאם ותנועתו מהתרבות הפלשׂתינית. קשה למצוא תיעוד הולם ומקיף להערכת אישיותו ותרומתו להיסטוריה הפלשׂתינית. רק בספרים בודדים אוזכרה פעילותו של אל-קסאם, ואף היא בהתייחסות מצמצמת[1]. בספרים אלה אין די חומר תיעודי להכללת מלוא פועלו של אל-קסאם ואישיותו, ולכן נדרשת מחויבות להשלמת מפעל התיעוד וההנצחה אודותיו באמצעות איסוף מקורות תיעודיים על מוצאו ומעשיו.

<u>עמ' 3</u>

מחבר הספר מתאר שבמהלך כתיבת הספר ואיתור המקומות והמקורות התיעודיים וגביית העדויות על תנועת אל-קסאם מפי בני המוג'אהידין וקרוביהם, הוא זכה להיפגש עם המוכתר הבדואי של הכפר קבלאן (דרומית לשכם) שהיה עם אל-קסאם בקרב האחרון

[1] ספרים שבהם אוזכרה דמותו של אל-קסאם: 'אל-קדיעייה אל-פלשׂתינייה' מאת אכרם זעיתר, 'אל-קדיעייה אל-ערבייה' מאת נאג'י לויש, ובספר 'אל-תאורה אל ערבייה אל-קוברה פי פלשׂתין' (ההתעוררות הפלשׂתינית הגדולה בפלשׂתין) מאת יאסין מועלף.

ביעבד. כמו כן נפגש עם סעיד אל-עראבה ששירת במודיעין הבריטי יחד עם חלים בסטה ואחמד נאיף, שהיו מאנשי המודיעין הבריטי בחיפה.

עמ' 64 - מורשת אל-קסאם

תנועת אל-קסאם התעוררה באמת רק לאחר נפילת השאהיד אל-קסאם, כאשר האומה הערבית התעוררה למאבק האמיתי. בהתקוממות הפלשתינית, לאחר מותו של אל-קסאם, התאחדו הזרמים היריבים והמפולגים למאבק משותף, כולל התנועות שהתנגדו לדרכו של אל-קסאם בחייו. היו ארגונים ערביים שנטו לשיתוף פעולה עם השלטונות הבריטיים ובחרו בדרך ההבלגה האיטית לשחרור פלשתין, אך לאחר מותו של אל-קסאם הפכה דרכו לדרך המוסכמת על ההנהגה הערבית והתנועות הפלשתיניות התלכדו למאבק לאומי משותף.

עמ' 66

אל-קסאם הפך לסמל המאבק הפלשתיני המזוין, ולאחר נפילתו בקרב הפך לדמות מופת לבני עמו בדרך הג'יהאד מהצפון עד להתעוררות בכל רחבי פלשתין נגד הכיבוש הבריטי והציוני.

עמ' 69

בהשראת הקרבתו של אל-קסאם ונפילתו בקרב, חיסלו ממשיכי דרכו בתחילת המרד הערבי הגדול ב1936-, מוחמד אבו-ג'עב מהכפר קבטיה באזור ג'נין ומוחמד דיראווי מהכפר דיר אבו-דעיף ליד ג'נין, את המושל הבריטי של המחוז הצפוני הקצין אנדרוז בנצרת.